

RECENZE

Nora BEREND (ed.)

Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století

Praha, Argo 2013, 452 s., ISBN 978-80-257-0835-4.

Christianizace je proces, který v pásu zemí sahajícím od Skandinávie přes střední Evropu až na Rus zásadně ovlivnil nebo dokonce určil charakteristiky vytváření státních útvarů, resp. konstituování středověkých monarchií. V centru pozornosti autorského týmu, koordinovaného z Cambridge Norou Berend, stojí vztah mezi šířením křesťanství v dosud pohanských oblastech a etablováním se nových forem světské moci, jakož i instituční propojení obou procesů. Rozsáhlý mezinárodní mezioborový projekt byl založen komparačně s cílem zjistit, zda a do jaké míry jsou státotvorné a christianizační procesy v příslušné oblasti „na sever od Alp a na východ od Rýna“ (tedy ve zkoumané době na severovýchodní periférii již christianizované, raně státními útvary konsolidované Evropy) modelově podobné procesům „západního a jižního“ jádra kontinentu.¹

I když je – v Cambridge již ve třech vydáních rozebraná – kniha v českém vydání prezentována v podstatě jako sborník, jde o koncepčně i textově velmi kompaktní a komprimovaný výsledek intenzivní týmové práce. Soubor sedmi „zemských“ studií byl vypracován podle stejného, předem dohodnutého klíče na základě poměrně striktního dotazníku, který vele: neproblematizovat, nýbrž sumarizovat stav poznání! Tyto „zemské snímky“ byly následně podrobně diskutovány a vyhodnoceny. Noetické výsledky tohoto procesu nabízí obsáhlý, shrnující úvod knihy z pera vedoucí projektu. Vzhledem ke skutečnosti, že tu nejsou „pouze“ vytýčeny premisy, metody a přístup k rozsáhlému tématu, nýbrž také hned shrnuty i výsledky bádání celého týmu, bylo by možno spíše očekávat umístění takto zásadního textu na závěr knihy.

Po úvodu následuje kapitola Roberta Barletta, čelného britského medievisty ze St. Andrews, který stopuje nepočtená pramenná svědectví o přechodu od pohanství ke křesťanství. Zkoumá také způsoby, jak se christianizované společnosti chovaly ke svému pohanskému kultovnímu a kulturnímu dědictví. Poté následují kapitoly o královstvích dánském, norském, švédském, o Čechách a Moravě, Polsku, království uherském a Rusi. Napsalo je celkem patnáct autorů, o práci se tu dělili historikové a historikové umění s historickými archeology. Ti systematicky a s nadhledem, umožňujícím vyhnout se jak nacionálnímu narativu, tak do jisté míry apriorně nadřazenému pohledu „od západu“, shrnuli stávající znalosti o tři století trvajícím procesu etablování státu a o postupu christianizace, postupně vytlačující nebo převrstvující pohanství. Publikace je vybavena mapovou přílohou a jmenovým rejstříkem. Protože dílčí bibliografie přicházejí za jednotlivými kapitolami jako součást (komplikovaného) poznámkového aparátu, kniha

1 Nora BEREND (ed.), *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus', c. 900–1200*, Cambridge University Press 2007.

(bohužel až na s. 413) odkazuje na webovou stránku <http://christianization.hist.cam.ac.uk>, kde je nejen kompletní bibliografie, ale i obrazová příloha a další materiál k jednotlivým kapitolám.

Berend v úvodní studii píše, že oficiální přijetí křesťanství neznamenalo jeho okamžité rozšíření na celou společnost, že to však byl zároveň „bod, z něhož již nebylo návratu“. Christianizace podle ní přitom nespĺývala s politickou konsolidací ani s mechanickým přejímáním vzorů ze západní Evropy. Nebyla však ani pouhou individuální záležitostí vybraných jednotlivců, předcházející v mnoha zemích christianizaci celku společnosti. Šlo o změnu náboženství iniciovanou panovníkem, tedy o proces podmíněný stavem společnosti s dopadem na její celek. Vzhledem k etablované předkřesťanské náboženské situaci jednotlivých zemí se jednalo o proces konverze a tedy o – shora vnucenou – proměnu kolektivní identity dané společností včetně zásadní změny zažitých rituálů, společenských praktik a ovšem i o náhradu dosavadních „náboženských specialistů“ novou garniturou. Berend říká, že „idea úplného přetvoření starého člověka a vzniku člověka nového byla standardní součástí přijetí křesťanství“ (s. 13).

Zásadní otázkou, která se nabízí v tomto kontextu, je, zda a do jaké míry napomáhala christianizace konsolidaci politických útvarů a zda naopak politická konsolidace usnadňovala pokřesťanstění dané společnosti (s. 15). Berend s odkazem na Roberta Bartletta a Richarda Fletchera připomíná, že christianizace byla dosud tradičně studována především jako západoevropská expanze. Byla to celoevropská „modernizační vlna“, probíhající od 8. století: Tehdy došlo k definitivnímu zpřetrhání přímých vazeb k antice, k ustavení vrstev aristokracie, která již nekomunikovala na bázi latiny, a především k etablování vazby mezi nově vzniklou francouzskou říší a papežstvím. Christianizaci tak můžeme vnímat jako proces „vytváření Evropy“ jako oblasti, respektující nadvládu říše a papežství (s. 45). Křesťanství se stalo výrazem procesu expanze těchto mocenských center (ať už spojené se vzděláním a šířením kultury nebo s pouhými rychlými a vnucenými křty), resp. součástí mocenského jazyka v době „první evropské revoluce“ (Robert Ian Moore) v epoše položení základů celoevropského monarchismu.

I když bylo křesťanství nastolováno panovníky, prameny podle Nory Berend hovoří o tom, že tento krok byl většinou uskutečněn po „poradě s lidem“ a že je ho možno považovat za „akt vzniku nových křesťanských národů“ (s. 21)! Přijetí křesťanství nebylo podle ní nutně podmínkou cesty některých kmenových skupin k moci nebo parametrem její konsolidace (to se tradičně předpokládá pro západní Evropu – s. 42). Ve všech zkoumaných případech však úspěšné prosazení křesťanství upevnilo panovnickou moc, zvýšilo jeho prestiž a legitimitu a umožnilo rozšířit území jeho státu (příčemž Berend upozorňuje, že projekt cíleně eliminoval diskusi o „státnosti“ ve zkoumané době). Došlo tak (s výjimkou Rusi, kde se panovník o duchovenstvo neopíral) k propojení světské vlády a křesťanství, projevujícímu se panovnickým „dohledem nad církví a nad personálními otázkami v ní“, dále vytvořením nové či dokonce prvotní etablování územní a správní organizace, zaváděním daní a prosazováním gramotnosti, zejména s využitím duchovních ve státní správě. Významný prestižní kapitál pak vládčům přinášel královský titul, opřený o biblické poselství.

Berend upozorňuje (s. 26), že raně středověké papežství (s výjimkami, jakou představovaly např. misijní akce Řehoře Velikého) ovšem zůstávalo vůči šíření křesťanství v podstatě pasivní a iniciativu přenechávalo světským panovníkům, které podporovalo jen radou či schválením christianizace. Na druhou stranu ovšem nově se etabloující státní útvary zkoumané oblasti využívaly papežství jako protiváhy říšské moci. Tuto situaci podporovala skutečnost, že (v kontextu překládaných výsledků výzkumu) „křesťanský křest není definován tak, že musí nutně znamenat intelektuální či duchovní porozumění obsahu víry“ osobami, které ho přijmou. Výzkum se ztotožnil s názorem Rodney Starka, že „lidé často přijímali učení nové víry

až po svém obracení na ni a nikoliv před ní“.² Rozhodnutí o christianizaci tak bylo typicky mocenské, směřovalo od panovníka „dolů“ k jeho lidu, přičemž „typickou reakcí většiny lidí, postavených před nové náboženství, byl odpor k obracení na novou víru“ (s. 31). Vztah mezi christianizací a panovnickou mocí se však v jednotlivých raných státech výrazně lišil (s. 46). Po rychle přijatém křtu elit probíhala christianizace celku společnosti jako pomalý proces, který často přijímal podobu neustávajícího zápasu, trvajících (odhlédneme-li od periferií) většinou 50 až 100 let. Velkou roli v ní hrála tvorba institucí a organizačních struktur církve, jejíž faktická nezávislost na společnosti byla zajišťována přímou podřízeností zemské církve panovníkovi.

Velkou pozornost věnuje kniha pramenům. Je to dáno jednak velmi nerovnoměrným dochováním a typovou rozrůzněností nepočtených pramenných zpráv, jednak velmi odlišným, převážně však eliminačním postojem christianizovaných vladařů a elit k památkám předkřesťanského období (zejména výrazný byl tento postoj ve střední Evropě, méně důsledný již ve Skandinávii). Cenným zjištěním je např. také identifikace účelovosti narativů pramenů typu „životy misionářů“ ve vztahu k územním nebo mocensko-prestižním nárokům jednotlivých biskupství, z nichž misie vyšly.

Skutečnost, že výzkumný projekt sledoval shody i odlišnosti, místní specifika srovnávaných společností či utvářejících se států, umožnil ukázat variabilitu a nejednotnost, resp. poměrně velké odlišnosti vazby mocenské konsolidace a christianizace. Prokázal nemožnost aplikování jednotného, o západní vzor opřeného modelu těchto procesů pro zkoumanou oblast. Silně rozrůzněná byla i role a paralelita existence kulturních budov a kněží předkřesťanské a křesťanské vrstvy či vzájemné, velmi různě motivované kulturní výpůjčky z obou prostředí. Na významu v tomto kontextu nabývá otázka, co ve zkoumané době znamenalo „být křesťanem“ a jak (tj. především dodržováním křesťanských rituálů a odmítáním pohanských praktik) se prezentovala sounáležitost s novou vírou. Berend upozorňuje, že „je třeba podrobit podrobnějšímu zkoumání tradiční představu asimilační síly latinského křesťanství a společné latinské kultury jako prvků, spojujících celé křesťanstvo“, jakož i představu, „že křesťanství vedlo k normativní integraci do Evropy prostřednictvím společné civilizace latinského křesťanstva a pocitu sounáležitosti“ (s. 36n.). Alfabetizace ve službách nové víry ovšem umožnila postupné uskutečnění významných správních změn a etablování psaného zákonodárství, které se následně stalo jedním z nástrojů christianizace či jejího upevňování.

Berend vidí téma projektu v široké perspektivě velmi rozrůzněné oblasti, sahající od Skandinávie přes střední až k východní Evropě (a v jednotlivostech dokonce k Balkánu). Její – jednoznačně cenná – zobecnění problematiky, korigovaná vlastně jen autorčinou detailní znalostí uherské problematiky (Berend je spoluautorkou příslušné kapitoly na s. 314–362), tihnou proto k jistému, kulturalisticky vnímavému idealizování sledovaných procesů. Procházíme-li však jednotlivé „zemské“ kapitoly, napsané na základě dotazníků, jež měly standardizovat charakter potřebných informací a poskytnout jednoznačně, napříč zkoumaným prostorem srovnatelné závěry (tedy nikoliv zdůvodnění regionálních a lokálních specifik), narážíme na tradiční nejasnosti. Nelze podceňovat ani daný publikační prostor, který dovolil spíše rozmáchnuté formulované interpolece než důkladnou argumentaci. Nahlédneme-li tedy situaci in concreto – např. pro Čechy a Moravu – vypadá proces christianizace přece jen drsněji a mocensky jednoznačněji než v obecném pohledu Nory Berend.

Problematiku českých zemí (s. 219–261) v knize zpracovali Petr Sommer, Dušan Třeštík a Josef Žemlička. Východiskem jejich textu, pro projekt více méně standardním způsobem

2 Rodney STARK, *The rise of Christianity: a sociologist reconsiders history*, Princeton 1996.

sumarizujícího bohatou, převážně ovšem starší literaturu, doplňovanou o nové publikace do roku 2007, se staly české příspěvky v rozsáhlém, třísvazkovém katalogu, resp. textovém průvodním svazku velké mezinárodní výstavy o „Střední Evropě okolo roku 1000“ z roku 2000.³

Podle českých autorů je knížaty násilím prosazená „christianizace nerozlučně svázána se vznikem státu“, je „dílem panovníků, přičemž křesťanství posilovalo moc státu“ (s. 224, 248). Stala se podmínkou vertikálního rozvrstvení dosavadní homogenní kmenové společnosti, nyní upravované ve prospěch elit podle vzoru, odpozorovaného v říši. Proti pojetí říšských panovníků, že křest znamená zároveň podrobení se říši, stojí tu představa přijetí křtu jako obranné strategie v čase říšské expanze, prováděné pod záminkou christianizace pohanů (s. 227). Politicky účelový charakter měl pak i Bořivojův křest. Vytváření systému hradské správy bylo provázáno s etablováním církevní organizace, na knížecí hrady vázané: „Nebyla to církev, která si vytvářela svou územní organizaci, nýbrž panovník, který využíval kněží ve své ‚světské‘ správě“ (s. 229).

Jak řečeno, problémem „české“ kapitoly (stejně jako ostatních „zemských textů“) je, že problémy nedisktuje, nýbrž formou hutného výkladu rovnou seznamuje čtenáře s přijatým řešením jako jediným možným. Bylo by dobré – ale zřejmě zatím nerealizovatelné – předložit vedle základního narativního textu i sumarizaci východisek a argumentů toho, co se publiku jinak jen předkládá k věření. Čtenáře totiž při četbě napadají mnohé otázky, ale není-li hluboce zasvěceným medievistou, pak na ně v textu nenachází vysvětlující odpovědi. Možná je tento archaický pocit, že jsme sice čtenářsky už prošli křtem, ale o principech nabízeného učení přesto nadále mnoho netušíme, umocněn i extrémně zestručněným, krajně nepřehledným poznámkovým aparátem publikace. Přitom však jde o velice podstatné problémy, o témata klíčová pro porozumění starším českým i evropským dějinám a pro jejich – kupříkladu školský nebo vysokoškolský – výklad.

Zeptejme se proto, odkud je např. známo, že v Čechách existovala „dělba moci mezi gens Bohemorum a jeho duces“, nebo že „na přelomu 9. a 10. století už byly Čechy spíše jakousi asociací knížectví“, zejména když autoři sami připomínají, že o českém pohanství nevíme téměř nic (s. 220). Kde je pramenně doloženo, že „vysoký životní standard palatinů a hrabat Karla Velikého a jeho nástupců ... učinil na slovanskou aristokracii opravdu veliký dojem: jednalo se o skutečný kulturní šok“ (s. 223)? Odkud víme, že iniciativa k žádosti čtrnácti českých knížat o křest v Řezně roku 845 byla „dohodnuta jako společný podnik nejen knížat, ale celého gentis Bohemorum“? Lze takovou představu společenského konsensu smířit s výše popsanými obvyklými vladařsky drastickými podmínkami křtů?

Nejde však jen o jednotlivé formulace výkladu. Zaujatý čtenář se musí ptát, ve kterém že období vlastně leželo těžiště christianizace Čech? Byla-li christianizace součástí vytváření státu, ba dokonce politického národa, a budoval-li Boleslav I. „svou zemskou církev od samotného počátku plně ve své režii“, resp. (po diplomatické misi Mladý Přemyslovny) s požehnáním papeže Jana XIII., bylo vše v podstatě definitivně rozhodnuto již do konce šedesátých let. Nebo se čtenář mylí a k zásadnímu obratu došlo až po nástupu Boleslava II.? Boleslav I. podle textu hlavně likvidoval česká – pohanská? – knížectví a nedaleko troskek zničených regionálních center stavěl „své vlastní nové hrady“ (zde s odkazem na práce Jiřího Slámy z osmdesátých let). Proč ale vlastně Boleslav I. nestavěl (jako důkaz svého trvalého vítězství) nová mocenská centra právě na troskách v areálech dobytých hradů, jako se s tím setkáváme po celé Evropě? A proč byly na nových hradech budovány kostely, které „zůstávaly neobsazené“? Musel být opravdu

3 Alfried WIECZOREK – Hans-Martin HINZ (ed.), *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart 2000.

u každého z nich ustaven sbor hned pěti – v oné době nedosažitelných – kněží (s. 231)? Byl to popis náročné reality počátku christianizace Čech, nebo Kosmas zkušeně načrtl situaci tak, aby bylo dobovému čtenáři jeho díla jasné, s jak velikými obtížemi se Boleslav II. dokázal úspěšně vypořádat? A proč vlastně byl saský vliv, reprezentovaný na Pražském hradě sv. Václavem vystavenou rotundou sv. Víta, „zprostředkován rovněž Bavorskem“ (s. 235)?

Podobných otázek se čtenáři velmi zhuštěného textu nabízí celá řada. Každý, kdo alespoň z dob studií zná více než střídání svědectví nepočtených pramenů a zároveň nemůže sledovat po desetiletí probíhající mezioborové diskuse, probíhající na široké historické, uměleckohistorické a archeologické frontě, by uvítal jednak srozumitelné argumentativní vysvětlení celé řady zmiňovaných jevů, jednak jejich interpretaci ve smyslu stopování funkčních předpokladů v pramenech jen velmi stručně zachycených dějů. Nabízejí se tak kupříkladu otázky po úrovni „informačního servisu“ a míře politické koordinace slovanských kmenových elit v Čechách doby christianizace. Co vše bylo předpokladem úspěšného provedení např. mezinárodně tak překvapivě řízenské akce roku 845? Jak to, že již o rok později česká knížata opět koordinovaně od křesťanství odstoupila a byla schopna včas a účinně napadnout z Moravy odcházející vojsko Ludvíka Pobožného? Proč ale poté nebyla tatáž česká knížata schopna následovat christiani-zační strategie Boleslava I. a nechala se místo toho od něj mocensky zlikvidovat?

Zásadní čtenářské otázky vůči textu úvodu i jednotlivých kapitol jsou spojeny především s poněkud „bezpředsudečným“ používáním pojmů „stát“, „národ“, „politický národ“, „Němci“, případně „německá říše“ pro 10. až 12. století, tedy s pojmy, dosud v podstatě vyhrazenými pro daleko mladší období. Vůbec tu nejde o vymezování proti jejich užívání. Jen by mělo být nějak zakotveno a specifikováno. Jedná se ale o otázku dějin, nebo v principu jen o mezinárodně módní terminologické pŕtky dnešních historiků? Jde tedy o vyřešení pro porozumění dějinám dané doby klíčových problémů nebo spíše o nutnost „vědecko-politického“ dosažení konvence či domluvy, jaký jev budeme ve které době uznávat jako skutkově naplněný a jaký pojem jako relevantní pro tuto skutečnost?

Setkali jsme se totiž v posledních desetiletích např. s tím, že užívání pojmu „stát“ bylo v jistém smyslu zpochybněno dokonce i pro raný novověk.⁴ Podle autorů knihy je však raně středověká církev „v řadě ohledů se státem totožná“ (s. 247). Na ještě výraznější problémy však narazíme při používání pojmu „národ“ nebo „politický národ“ ve smyslu „Čechů“ jako „familia sancti Wenceslai“.⁴ Jak široký byl tento při christianizaci vzniknuvší politický národ „věčného krále“ (s. 248), držený podle autorů „pohromadě jednak věrností svému pánovi, jednak smlouvou“, kterou čeleď sv. Václava „uzavřela s přemyslovským rodem v šerém dávnověku“, tedy – dodejme – již před (!) počátkem christianizace (s. 240)? Existenci „národa“, prokázanou Františkem Šmahalem v Čechách empiricky pro 15. století a tematizovanou řadou badatelů pro raný novověk,⁵ přitom někteří jiní badatelé nadále touží mít rezervovánu výhradně pro období

4 Wolfgang REINHARD, *Geschichte der Staatsgewalt: Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 1999.

5 Zde zejména výklad na s. 240. Text se tu opírá zejména o interpretaci miniatury v rukopisu Augustinova spisu *De civitate Dei* z doby okolo roku 1170, tedy ze samého závěru sledovaného období. Srov. Anežka MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1984, s. 214.

6 František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971; Eduard MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, Acta Universitatis Carolinae (dále AUC), Philosophica et historica, 1996, č. 3, s. 41–52; Zdeněk BENEŠ, *Pojmy národ a vlast v díle Daniela Adama z Veleslavína*, Problémy dějin historiografie, IV, AUC, Philosophica et

po roce 1800.⁷ Obdobně ne zcela samozřejmě je – Norou Berend i ostatními autory provozované – pojmání „říše“ (nebo také, řečí pramenů: „svaté říše římské“) jako „německé říše“ (i když uznáme, že přídomek „nationis Germanicae“ se objevoval jak za Ottonů, tak znovu od 16. století), resp. označování germánských sousedů Přemyslovců za „Němce“.⁸

Z hlediska kulturních dějin je pak nesmírně důležitá otázka, do jaké míry si byli přemyslovští vládci (což ale mutatis mutandis platí i pro ostatní zkoumaná teritoria) sami vědomi dosahu toho, že svým – v podstatě mocensko-účelovým – obratem ke křesťanství vnucují svému rodu shora a násilím zcela převratnou změnu životního způsobu, zásadní proměnu všech dosavadních vžitých rituálů, výměnu řady každodenních zvyků, ale např. i redukci jídelníčku (zákaz konzumace koňského masa), tedy úhrnem „nový životní řád“ (s. 248)? Byla to u nich svévole nebo přesvědčení, že není jiného východiska? Proč si byli všichni tak jisti, že tento hluboký zásah v možném konfliktu „ustojí“? Nebo máme zprávy převážně jen o těch, kteří uspěli?

I když nejvlastnější tematika projektu, vedeného Norou Berend je z českého autorského tria asi nejbližší Petru Sommerovi,⁹ „duktus“ klíčových, tj. rázně etatizujících, pasáží textu ukazuje spíše na rozmáchlou Třeštkovu nebo na Žemličkovu ruku. Vysvětlení výše uvedených otázek přitom nenalezneme ani v dalším velikém a uctyhodném, nicméně narativ etablujícím a nikoliv problémově orientovaném díle, připraveném opět pod vedením a s velkým autorským podílem této trojice: v „Přemyslovcích“ z roku 2009, knize, již podtitulem přímo vázané k „budování státu“.¹⁰ Bylo by proto snad užitečné otevřít k počátkům křesťanství v Čechách (i v kontextu s počátky státu a politického národa) širší mezioborovou diskusi, která by se vázala ke komparačnímu horizontu cambridgeského projektu, uskutečněného pod vedením Nory Berend. Taková diskuse by mohla překročit jeho argumentační střídmost a zamyslet se nad funkčními kontexty v dosavadní literatuře poněkud „autoritativně“ popisovaných dějů a uváděných skutečností. Přinejmenším širší čtenářská obec dějepisných zájemců by takové otevření náhledu do aktuální situace české i širší evropské medievalistiky raného středověku jistě uvítala.

Jiří Pešek

historica, 1998, č. 1, s. 61–74. Srov. obecněji: Georg SCHMIDT – Elisabeth MÜLLER-LUCKNER (ed.), *Die deutsche Nation im frühneuzeitlichen Europa: politische Ordnung und kulturelle Identität?*, München 2010.

7 Miroslav HROCH, *Die böhmischen Länder zwischen ethnischer und nationaler Identität*, in: Alena Jakubcová – Jitka Ludvová – Václav Maidl (edd.), *Deutschsprachiges Theater in Prag. Begegnungen der Sprachen und Kulturen*, Praha 2001, s. 31, 41.

8 Petr ČORNEJ, *Cizí, cizozemec a Němec*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knöz (ed.), *Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 97–109.

9 Z jeho knižní produkce k dějinám středověké církve srov.: Petr SOMMER, *Sázavský klášter*, Praha 1996; TÝŽ, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001; TÝŽ, *Svatý Prokop. Z počátku českého státu a církve*, Praha 2007; Petr SOMMER – Martin STECKER, *Kostely na Sedlčánsku*, Sedlčany 2011.

10 Petr SOMMER – Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA (ed.), *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009, 778 s.

Publikácia Stredná Európa vo vrcholnom stredoveku je spoločným dielom maďarskej historičky Nory Berend pôsobiacej na Cambridge University a poľských medievistov Przemysława Urbańczyka z Varšavy a Przemysława Wiszevskeho z Wrocławu. Kniha vychádza v sérii Cambridge Medieval textbooks, ktorá produkuje odbornú spisbu určenú aj pre širšiu verejnosť. Autori predloženej knihy sa doteraz venovali uhorským či poľským reáliám v širších európskych súvislostiach a predkladanou prácou poskytujú „nové svetlo“ na strednú Európu – Čechy, Uhorsko a Poľsko v ich najpodstatnejšom a ak iste aj najproblematickejšom období od roku 900 približne po rok 1300 s prihliadnutím na všetky aspekty stredovekého vývoja. Práve začiatok 14. storočia symbolicky uzatvára epochu stredoeurópskych dejín, kedy vymreli Přemyslovci, Arpádovci a v Poľsku bola na niekoľko desaťročí prerušená kráľovská línia Piastovcov.

Práca je členená na sedem kapitol, vrátane úvodu. Záver neobsahuje. V rámci kapitol sa strieda priestor venovaný Čechám, Uhorsku a Poľsku, mapujúc vždy konkrétny historický aspekt stredovekého vývoja. Publikácia je zároveň obohatená o krátku mapovú prílohu – dve politické mapy stredovekého poľského štátu, mapu Uhorska s vyznačenými biskupstvami, kolegiátnymi kapitulami a kráľovskými hradmi. Ďalej nasleduje mapa Čiech so sídlami biskupstiev, hradmi, kláštorami a tiež hlavnými cestami.

Úctyhodný, takmer štyridsaťstranový úvod podrobne oboznamuje čitateľa s konceptom stredovekej strednej Európy. Autori predstavujú rôzne názory a konceptualizácie pojmu „Central Europe“, „Mitteleuropa“ a tiež „Ostmitteleuropa“ a tiež pojem východná Európa. Tieto geografické označenia mali často politický nádych, napríklad vyjadrovali politický a kultúrny vplyv Nemecka, či sa stali synonymným pre komunistický východný blok. Až vplyvom prelomového roku 1989 sa formuje nový koncept strednej Európy, v minulosti ktorej zohrávali veľkú úlohu väzby na západnú Európu. Základné rozdelenie Európy na východ a západ – pochádzajúce zo stredoveku – bolo zmenou oproti klasickému deleniu z rímskych čias na kultúrny juh a barbarský sever.

Pri spoločných dejinách Čiech, Uhorska a Poľska však autori podčiarkujú, že chýba kultúrna jednota a spoločné povedomie ku strednej/centrálnej Európe. Na druhej strane však možno postrehnúť viaceré spoločné črty a prvky historického vývoja. Možno len súhlasiť s autormi, že každé rozdelenie priestoru je sociálnym a kultúrnym konštruktom, ktoré nie je schopné dokonale identifikovať daný priestor.

Nosnou otázkou pri spoločne koncipovanej histórii Čiech, Uhorska a Poľska je, či existovala stredoveká stredná Európa. Tieto krajiny často podliehali stereotypným názorom a predstavám a boli stavané do kontrastu so západom. Na tieto tri štátne útvary bolo obvykle nazierané ako na zaostalé či priam barbarské. Takéto predstavy boli však často zažitým stereotypom a v niektorých prípadoch aj politickou objednávkou zo strany mocnejších oponentov. Autori v krátkosti informujú o niekoľkých prameňoch takejto povahy – Thietmar z Merseburgu či Otto z Freizingu. Okrem akýchsi zažitých názorov na český, uhorský či poľský priestor, medzi unifikáčnými prvky trochu „ríš“ patrili aj politické aliancie a sobáše. Vzájomné spolužitie a susedstvo však nebolo jednoduché a nezaobišlo sa bez konfliktov. Obojstranná animozita fungovala medzi Čechami a Poľskom, kedy Přemyslovci a Piastovci súperili o väčší vplyv a moc. Efemérne zjednotenie prišlo až počas panovania Václava II. či jeho syna Václava III. Predtým niektorí panovníci ovládali dva z troch predmetných štátnych útvarov.

Na tomto mieste je však vhodné doplniť myšlienku autorov, pretože z tohto vzorca sa vymyká Uhorsko. Žiaden z Piastovcov ani Přemyslovcov nevládol v Uhorsku (okrem spomenutého Václava III.) a naopak žiaden člen arpádovskej dynastie nepanoval v Čechách ani v Poľsku. Nové politické a medzinárodne smerovanie sa udialo až v 14. storočí s Luxemburgovcami v Čechách a Anjouovcami v Uhorsku. V roku 1335 sa dokonca uskutočnilo medzinárodne stretnutie troch kráľov, ktoré vyznačovalo nové obdobie v dejinách Českého, Uhorského a Poľského kráľovstva. 14. storočie sa však nachádza už za hranicami predloženej publikácie. Hlavným problémom však zostáva, či je možné uchopiť dejiny Čiech, Uhorska a Poľska spolu, keď koncept strednej Európy pochádza až z moderných čias. Tieto tri stredoveké štátne útvary mali však spoločné prvky feudalizmu, ďalej aj podobnosti v rámci vzťahu panovník – cirkev. Práve kresťanstvo, západné, bolo zjednocujúcim faktorom, hoci tri štáty sa nachádzali v priestore medzi západným a východným kresťanstvom (resp. cirkvami od roku 1054). Ponímanie dejín Čiech, Uhorska a Poľska však v sebe skrýva širšiu problematiku. Uhorské dejiny totiž zahŕňajú aj dejiny Slovenska a čiastočne aj Chorvátska, Bosny, Transylvánie a niektorých srbských regiónov.

Cieľom autorov nie je implementovať nové rozdelenie či chápanie Európy, ale v rámci neutrálneho termínu stredná Európa osvetliť nielen vývoj v troch predmetných útvaroch, ale vývoj v pravom slova zmysle s prihliadnutím na vlastné špecifiká a tiež historické podobnosti.

Prvá kapitola je venovaná najstarším časom, je teda stručným osvetlením najvýznamnejších historických udalostí a archeologických nálezov v rámci praveku a staroveku. Autori načrtávajú vývoj v rímskej provincii Panónia a nastoľujú aj otázku continuity rímskeho/románskeho obyvateľstva a štruktúr. Ďalej sa dočítame, že v Panónii v 5. a 6. storočí pretrvalo niekoľko biskupstiev a taktiež, že sú dochované aj rímske toponymia. Takéto zaujímavé fakty by si však žiadali uviesť príklady a taktiež zdroj či prameň. Ďalší priestor je venovaný avarskému kaganátu a príchodu Slovanov. V krátkosti je osvetlená aj genéza Veľkej Moravy. Na tomto priestore (strana 56) však absentujú informácie o kniežati Pribinovom v Nitre. Autori konštatujú, že „podľa niektorých (prameňov), Pribinovo predchádzajúce sídlo bolo v Nitre“. Bolo by však vhodné predstaviť aj prameň – *Conversio Bogoariorum et Carantanorum* (Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov) a čitateľom prezradiť informáciu, že už okolo roku 828 salzburský arcibiskup Adalrád vysvätil kostol na Pribinovom majetku Nitrava.¹ Samotný spis je spomínaný o niekoľko strán ďalej, a však už v súvislostiach s Metodovou arcibiskupskou hodnosťou. Pri prehľadnom a jasnom historickom prehľade (vrátane niektorých prameňov) absentuje jeden z najdôležitejších diplomatických prameňov, listina pápeža Jána VIII. zvaná *Industriae Tuae* z roku 880.²

Ďalej je priestor venovaný etnogenéze Maďarov a ich výskytu v prameňoch od najstarších zmienok. Taktiež sa autori venujú štruktúre staromaďarskej spoločnosti a náboženstvu. Ako autori podotýkajú najproblematickejším a najmýtizovanejším je usadenie Maďarov v Panónskej nížine, ktoré je v maďarčine nazývané „honfoglalás“. V rámci tejto kapitoly sú osvetlené aj počiatky Čiech a Přemyslovcov, ktoré sú čiastočne späté s Veľkou Moravou. Stručne sa dozvedáme aj o začiatkoch a genéze poľského štátu a Poliakov. Ďalšia časť sa venuje vzťahu ľudu a postupne sa etablujúcich dynastií Přemyslovcov, Arpádovcov a Piastovcov. V rámci českého priestoru sú čitateľovi výstižne podávané informácie o najvýznamnejších prameňoch týkajúcich sa prvých

1 Lubomír HAVLÍK (ed.), *Magnae Moraviae fontes historici*, III. Prameny k dějinám Velké Moravy, Brno 1969, s. 312.

2 Touto listinou pápež prijal Veľkú Moravu ako pápežské léno a Metodovi udelil titul metropolitného arcibiskupa Veľkej Moravy. L. HAVLÍK (ed.), *Magnae Moraviae fontes historici*, s. 197–208, č. 90.

Přemyslovcov, či už Kristiánova legenda alebo Kosmova kronika. K najstarším poľským dejinám sú to Poľská kronika a kronika Galla Anonyma. O prvých maďarských vládcov zase referuje Konštantín Porfyrogenet vo svojom diele *De administrando imperio*. Počiatky staromaďarskej spoločnosti sú však do značnej miery mýtizované s nedostatkom relevantných prameňov.

Druhá kapitola sleduje vývoj a premenu pohanských útvarov na kresťanské ríše. Táto zmena sa diala pod vedením politických špičiek často aj s vplyvom franskej ríše, resp. otovského impéria. Vzostup cisárskej moci na západe zohrával významnú rolu vo formovaní nových štátnych útvarov. Táto tendencia vyvrcholila počas panovania Ota III. (996–1002). Vtedy Poľsko a Uhorsko získali vlastné arcibiskupstvá. Ako autori odkazujú, meno Oto dostali synovia vládcov v Poľsku, Uhorsku a Benátkach. V prípade Uhorska však žiaden prameň nespomína Oto, syna Štefana I. Čo sa týka Čiech na prelome 10. a 11. storočia, biskupstvo v Prahe bolo podriadené mohučskému arcibiskupovi. Autori podotýkajú, že kristianizácia bola neoddeliteľnou súčasťou mocenského boja medzi súperiacimi elitami. Kristianizácia Čiech bola realizovaná najmä zo strany biskupa z Regensburgu. Tento proces bol zavŕšený začiatkom 11. storočia až so šírením svätováclavského kultu a s osobou svätého Vojtecha. Napriek tomu nedošlo k vytvoreniu pražského arcibiskupstva v ranom období budovania českého štátu.

Počiatky poľskej cirkvi sú tiež úzko späté s aktivitami nemeckých vládcov, predovšetkým spomínaného Ota III. Na druhej strane, kristianizácia Maďarov bola zložitejším procesom. Určujúcim bodom bola bitka pri Augsburgu v roku 955, ktorá donútila Maďarov viesť nový spôsob života. Časť maďarských elit prijala krst v Konštantínopole už v polovici 10. storočia. Táto orientácia na východný rítus vyvrcholila vytvorením arcibiskupstva zvané Tourkia. O tejto cirkevnej správe je však len málo informácií. Za panovania kniežata Gejzu však dochádza k orientácii na západ. Rezidua veľkomoravského kresťanstva mohli tiež zohrávať rolu v kristianizácii Maďarov. Autori však konštatujú, že neexistuje priamy dôkaz. Na tomto priestore sa však dá oponovať, pretože cirkevné inštitúcie v Nitre (Nitrianske biskupstvo, Zoborský kláštor) majú veľkomoravský pôvod a čiastočne pretrvali v 10. storočí a boli quasi obnovené na začiatku 11. storočia.

Autori ďalej opisujú postupnú konsolidáciu panovníckej moci, zahranično-politické vzťahy ako aj fungovanie cirkevných inštitúcií od konca 10. storočia. Na českom priestore sú tieto aspekty spojené s osobou svätého Vojtecha, pražského biskupa a neskoršieho patróna Čiech, Poľska aj Uhorska. V rámci vývoja Poľska sa dočítame o expanzii počas Mieškovej vlády a o boji poľskej cirkevnej správy o nezávislosť na nemeckých cirkevných provinciách. V Uhorsku sa musel nový veľkoknieža a neskorší kráľ Štefan vysporiadať s rezistentnými pohanskými kniežatami. Známý je najmä pokus Štefanovho príbuzného, Kopáňa, ktorý chcel získať veľkokniežací stolec. Možno len súhlasiť s autormi, že korunovácia Štefana za uhorského kráľa bola vrcholom jeho politického úspechu. Otázka, za akých okolností Štefan získal korunu, je však nejasná a interpretuje sa rozlične. Autori hovoria, že Hartvik, autor Legendy svätého Štefana, „vsunul“ do Štefanovej hagiografie pasáž o poslaní koruny z Ríma a zároveň o vindikácii práv kráľa nad spravovaním cirkvi (tzv. apoštolské práva uhorských kráľov). Dodajme, že tieto apoštolské práva v Hartvikovej legende môžu súvisieť s uhorsko-normanskými vzťahmi na začiatku 12. storočia a tiež so césaropapizmom normanských vládcov.³ Ďalej sa dozvedáme aj pôvode uhorských korunovačných klenotov, najmä koruny, ktorej datovanie dodnes vyvoláva polemiky. Pri výpočte uhorských biskupstiev na s. 155 však chýba Vác, Bihar a Oradea. Tvrdenie, že biskupstvá založili Štefanovi nasledovníci je veľmi otáznne. Prvá tretina 11. storočia však do nových štátnych útvarov priniesla aj viaceré vnútrodynastické konflikty a časté striedanie panovníkov.

3 Vincent MÚCSKA, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 62.

Ďalšia kapitola sa venuje politickému životu v rokoch 1050–1200. S prijatím kresťanstva už nastáva divergencia spoločných prvkov vo vývoji Poľska, Uhorska a Čiech. Odlišnosti možno nájsť aj v systéme panovníckej vlády. Poľsko bolo rozdelené na kniežatstvá a len veľmi príležitostne tu panovali králi. V Uhorsku nedošlo k prerušeniu kráľovskej línie. Čechy sa stali súčasťou Svätej rímskej ríše a niektorí z Přemyslovcov získali kráľovskú korunu. K vrcholom ich politiky patrí zlatá bula sicílska z roku 1212, vydaná cisárom Fridrichom II., ktorou Přemyslovcom potvrdil dedičnosť českej koruny. V prípade Poľska je pozorovaná politická a územná fragmentácia, kde však vojenská hegemonia nahradila princíp seniorátu. V rámci uhorských panovníkov autori prehľadne uvádzajú okolnosti ich nástupu na trón. Aj v Uhorsku bola postupne presadzovaná primogenitúra na miesto seniorátu. Autori rovnako predstavujú vývoj titulatúry panovníkov a dvorské hodnosti v Poľsku, Čechách a Uhorsku. Ďalšia časť sa venuje aj vzniku vojenskej organizácie a prvotnej šľachty. Uhorsko aj v tomto prípade malo niekoľko špecifik. Vojenskú zložku tu tvorili Pečenehovia, Sikuli ale aj moslimovia popri rytieroch zo západoeurópskeho prostredia a podobne. Autori uvádzajú aj šľachtu zo sprievodu uhorských kráľovien, napríklad to bol Beloš, brat kráľovnej Heleny, manželky Bela II. Na tomto priestore však bolo vhodné uviesť, že Beloš pochádzal zo srbského kniežacieho rodu Vukanović.

Ďalší priestor je venovaný aj zahraničným vzťahom, predovšetkým s impériami – Svätou rímskou ríšou a Byzanciou. Autori konštatujú, že politické aliancie a animozity Čiech, Poľska, Kyjevskej Rusi, Svätej rímskej ríše a Byzancie spolu s pápežstvom vytvárali často zázemie pre uhorské záujmy. Přemyslovské záujmy sa orientovali najmä na nemecký priestor. Formálna nemecká zvrchovanosť tak často slúžila ako zbraň proti nepriateľom. Piastovci sa orientovali aj na Škandináviu, Uhorsko a Čechy však nenechávajú stranou.

Dôležitú úlohu zohrávala aj expanzia. V prípade politicky nejednotného Poľska to boli najmä Lužica, Červené hrady, Pomoransko či Prusko. Uhorsko postupne anektovalo Sriem. Chorvátsko, Dalmáciu, Bosnu a svoj vplyv rozšírilo aj na Halič.

Nasledujúca kapitola popisuje spoločnosť a ekonomiku v 11. a 12. storočí. Zaujímavé sú najmä odhady počtu obyvateľov a hustoty osídlenia. S tým úzko súvisí aj zloženie obyvateľstva resp. etnická štruktúra krajiny. V Uhorsku bola populácia výrazne heterogénna. Okrem Maďarov, Slovanov tu boli aj Sikuli. Autori ďalej uvádzajú aj Rusov ako pohraničnú stráž. V Uhorsku aj Poľsku sa nachádzali židia s titulom „hostia“ (*hospites*). Podotýkame, že vrstvu hostí tvorilo najmä nežidovské obyvateľstvo germánskeho alebo románskeho pôvodu. Autori načrtávajú v krátkosti aj problematiku románskeho obyvateľstva (Taliani, Valóni) v Uhorsku a tiež nemeckých hostí usadených najmä v Transylvánii. Na poľskom priestore sa dokonca nachádzali aj Normani. K tomuto zaujímavému faktu však mohli autori uviesť viac informácií. S početnosťou iných etník sa môžeme stretnúť aj v Prahe, ktorá sa koncom 11. storočia profiluje ako multietnické mesto.

Šiesta kapitola práce sleduje cirkevné dejiny, vývoj cirkvi a jej inštitúcií v predmetných regiónoch. Autori hovoria, že otázka veľkomoravskej slovanskej liturgie na českom priestore doteraz nie je vyriešená. Načrtávajú aj vplyv východného kresťanstva v areáli, avšak nesprávne s použitím termínu Pravoslávna cirkev pre obdobie pred rokom 1054. Ďalej sa v texte dozvedáme o vzniku biskupstiev, nižšej cirkevnej správy ako aj o významnejších sakrálnych stavbách od najstarších čias po koniec 12. storočia. Takisto tu nachádzame prehľadné informácie o najstarších kláštoroch, napr. Břevnov, Sázava v Čechách, Tyniec a Mogilno v Poľsku, Pannonhalma v Maďarsku a pod. Autori v tejto kapitule mapujú aj jednotlivé kláštorne rehole vo vyznačenom priestore. Nepostrádateľným aspektom cirkevných dejín bol vzťah panovníka k domácejmu cirkevnému prostrediu a takisto aj k pápežstvu. Autori sa venujú aj tomuto javu.

V tejto kapitole je priestor venovaný aj písomníctvu, ktoré bolo najmä v najstarších časoch spojené s cirkvou a cirkevným prostredím. Predstavené sú najvýznamnejšie písomné pamiatky, v Čechách je to Kristiánova legenda či Vyšehradský kódex a Kosmova kronika. V Poľsku bola situácia odlišná a autori tu nachádzajú menej pamiatok pre staršie obdobie. V Uhorsku sa zachovalo niekoľko významných kódexov, ktoré sú však len okrajovo spomínané (Nitriansky kódex, mylne označený ako Szelepcsényho kódex, Codex Albensis a pod.) Autori správne postrehujú, že najstarším centrom písomníctva bol Pannonhalmský kláštor. Kapitulu uzatvára pasáž o uhorskej kancelárii a vydávaní uhorských listín, pri ktorých sa spomína inštitút hodnoverných miest (*loca credibilia*) s odkazovaním na nasledujúcu kapitolu. Tu však možno vyčítať autorom, že takéto rozdelenie jedného tematického celku do dvoch kapitol môže byť mártúce.

Posledná, siedma kapitola sa venuje vývoju v 13. storočí. Predovšetkým ide o zmeny v porovnaní s 11. a 12. storočím. Rolu tu zohrávali viaceré prvky, spomedzi ktorých to boli výrazný mocenský vzostup šľachty, Tatársky (mongolský) vpád či rast významu miest. 13. storočie prinieslo aj politickú fragmentáciu vo všetkých troch štátnych útvaroch. Šľachta sa často dostávala do popredia a ovplyvňovala politické dianie v krajine. Spomínané storočie však prinieslo aj zahranično-politické konflikty, medzi Českým a Uhorským kráľovstvom to bol známy boj o babenberské dedičstvo. V Poľsku zase Piastovci viedli súboje v rádom nemeckých rytierov.

Autori predstavujú aj vývoj miest, predovšetkým emancipáciu hostovských a kupeckých komunít na mestá v pravom slova zmysle. V Uhorsku a Čechách išlo aj postupné zavedenie mestského práva. Priestor je opäť venovaný aj kultúrnej sfére, najmä nárastu vzdelanosti a písomníctva. Kapitulu symbolicky uzatvára efemérne zjednotenie Čiech, Poľska a Uhorska pod vládou Přemyslovcov. Po roku 1306 však dochádza k chaosu a bojom o trón. V priebehu 14. storočia vývoj smeruje k postupnej konsolidácii a nástupu nových dynastií.

Stredná Európa vo vrcholnom stredoveku – Čechy, Uhorsko a Poľsko v rokoch 900–1300 je prínosným historickým dielom mapujúcich všetky aspekty vývoja troch štátnych útvarov v podobe prijateľnej pre laickú aj odbornú verejnosť. Autori sa nevyhli drobným chybám a istej generalizácii, čo je však pri hutných a spoločných dejinách odpustiteľné a pochopiteľné. Autori len v malej miere pracujú s prameňmi, čo práci uberá na odbornosti. Možno však tiež konštatovať, že časté striedanie pasáží o troch predmetných kráľovstvách narúša celkový dojem a sčasti pripravuje čitateľa o čitateľský zážitok. Práca však celkovo prináša nový pohľad na strednú Európu a vhodným štýlom môže oboznámiť anglofónneho čitateľa s problematikou stredovekých Čiech, Uhorska a Poľska. Pre Stredoeurópanov prináša kompaktný historický prehľad so všetkými hlavnými regionálnymi aspektmi vrcholného stredoveku, ktoré by inak bolo potrebné pracne excerpovať z mnohých publikácií a prác.

Peter Bučko

Daniela DVOŘÁKOVÁ

Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451).

Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej

Budmerice–Bratislava, Vydavateľstvo RAK – Historický ústav SAV 2013, 303 s., ISBN 978-80-85501-60-5.

Predznamenáním knihy je cyklus pôsobivých, väčšinou málo známych barevných reprodukcí, v jejichž popiskách se skrývá kľúč k celej biografii spolu s ústrednou otázkou: je negatívny obraz kráľovny Barbory jako ženy bez mravních a sexuálních zábran pravdivý? Působivé entré je vi-

zitkou autorky, která na sebe upozornila tematicky zajímavými, odborně přínosnými a graficky zdařilými knihami, z nichž stačí připomenout Rytier a jeho král (2003) a Kůň a jeho člověk ve středověku (2007). Proč „černá královna“? Černá nebyla její pleť, nýbrž pověst, jejíž hlavním tvůrcem byl humanista Eneáš Silvius Piccolomini, pozdější papež Pius II. Mladší „hradní legendy“, jak autorka naznačuje již v úvodu, jen vršily jeden stereotyp za druhým. Ve skutečnosti tato údajná „německá Messalina“ vystupuje v archívních pramenech celkem jinak, což zatím historici nevzali na vědomí. Otázka, kdo pošpinil pověst královny Barbory, je jen jednou z mnoha, kterou Daniela Dvořáková slibuje řešit.

V první kapitole „Grófi celjskí a Uhorsko“ se čtenář seznamuje s hlavními aktéry příběhu, slovinským zázemím a mocenskými ambicemi rodu, který byl spřízněn s několika dynastiemi. Královská koruna přitom od roku 1401 čekala hned na dvě celjské hraběnky. Zatímco devítiletou Barboru zasnoubili třiadvacetiletému uherskému králi Zikmundovi, její sestřenice Anna se jako manželka Vladislava Jagelonského stala polskou královnou. Záletnému vdovci Zikmundovi položili nůž na krk odbojní uherští magnáti, kteří posléze přijali jako vhodné řešení oba alianční svazky, zvláště když souběžně Barbořina sestra Anna byla zasnoubena vlivnému palatinovi Mikulášovi Gorjanskému. Otcem obou nevěst byl hrabě Heřman II. z Celje, magnát blízký Zikmundovi, který se v roce 1401 zasloužil i o jeho vysvobození z potupného zajetí. Na Heřmana (†1435) čekala po boku jeho zetě skvělá kariéra, kterou korunovalo povýšení do knížecího stavu.

Údaje potřebné k hlubšímu pochopení života hrdinky, který se bude odehrávat ve výšinách uherské, české i říšské politiky, autorka podává v návaznosti na ústřední dějovou linii. Dobře zřetelné je to zvláště v druhé kapitole pojednávající o době od korunovace Barbory v roce 1405 až do jejího odchodu z Uher roku 1414. Tam, kde prameny neposkytují přímou oporu, Daniela Dvořáková umně začleňuje analogie z časově i teritoriálně blízkého prostředí. Vždy při tom až úzkostlivě dbá na to, aby nedošlo k splynutí fikce s konkrétními údaji. Mlčení pramenů o vnitřním životě a pocitech královny vítaně nahrazují listiny a jiné správní akty, které se zprvu převážně týkaly jen věnných statků. Jedním z prvních kroků celozemské povahy bylo vydání zakládací listiny Dračího řádu, na němž se v prosinci 1408 podílela spolu s manželem Zikmundem a 22 předními barony. Na společných cestách se Zikmundova manželka seznámila s rozsáhlou zemí, které nebylo snadné vládnout. Barbora to záhy měla poznat na vlastní kůži.

V letech 1414–1418 se z mladé a údajně půvabné uherské královny stala „první dáma Evropy“. Název třetí kapitoly není příliš nadnesený, neboť v Kostnici, kde se rozhodovalo o dalším osudu schizmatické církve, skutečně chvílemi zazářila. Ještě předtím zažila řadu slavnostních vjezdů do říšských měst a velkolepou korunovaci v Cáchách. Po příjezdu do Kostnice jakoby slavnosti a ceremonie neměly konce. Není proto divu, že jim autorka věnovala náležitou pozornost. Trochu přitom uniklo, oč v Kostnici šlo, a že právě tehdy Zikmundova role na evropské scéně dostoupila jednoho ze svých vrcholů.

Být všem na očích není vždy příjemné. Již v Kostnici se objevili první klevetníci a pomlouvači. Prim mezi nimi, jak autorka dokládá, hrál humanista Jean de Montreuil, jinak jeden z vyslanců francouzského krále Karla VI. Drobný kaz ve výkladu: Karel VI. v Kostnici nebyl, takže se s naší královnou osobně sejit nemohl. Barbora si i podle jiných zpravodajů v zábavách a prostopášnostech nezadala se svým mužem, před nímž se manželé mladých žen v Kostnici a všude jinde měli na pozoru. Odlížit fámu od skutečnosti bylo dříve stejně obtížné jako dnes. Všeho však do času. V polovině července roku 1416 Barbora před svým podjezdem z Kostnice uspořádala pro místní dámy taneční zábavu a po Rýně pak zamířila do Uher. O deset dní později její manžel odjel na dalekou cestu do Španělska, Francie a Anglie. Po obou zůstaly v Kostnici a dalších městech dluhy. Manželé se tři roky neměli spatřit. Na královně Barboře a druhém

místodržiteli, jímž byl ostříhomský primas Jan z Kaniže, nyní spočívala správa Uher. Výklad o jejím vladaření nalezneme však až v další, čtvrté kapitole.

Narušení časového sledu si zřejmě vyžádala kompozice kapitoly o manželské krizi a jejím urovnání v letech 1419–1423. Zikmund se před svým návratem do Uher zastavil ve Vídni, kde pravděpodobně vyslechnul o své ženě pomluvy tak závažné povahy, že se s ní v Budíně odmítl setkat. Příčiny jejich hluboké roztržky nejsou známy. Klevety o Barbořiných nevěrách nelze prameny doložit, a proto autorka podrobně rozebrala i prameny o její regentské vládě. A jelikož ani v nich nelze důvod manželské krize postihnout, zůstává otázka otevřenou.

K vzájemnému sblížení manželů došlo až o vánočních svátcích roku 1419 ve Skalici, kde klečící Barbora poprosila Zikmunda o odpuštění. Ze Skalice také započala cesta královského páru za českou královskou korunou, kterou Zikmund zdědil po zemřelém nevlastním bratru Václavovi IV. O událostech v Čechách Barbora asi příliš povědomí neměla, mnohé jí však mohla z vlastní zkušenosti objasnit královna vdova Žofie, v jejíž společnosti prožila půl druhého roku. Husitství je ve výkladu pouhou lokální kulisou, jak tomu ostatně z pohledu Barbory mohlo také být. Zikmund Barboru držel v pozadí, větší pravomoci jí nedopřával a snad jen při jednání o sňatku jejich dcery Alžběty s Albrechtem V. Habsburským na ni vzal větší ohledy.

Název další kapitoly „Po druhý raz královnou (1424–1430)“ poněkud mate, neboť v těchto letech ještě nešlo o další korunovaci, nýbrž o spoluúcast na vládě. Dříve se však dočteme o rodinném dramatu, v němž nechyběly fatální milenky, vraždy a sváry otce se synem, v daném případě Barbořina otce Heřmana II. a jejího bratra Fridricha II. Vše je podáno s citem vypravěčky složitých osudů, v nichž je tu a tam třeba něco domyslet. Sblížení mezi manželi demonstrovala jejich účast na korunovačních slavnostech v Krakově i jejich vjezdy do řady uherských měst při zpáteční cestě. Zikmundova přechodná náklonnost k Barboře se projevila velkými pozemkovými i jinými donacemi na dnešním Slovensku, které z královny učinily nejbohatší ženu v Uherském království. I v následujících letech Barbora zůstávala nejen v Zikmundově blízkosti, ale i v jeho stínu. Účastnila se sice diplomatických a zákulisních jednání, samostatně se však více méně věnovala jen správě svého panství. Zkouškou jejich vladařských schopností se staly až husitské vpády na Slovensko, a to zvláště v době, kdy se Zikmund vydal do Německa a odtud na římskou cestu za císařskou korunou.

Znovu, tentokrát na čtyři roky, spadla na Barboru tíha zemské vlády a stala se tak, jak zní titul VI. kapitoly, „emancipovanou královnou“. Ať se snažila sebevíc, vzniku dočasných husitských posádek na západním Slovensku zabránit nedokázala. Obrovské výdaje na obranu i vojsko byly neméně tíživé jako ztráty příjmů z obsazených lokalit. V září 1432 proto Zikmund jmenoval novou místodržitelskou radu, ta se však ukázala bezzubou. O Barboře v roce 1433 prameny téměř mlčí, snad i proto, že ji trápily blíže neznámé zdravotní potíže. Narážka na Zikmundovo dvoření sienským ženám jako by napovídala, že hned po jeho návratu dojde k repetici výčitek a vzájemného osočování. Skutečně se tak stalo, manželé se však znovu smířili a při jejich setkání v Trnavě 15. května 1435 z nich vzařovala vzájemná láska. Alespoň se tak zdálo bratislavskému měšťanovi Tompovi, jehož důležité svědectví je jedním z řady málo využitých nebo neznámých pramenů, o něž autorka opřela své líčení. Tu i na jiných místech oživila text mírně ironickými formulacemi. Jak jinak také vnímat Zikmundův dar „z lásky a důvěry“, který spočíval v darování nevybraných peněz z židovské daně.

Vysněná Zikmundova cesta do Prahy vedla v srpnu 1436 přes Jihlavu, kde byl po vyhlášení basilejských a jiných dohod přijat za českého krále. Triumf, jehož lesk dopadal i na Barboru, neměl mít dlouhého trvání. Barbořinu hlavu sice ozdobila další koruna, její rod byl povýšen do knížecího stavu, jedna z vnuček byla určena za nevěstu pro polského krále, avšak odbojní kališ-

níci začali opět zvedat hlavy a po roce a čtvrt znovu přiměli císaře i jeho choť neslavně opustit Prahu. Krátce před 26. listopadem 1437, kdy dal na smrt nemocný Zikmund zabavit královniny vozy, muselo dojít mezi manželi k hluboké roztržce. Krize dostoupila vrcholu 5. prosince, tehdy Zikmund nařídil zatknout Barboru i její dvorní dámy. O čtyři dny později císař zemřel.

Dramatické vyvrcholení královnina příběhu napovídá název osmé kapitoly: „Spravedlivý trest, alebo sprisahanie? (1438–1439)“. Většina historiků usoudila, že císař v listopadu odhalil spiknutí českých kališnických pánů, kteří spolu s Barborou chtěli zabránit nástupnictví jejího zetě Albrechta. Barbora se údajně měla stát v Čechách regentkou, podle jiných nepodložených zpráv se chtěla dokonce prostřednictvím sňatku domoci rozhodujícího postavení i v Polsku. Právě tak, jako nelze tyto domněnky jednoznačně potvrdit, nelze je ani vyvrátit. Obdobně tomu je s otázkou, zda naopak nešlo o spiknutí proti Barboře. Autorka sice nepřímou, avšak přesto zřetelně dospěla rozbořením výpovědí pramenů k závěru, že Albrecht odstraněním Barbory zamýšlel zjistit nástupnictví na všech Zikmundových trůnech. Počínal si přitom naprosto v rozporu s představou o středověkém vládci, přičemž hlavní oporou a vlastním původcem intrik a insinuačí byl jeho kancléř Kašpar Šlik. Barbora v Uhrách svůj boj prohrála a přišla o všechny své majetky. Nic na tom nezměnila ani smrt „nenáviděného zetě“.

Silné emoce v osudech protagonistů i na stránkách knihy vyšuměly, třebaže ani posledních čtrnáct let svého života v českém exilu Barbora nestrávila v poklidu. Ze sporých zpráv plyne, že český volební sněm v roce 1440 potvrdil všechny její nároky, takže se mohla usídlit na hradě v Mělníku a spravovat odtud své majetky, které jí zůstaly ve značném rozsahu. Ani ve stáří ovšem nepřestala vyvíjet politickou aktivitu. Všechny své úhlavní nepřátele přežila a na Mělníku, kde se částečně sžila s českým prostředím, se začala snad věnovat alchymii. Jako česká královna byla pochována v katedrále sv. Víta, její hrob však zanikl a nikdo ho zatím nenašel.

V závěrečné desáté kapitole se autorka zabývá vznikem historické legendy o sexuálně nenasyté, zhýralé královně, která, ještě hůře, popírala záhrobní život a posmívala se jeptiškám a světicím. I když někteří klevetníci a zpravodajové si ji brali na mušku již ve dvacátých letech 15. století, teprve v následujícím desetiletí negativní obraz „virtuální královně“ tmavými tóny dobarvil Eneáš Silvio Piccolomini. Stalo se tak na základě pomluv, které zčásti sebral, zčásti doplnil Albrechtův kancléř Šlik. Doba, v níž Barbora žila, jak autorka neopomene připomenout, byla dobou mužů, kteří zejména v Uhrách nedopřávali ženám samostatné pravomoci. Přesto se jí Barbora oprávněně jeví jako silná, cílevědomá, schopná a ambiciózní žena. Čtenáře jen trochu udiví, když autorka v závěrečném odstavci rezignovaně přiznává, že neumí odpovědět na otázku, jaká byla Barbora jako člověk. To už je mezi ženou a člověkem takový rozdíl?

I ze stručného shrnutí obsahu knihy a životních osudů královniny Barbory snad jednoznačně vyšlo najevo, že Daniela Dvořáková představila odborné i širší čtenářské obci jednu z nejpozoruhodnějších a nejlivnějších žen celého 15. století. Již to je samo o sobě záslužné, zvláště když autorka umí poutavě podat i epickou niť příběhu. O to více překvapuje, že Barbora čekala na knižní životopis až do doby, kdy zástupy historiček vracejí ženám minulosti jejich pravou, či jen domnělou historickou roli. Přiznačné je i to, že autorka představila svou hrdinku, její dobu i osudy převážně ženským okem. Barevný svět soudobých dvorských slavností a ceremonií v knize místy zaceluje mezery v pramenech. Líčení je i v tomto ohledu vyvážené, tu a tam mu však chybí širší ohlednutí po politickém a církevním dějišti. Barbora jistě nebyla v Kostnici plně zaměstnána jen reprezentativními povinnostmi. O útěku papeže Jana XXIII. nebo o počátku procesu s českými kacíři přece mluvil kdekdo.

O vnitřním životě snoubenky a ženy posledního z lucemburských císařů prameny vypovídají jen nemnoho. Mnohem více je k dispozici nevraživých pomluv a insinuačí, pro něž autorka

nenalezla oporu v pramenech. Královninu pověst kniha uměřeně i uvážlivě očistila, aniž by z Barbory učinila vzor všech ctností. V případě vyhlášeného sukničkáře Zikmunda se tak ani v této knize nestalo. Tady je vhodné se zastavit a nepouštět se do úvah o přirozených potřebách, které oba temperamentní manželé mohli mít v dlouhých obdobích vzájemného odloučení.

Široký heuristický záběr je další předností knihy, která i některé známé události osvětluje s pomocí dosud neznámých nebo opomíjených pramenů. Za mnohé zde stačí uvést Pamflet proti Zikmundovi z pera Jeana de Montreuil anebo relace milánského vyslance Christofora de Velate. Poznámkový aparát je přes svou úspornost dostatečný, neboť vedle citací závažných míst neopomíjí ani odlišné názory předchozí literatury. Na mnoha místech písemná svědectví doplňují prameny ikonografické povahy, při jejichž shromažďování autorka projevila mimořádnou pílí a invenci. Údajné kryptoportréty zatím dávají pevnější oporu jen v případě Zikmunda, jehož autentická podoba je dosti průkazně doložena. Domněnku, že v malířských dílech s jeho kryptoportréty se může vyskytovat i postava s rysy královny Barbory, nelze zcela zavrhnout. Jelikož provenience řady vyobrazení není vždy zřejmá, uvítal bych jejich celkový soupis se všemi potřebnými údaji.

Uzavírám: přínosná i půvabná kniha Daniely Dvořákové objevila jednu z velkých žen pozdního středověku. A protože šlo o manželku císaře Zikmunda i českou královnou, zaplnilo se tím i jedno z bílých míst v galerii velkých postav české historie.

František Šmahel

Tomáš KLIMEK

Krajiny českého středověku

Praha, Dokořán 2014, 206 s., ISBN 978-80-7363-585-5.

Práce teprve nedávno etablovaného autora se zaměřuje na otázku prostoru, způsob jeho vnímání a reprezentace ve světě českého středověku. V úvodu autor uvádí, že jeho cílem je sledovat proměny a především specifika toho, jak se středověký člověk vztahoval ke kategorii prostoru, jakým způsobem se jej snažil uchopovat. Prostor je zde traktován především jako „kulturní produkt“ podmíněný dobově a teritoriálně. Klimek sám v úvodu knihy konstatuje, že přístup k prostoru souvisí s jeho pojetím „kulturní kvality“ či „pluralitní kulturní veličiny“, zejména v současnosti.

K rozbití konstantního a homogenního náhledu na tuto kategorii dochází od počátku 20. století; v jeho průběhu potom zaznamenáváme různé koncepty prostoru, kterým se věnuje zvýšená systematická pozornost teprve v posledních desetiletích, zhruba od osmdesátých let 20. století. Na procesu rozkladu tradičního newtonovského pojetí časoprostoru se rovněž podílely politika, ekonomie, moderní technologie apod. V 80. letech minulého století zavádí Michel Foucault pojem heterotopie. Označuje tím místa (prostory), jež disponují příznakovou prostorovou konfigurací, paradigmaty i způsoby, jakými se člověk v těchto oblastech pohybuje a jedná. Heterotopie (např. hřbitov, ale i nákupní středisko) jsou de facto paralelními do sebe koncentrovanými prostory. Kromě jiného můžeme zmínit fenomenologický přístup k prostoru, k jeho diferencí na sakrální a profánní, nebo prostory zakoušení. Vedle toho lze vymezovat prostory v závislosti na médiu, které jej reprezentuje, dále prostory fikční a tzv. reálné, veřejné prostory a sféru soukromí, jejichž hranici dnes například testuje moderní umění apod.

Tomáš Klimek se soustředil na vnímání prostorovosti z perspektivy života v předmoderní době. Vychází přitom z mapování rozdílných způsobů, kterými doboví lidé prostor reflektují

vali. Konkrétním prostorovým atributem je potom krajina. V knize je s důkladnou materiálovou oporou pojednáno, jakým způsobem středověký člověk vnímal území lesa, hor a vodních toků, kromě jiného představujících hranici známého a neznámého, domácího a cizího nebo bezpečného a nebezpečného světa.

Na příkladu lesa autor ukazuje, jak se obavy z tohoto místa ve středověkém myšlení formují na bázi empirických a atavistických zkušeností s mohutnými hvozdy, zalesněnými oblastmi, obklopujícími lidská sídla, a ve spojení se strukturami myšlení a představami, které tomuto prostoru připisovaly význam. Na pozadí moderních vědeckých disciplín (klimatologie, dendrologie apod.) autor poukazuje na rozpornost mezi faktickou rozlohou lesa zejména po kolonizačních procesech, kdy došlo k jeho výrazné redukci, a představou založenou na spojitosti lesa s nebezpečným neznámým prostorem: „S výjimkou pohraničních hvozdů a chráněných loveckých revírů nelze v zemědělstvím kultivované krajině mluvit o divokých pralesích, ale o hospodářsky využívaných porostech, kde navíc vykonávala svou činnost řada lidí specializovaných profesí“ (s. 49). Na tomto pozadí se ukazuje pozvolna narůstající divergence mezi reálným plněním a jeho verbální fixací. Obě polarity nikdy netvoří profilově stejné kvality. Jestliže reálný prostor je primárně strukturován pragmatickými potřebami a prvky (např. architekturou), které jsou schopny jej zaplnovat a formulovat, les, stejně jako obdělávané pole „znamenal další a neméně důležitý zdroj potravy, ale také zásobárnu dalších surovin nutných k přežití či prostor pro pastvu“ (s. 51).

Literární prostor naproti tomu disponuje uzuálními strukturálními vzorci (syntagmatickými a paradigmatickými), jež se s reálným prostorem a topografií protínají, avšak nevytvářejí identickou (mimetickou) valenci. V případě středověkých textů je ovšem tato problematika komplikována tím, že literární texty, zejména starší datace, neměly jednoznačně vyhraněnou funkci. Toto hledisko zde z pohledu současné funkční stratifikace textů splývalo s několika žánrovými profily, což je případ kronik nebo legend. Klimka to přirozeně směřuje k formulacím, nalézajícím oporu v metodologii tzv. mentálních map. V tomto ohledu zde má důležitou úlohu environmentální hledisko, které ozřejmuje přístup dobového člověka k jeho životnímu prostředí. Na vnímání a podobu středověké krajiny měly zásadní vliv vedle reálných, pragmatických potřeb i imaginativní projekce, které byly součástí literárních textů nebo architektonických výtvorů.

Na příkladu vodních toků či hor Klimek dokládá, jak pojetí prostoru záviselo nejen na topografických konstantách, ale rovněž na tom, jakou úlohu konkrétní krajinný prvek představoval v symbolické imaginaci středověkého člověka. Řeka kupříkladu představovala „symbol božského světla“ (s. 66) či symbol vlasti (s. 67). Horstvo se zase stávalo úběžníkem transcendence. Klimek také připomíná, že hory v minulosti byly místem řady pohanských rituálů, magických obřadů a zvyků.

Důležitou částí monografie je pohled na dobovou sémantiku vlastních názvů či apelativních pojmenování míst, stejně jako analýza latinských předložkových konstrukcí. Klimek konstatuje, že distribuce různých lexikálních jednotek (předložek) má především významovou funkci oproti funkci stylové, a že tedy užití odlišného lexika odráží tehdejší způsob orientace v prostoru. Současně se zde ukazuje, jak je toto chápání prostoru formulováno možnostmi jazyka, popřípadě žánru; jinými slovy, že nedochází k prosté nápodobě reálného krajinného pleneru, i když o fikčních prostorech zde v pravém slova smyslu ještě hovořit nelze. I z toho důvodu Klimek přistupuje k historii nikoli reálné krajiny, ale již zmíněných tzv. mentálních map. V imaginaci středověkého člověka dominovala představa světa jako homogenního hierarchicky členěného prostoru. V Klimkově publikaci se ukazuje, jak se proměňuje chápání prostoru

v rámci této homogenity dle povahy konkrétních krajinných jevů (lesy, vodstvo a hory). Všechny tři jevy tvoří svým specifickým způsobem hraniční linie, ale současně každý z těchto krajinných atributů proměňuje kulturní projekci prostorových schémat dle vlastní povahy a funkce, kterou zaujímal v životě středověkého člověka.

Klimkova práce je zpracována erudovaným způsobem, o čemž svědčí i autorova schopnost mezioborových přesahů (sémantika, literární historie, popřípadě lingvistika, filozofie, fenomenologie, dobová kosmologie či teologie). Celkovou metodologickou orientací koresponduje s aktuální tematikou reflektovanou v řadě společenskovedních disciplín, tzv. obratem k prostoru (spatial turn), který začal být diskutován v kontextu (nejen) společenských věd od 80. let 20. století. Nejen v historiografii představuje tento vývoj změnu v nazírání a chápání prostoru, který se – dle vyjádření Niny Lohmann – stal autonomní kategorií analýzy.¹ Jinými slovy: prostor již není pouhým instrumentem jiných cílů, např. otázek spojených s politickým uspořádáním, ale stává se centrálním tématem – navíc tématem, které současně překvalifikovává tradiční pohled na tuto kategorii pouze coby fyzikalistické či geografické dimenze. Jak konstatuje Lohmann, moderní prostorově orientované bádání v historiografii zahrnuje rozličné spacionální koncepce soustředěné na různé roviny spacionální problematiky. Kromě geografických a dobových rámců má na formulaci prostorových konfigurací důležitý vliv např. ekonomie, hospodářství, vojenství, ale stejně tak i kultura či rozdílné reprezentace způsobů, jimiž se dobový člověk vztahoval k prostoru. V tomto kontextu je Klimkova práce bezpochyby nejen metodologicky aktuální, ale i vysoce přínosná, neboť zpřístupňuje aktuální pohled na problematiku prostoru v historiografii.

Publikace je pozoruhodná nejen z hlediska historických disciplín. Svůj potenciál otevírá i dalším oborům, především tím, že demonstruje způsob, jakým k tématu prostoru konkrétně přistupují historická studia. Jejich profil i cíl bude například od literárněvědných studií přirozeně poněkud odlišný, avšak vzájemnou konfrontací výchozích pozic a zejména metodologií lze v obou případech dojít k podnětným závěrům. K takovým společným okruhům, které mohou být různě vytěžovány, náleží otázka reprezentace, významu, vztahu subjektu k textu, tj. úloha a distribuce různých subjektů (autor, čtenář, vypravěč apod.) v dobových textových pramenech, funkce textů, rozhraní mezi fikcí a skutečností apod.

Současné tendence spacionálního bádání směřují k výrazné interdisciplinaritě, k využití celé řady rozdílných metod a postupů. Totéž platí i pro Klimkovu práci, která je založena na důkladné materiálové exerce, což se týká nejen pramenných zdrojů, ale i sekundární literatury, která přesahuje rámec ryze historického oboru. Současně je autor schopen funkčně využít poznatků nehistorických disciplín (geografie, dendrologie, klimatologie, lingvistiky apod.).

Reprezentuje-li autor svoji práci aktuální pozici a směřování v oblasti zkoumání prostorových kvalit a konfigurací (nejen v historiografii), působí v tomto celkovém kontextu některé dílčí, avšak svým způsobem důležité pasáže knihy poněkud rozpačitě. Na mysl máme především ty části, kde hovoří o povaze současného způsobu rozumnění a chápání prostoru, který příliš jednoznačně redukuje na newtonovský model. Přitom je zřejmé, jak ostatně vyplývá i z kontextu debat, jež náleží pod spatial turn, že současný stav prostorových dimenzí je naopak velice heterogenní. Velice komplikované a reduktivní se rovněž jeví nivelizace prostoru na jediný společný jmenovatel, např. trojrozměrného fyzikálního prostoru. Jestliže tedy Klimek konstatuje, že Einsteinova teorie ve 20. století ve společnosti příliš nerezonovala a že tato i na-

1 Nina LOHMANN: *Der „Raum“ in der deutschen Geschichtswissenschaft*, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialis 3–4 (2010), s. 47–93.

dále byla pod jednoznačným vlivem newtonovské koncepce trojrozměrného prostoru (s. 17), lze naopak dokladovat, že přinejmenším v celé řadě kulturních diskurzů (literatura, výtvarné umění, architektura, divadlo apod.) to neplatí zcela jednoznačně. Dané tvrzení tak v Klimkově práci má především funkci jakési rétorické opory, na jejímž pozadí mají vyniknout specifika odlišného (středověkého) způsobu nazírání na prostor (krajinu).

I přes tuto výtku však stále platí, že Klimkova monografie je prací erudovanou a také – jak již bylo uvedeno – podnětnou pro nehistorické disciplíny. Jednou z výrazných inspirací, jež pro jiné obory nabízí, je především metodologická konfrontace, se kterou koresponduje cílová oblast jejího zaměření. Tou jsou v tomto případě mentální prostorové struktury středověkého člověka, na rozdíl např. od literárněvědně orientovaného zkoumání, které do popředí mimo jiné klade vlastní problematiku reprezentace či sémantiku fikčních světů, na jejichž pozadí naopak ustupují kognitivní dimenze. Že však obě sféry spolu souvisejí, si uvědomuje jak historiografie (čehož je dokladem Klimkova práce), tak literární věda. Společné téma (v rámci jednotné ideové tendence tzv. spatial turn) řešené z pozic odlišných disciplín má potenciál nejen vzájemné mezioborové konfrontace, ale především inspirace.

Richard Změlík

Marion DAMASCHKE – Günter VOGLER

Thomas Müntzer Bibliographie (1519–2012)

(= Bibliotheca bibliographica Aureliana CCXXXIII, Bibliotheca dissidentium XXVIII),

Baden-Baden & Bouxviller, Éditions Valentin Koerner 2013, 536 s., ISBN 978-3-87320-733-2.

V publikační řadě Bibliotheca dissidentium, jejíž zaměření lépe charakterizuje podtitul Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, vyšla jako 28. svazek bibliografie Tomáše Müntzera, kterou připravili do tisku emeritní profesor Humboldtovy univerzity v Berlíně Günter Vogler, známý jako autor četných prací o Müntzerovi, a jeho někdejší žákyně Marion Damaschke. Úkol, který si vytkli, nebyl lehký: podat úplný soupis prací T. Müntzera a veškeré literatury o něm od roku 1519 včetně edic pramenů k jeho životu a dílu.

Publikace je rozdělena do tří částí. V první je podán soupis Müntzerových děl, ve druhé bibliografie k Müntzerovi od roku 1519 do roku 1792, v třetí, nejobsáhlejší, bibliografie z let 1791–2012. Rozdělení na literaturu před rokem 1792 a po něm má svou logiku, neboť teprve v 19. století se začal o Müntzera rozvíjet vědecký zájem, zatímco starší literatura měla ráz spíše polemický. Zmíněným třem oddílům je Voglerem předeslána stručná biografie radikálního reformátora, podávající věcnou, instruktivní informaci o jeho životě a díle, snad až příliš stručná, pokud jde o dobu před rokem 1524. První oddíl, nejpodrobnější co do způsobu zpracování, postupně podává soupis Müntzerových děl vydaných za jeho života, děl vydaných posmrtně, děl Müntzerovi připisovaných, jeho korespondence (dopisy psané Müntzerem i dopisy jím přijaté) a korespondence o něm. U každého z Müntzerových děl včetně děl připisovaných je uvedeno uložení, pozdější novotisky a edice a podrobná charakteristika obsahu díla, jakož i faksimile původních titulních listů. Jeho korespondence je evidována pouhým chronologickým soupisem, vybaveným s odkazy na uložení, resp. edice a alfabetským přehledem adresátů a pisatelů.

Druhý oddíl přináší v chronologickém pořadí soupis spisů pojednávajících o Müntzerovi od roku 1519 do roku 1794. Soupis umožňuje učinit si přehled o tom, jak se vyvíjel zájem o Müntzera, v daném období motivovaný spíše nábožensko-polemicky, a starší z nich jsou zároveň základními prameny k jeho životu a dílu.

Třetí oddíl eviduje edice Müntzerových textů, pramenů k jeho životu a dílu i publikace, které se od roku 1795 zabývají jeho bibliografií, dílem a recepcí. Oddíl III.1 přináší soupis děl a dopisů T. Müntzera vydaných v souborných i dílčích edicích (a), publikovaných jako jednotlivá vydání nebo ve sbornících (b), spisů a jiných pramenů o Müntzerovi (c) včetně překladů. Oddíl III.2 eviduje bibliografie (a) a hlavně díla o Müntzerovi včetně tištěných disertací a výběru slovníkových hesel, a to i tři slovníků českých (avšak s pominutím novinových článků, učebnic a učebních textů). Pokud evidované práce zmiňují Müntzera jen na určitém místě, je připojen stránkový odkaz, z nespočetných prací o reformaci a selské válce je uveden jen výběrový soubor. Oddíl III.3 podává soupis publikací, které odrážejí recepci Tomáše Müntzera v beletrii a v hudbě.

Méně zasvěceného čtenáře jistě překvapí oddíl IV, v němž nedávno zesnulý japonský müntzerovský badatel Shinzo Tanaka podal bibliografii japonských prací o Müntzerovi, obsahující vedle několika edic Müntzerových spisů (většinou v rámci širě pojatých edic o radikální reformaci) a několika překladů novodobých německých prací i přes čtyřicet původních titulů.

V oddílu II jsou evidované spisy řazeny chronologicky a doplněny abecedním rejstříkem podle autorů, v oddílu III je naopak základem abecední soupis podle autorů, doplněný chronologickým soupisem se zkrácenými tituly.

Napsat takto obsáhlou bibliografii nebylo zdaleka snadné, vyžadovalo to dobrý přehled po tématu i širším kontextu a mravenčí práci jak při vyhledávání, tak i při ověřování starších údajů. Je nutno hned říci, že bez Voglerova celoživotního zájmu o Müntzera a o německou selskou válku by takový záměr sotva uspěl. Vhodně zvolený třídící systém a rejstříky umožňují zájemcům o Müntzera a o radikální reformaci orientovat se bezpečně v relevantní literatuře. Navíc dovolují sledovat i vývoj zájmu o něho, a tím i vytváření paměti včetně různých desinterpretací a manipulací. Začínajícímu autoru pak bibliografie kromě toho nabízí dobrý vhled do obsahu jednotlivých spisů, a tím i do vývoje Müntzerových názorů.

Českého čtenáře pochopitelně zajímají práce českých autorů nebo prameny mající nějaký vztah k Čechám, respektive k českým zemím. Z novodobých prací českých autorů jsou zaznamenány – vedle překladů německých monografií E. Sommera a A. Meusla – dva tituly Josefa Macka, jeden titul Josefa Janáčka, dva tituly Amedeo Molnára, dva tituly Václava Husy a dva tituly mé, tedy téměř vše, co bylo speciálně o Müntzerovi u nás napsáno. Nejsou však zmíněny práce věnované širší problematice, zejména vztahům Čech k německé reformaci (F. M. Bartoš, F. Hrejsa, J. Macek ad.), v nichž se o Müntzerovi rovněž píše. Opominut je i fakt, že některé reformátorsky texty byly zpřístupněny českému čtenáři v příloze k překladu Meuslovy monografie. Hlavním důvodem zmíněných nedostatků byla zjevně neznalost češtiny, tím spíše je ovšem třeba kvitovat úplnost evidence prací zaměřených výslovně na Müntzera.

Z pramenů 16. století zpřístupněných edicí uvádí bibliografie Staré letopisy české (SLČ), Bartoše písaře, Jiřího Píseckého a chebského kronikáře Pankráce Engelhardta. U všech se editoři zřejmě spokojili s převzetím informací ze starších edic, aniž by uvedli uložení jednotlivých pramenů, u SLČ není ani rozlišen rukopis a není uvedena – na rozdíl např. od Bartoše písaře – relevantní literatura. Nejsou zaznamenány Hodějovské glosy k Hájkově kronice ani Husova zpráva o jejich nález (ač jsou editovány v souborném lipském kritickém vydání pramenů k Tomáši Müntzerovi z roku 2004), ani dvě vydání dobových českých překladů Carionovy Světové kroniky, stejně jako drobné zmínky u Paprockého nebo Veleslavína. Zato jsou uvedeni někteří autoři se vztahem k Čechám jako Abraham Bzovský, které dosavadní české bádání o Müntzerovi nebralo v úvahu. Ve srovnání s německými, případně latinskými texty má tedy „česká část“

určité, nicméně omluvitelné nedostatky, víc než vyvážené tím, že naprostou většinu relevantní literatury a pramenů české provenience upozorňuje zahraničního badatele. Je třeba proto poděkovat jak oběma editorům, tak i vedení Bibliotheky dissidentium, v níž ostatně už dříve byla zahraniční vědecká obec seznámena s dílem Andrease Fischera a Jana Kalence (sv. 6) nebo Matěje Poustevníka, Beneše Optáta, Jana Čížka-Zeisinga, Jana Dubčanského a habrovanských bratří (sv. 24).

Zajímavé poznatky navíc získáme, pokud podrobíme i zcela zběžné analýze soubor a zejména chronologický sled titulů evidovaných Müntzerovskou bibliografií. Zjistíme, že po celé 19. století a ještě po celou první čtvrtinu století následujícího byl zájem o Müntzera mizivý. Většinou se objevily jeden až tři tituly ročně, někdy nic, jen kolem roku 1848 zájem poněkud vzrostl, ale nikdy nepřesáhl deset titulů. O Müntzerovi přitom psali vesměs Němci. Teprve v roce 1925 náhle bibliografie zaznamenává 24 titulů, nepochybně v souvislosti se čtyřtým výročím německé selské války. Poté se až do konce čtyřicátých let roční počty opět až na dvě výjimky držely v jednociferných číslech. Objevilo se přitom několik zahraničních autorů, především ze SSSR. Zřetelný růst nastal po roce 1950, a to v úzké souvislosti s hledáním „revolučních tradic německého lidu“ v historiografii NDR. Nicméně Müntzerovi se postupně ve stále větší míře věnovali i západoněmečtí církevní historici, přinášející hlubší zřetel k teologickým aspektům, ale také historici dalších zemí od USA až po Japonsko.

Od roku 1955 se k nim připojují i autoři čeští. První vlna zájmu vyvrcholila s kulatým výročím německé selské války roku 1975, kdy vyšlo 131 prací s müntzerovskou problematikou. Absolutního vrcholu bylo však dosaženo roku 1989 (pravděpodobně pětisté výročí Müntzerova narození), kdy se počet titulů těsně přiblížil ke třem stovkám. Poté opět klesal, avšak i v posledních letech vycházelo několik desítek titulů ročně. Výrazný byl přitom zájem o Müntzera jako představitele alternativních směrů náboženského myšlení raného novověku, patrný zejména v USA. Výše uvedená čísla ovšem svědčí nejen o trvajícím zájmu o Müntzera, i když se mění motivace tohoto zájmu, ale také navozují jisté pochybnosti o smyslu tak rozsáhlé publikační činnosti a možnosti vůbec ji zvládnout. Lze snad předpokládat, že opravdu někdo, kdo se vážně zabývá Müntzerem, důkladně zvládne kolem 500 monografií, studií a edic dotýkajících se Müntzera, které vyšly v letech 1987–1990? Přitom jak tehdy, tak i v současné produkci jde z velké části o stati z konferenčních sborníků a „kolektivních monografií“, jen mírně obměňující již známé věci. Tyto práce nedokládají jen trvajícím zájem o radikálního reformátora, ale i stále rostoucí počet konferencí k nejrůznějším otázkám a nutnost vykazovat co nejvíce titulů. Otázka je, zda právě toto je nejvhodnější cesta dalšího rozvoje historické vědy.

Eduard Maur

Olga SIXTOVÁ (ed.)

Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě

Praha, Academia – Židovské muzeum v Praze 2012, 274 s., ISBN 978-80-200-2197-7
a 978-80-87366-15-8.

Moderní výzkumy dějin tištěné knihy v českých zemích měly několik významných reziduí. Vedle systematického zpracování dějin knihtisku v 18. a 19. století a problematiky čtenářské recepce tištěné knihy v raném novověku k nim rozhodně patřilo i téma židovského knihtisku. První dva tematické okruhy se daří postupně zpracovávat, v prvním případě především díky

zahraničním projektům,¹ ve druhém zásluhou domácích výzkumů dochovaných šlechtických knihoven² a v případě měšťanských čtenářů přednostně díky studiu soupisů jejich knihoven v rámci pozůstalostních inventářů. Naproti tomu problematice židovského knihtisku v Čechách se v období po roce 1989 věnovalo jen několik studií a v syntézách k dějinám českého knihtisku a knižního obchodu se s ohledem na stav bádání uvedeného tématu ocitala tato tematika spíše okrajově.³

O to cennější je kolektivní monografie, která vznikla pod vedením Olgy Sixtové a pokusila se při příležitosti výročí vydání nejstarší hebrejské knihy v Praze zmapovat historii hebrejského tisku v Čechách (respektive v Praze) a na Moravě. Většina příspěvků přibližujících vývoj židovského knihtisku i obchodování s židovskou knihou od počátku 16. do poloviny 19. století vychází z metodického zázemí knihovědného. Výjimku představuje úvodní studie Pavla Sládka, věnovaná otázce vztahu židovského prostředí k tištěné knize a k fenoménu knihtisku obecně. K uvedenému tématu přistupuje autor s avizovaným zázemím mediální McLuhanovy teorie a s odkazem na přínos nových kulturních dějin k oblasti knižní kultury. Ve výsledku však jeho nástin počátků knihtisku a jeho postavení v rámci židovské kultury vybírá k prezentaci z masy literatury věnované tomuto tématu v rámci nových kulturních dějin jen několik málo v podstatě nahodile vybraných titulů. Uniká tak celé dílo Rogera Chartiera a neobjeví se ani jedno ze zásadních děl německé historiografie, včetně základních lexik, jaká představuje např. dílo Wittmanovo.⁴ I proto lze nalézt v Sládkově studii kontroverzní tvrzení o „málo probádaném extrateritoriálním aspektu dějin raně moderního knihtisku“.⁵ Totéž se týká i mediální teorie, jíž se Sládek pouze okrajově dotkl, aniž by zaznamenal zásadní práce Wernera Faulsticha a Michaela Gieseckeho.⁶

V této souvislosti pak nepřekvapí, že i domácí literatura z oblasti kulturních dějin knihy je redukována na knihovědné dílo Mirjam Bohatcové a Petra Voita. Závažnějším nedostatkem úvodní studie je však absence systematičtější komparace vývoje židovského knihtisku s šířením tohoto fenoménu v křesťanském prostředí; to se týká jak tiskařské produkce, tak ediční, respektive redakční praxe. Tentýž nedostatek je spojen i s pokusem o zařazení židovského knihtisku

-
- 1 Srov. např. projekt *Datenbank Topographie 1750–1850. Programmierung der Datenbank* (Christian Balluch); *Datenbank – Der Benutzer* (Johannes Frimmel); blíže srov. Michael WÖGERBAUER, *Eine „Topographie des Buchwesens in den Böhmisches Ländern“? Ein Versuch zur Rekonstruktion regionaler Einheiten am Beispiel von Firmenmigration und Filialgründung 1750 bis 1850*, Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, 2009, č. 1, s. 31–42.
 - 2 Aktuálně např. Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005; Jitka RADIMSKÁ et al., *Ve znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice–Pelhřimov 2011 nebo průběžně publikované výzkumy Nostické knihovny od Richarda ŠÍPKA etc.
 - 3 Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden 2002, s. 58–60; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006 (zde neměl židovský knihtisk vlastní encyklopedické heslo).
 - 4 Reinhard WITTMANN, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, München²1999.
 - 5 Pavel SLÁDEK, *Tištěná kniha v židovské kultuře 15. a 16. století*, in: Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě, Olga Sixtová (ed.), Praha 2012, s. 19.
 - 6 Werner FAULSTICH, *Grundwissen Medien*, München⁵2004; TÝŽ, *Mediengeschichte von den Anfängen bis 1700*, Göttingen 2006; Michael GIESECKE, *Der Buchdruck in der Frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*, Frankfurt am Main 1991.

v jeho počátcích do kontextu evropského vývoje. S výjimkou připomenutí vlivu humanistického textově kritického přístupu v ediční praxi židovského prostředí se to nezdařilo. Bez kontextuálního přístupu tak zůstal komparační záměr na půli cesty. V neposlední řadě je třeba v souvislosti s úvodní studií připomenout také několik kontroverzních tvrzení, která neodpovídají aktuálním výsledkům evropských bádání o dějinách knihtisku. Vynálezu knihtisku technicky nepřecházely ani tak pokusy o sériovou produkci rukopisů či snad dokonce „pokusy s „uměním umělého psaní““,⁷ ale především produkce blokových knih technikou dřevorezu. Rovněž lze těžko tvrdit, že knihy menších formátů (osmerky a dvanáctěrky) byly „určeny k soukromému užití čtenářů, kteří nepatřili mezi vrstvu učeneckých elit“.⁸ Směřování knihy do privátních knihoven bylo spojeno přednostně s obsahem knihy a nikoliv prioritně s jejím formátem.

Úvodní studie však představuje svoji problematickou kvalitou v knize výjimku. Už následující příspěvek editorky monografie Olgy Sixtové, věnovaný židovským tiskárnám a tiskařům v městech pražských od počátku židovského tiskařského podnikání do druhé poloviny 17. století, naplňuje očekávaný standard vědecké práce. Sixtová podrobně přibližuje vývoj jednotlivých židovských tiskařských oficín od první etapy, charakterizované na počátku 16. století podnikáním konsorcií, tj. i v křesťanském světě běžné formě získávání finančních prostředků pro ekonomicky náročné tiskařské podnikání, přes podnikání nejvýznamnější pražské židovské tiskárny rodu Gersonidů, udržující kontakty i na křesťanské tiskárny, konec monopolu tohoto rodinného podniku na přelomu 16. a 17. století a vznik dalších židovských tiskáren, až k zákazu židovského tisku na počátku třicátých let 17. století a jeho přechodnému odvolání koncem padesátých let 17. století. To vše prezentuje s přihlédnutím k prosazení tisku v jidiš, který se v zemském centru etabloval od osmdesátých let 16. století. Autorce se podařilo zachytit velmi podrobná a v mnoha ohledech nová biografická data týkající se osobností židovských tiskařů i objevné údaje o provozu tiskáren. Informace o židovském knihtisku však zůstaly vyčleněny z kontextu vývoje domácího tisku, takže např. disciplinační opatření světské moci namířená do oblasti knižní cenzury a eskalující v době pobělohorské jsou představena jako separátní proces zasahující židovský tisk bez dobových nábožensko-politických souvislostí.

Stejně precizně, co se týká podrobnosti zachycených dat, prezentovala Sixtová i typografické počátky hebrejského tisku v městech pražských. Údaje navíc doplnila o soupis pražských hebrejských tisků z let 1512 až 1569 (převzatý od Bedřicha Noska), včetně informací o dosud neidentifikovaných, často unikátních tiscích. Autorka tu potvrzuje vazby pražského hebrejského tisku ve sledovaném období na Itálii, ale odhaluje také vlivy domácího křesťanského prostředí a působení domácích rukopisných vzorů v židovské produkci. Všimá si nejen užívaných typů písma, ale i dřevorezové výzdoby (včetně signetů a samostatných ilustrací) inspirované často křesťanskými vzory a spojované také s nežidovskými výrobci (řezáči). Sixtová neopomněla ani výpovědi paratextů nabízejících údaje o lidech, kteří byli vedle samotných tiskařů s produkcí knih spojeni a jejichž výskyt často osvětluje okolnosti vzniku konkrétních tisků i obecnou praxi provozu raně novověkých židovských tiskáren.

Následující příspěvek Petra Voita přímo navazuje na text o typografii nejstarších pražských hebrejských tisků a doplňuje jej o podrobný rozbor jejich výzdoby v první polovině 16. století, a to na pozadí vývoje dobové české grafiky. Voitova studie patří v monografii k nejcennějším, protože se autorovi podařilo představit dekor v pražských hebrejských tiscích jako

7 Viz P. SLÁDEK, *Tištěná kniha v židovské kultuře*, in: Hebrejský knihtisk, O. Sixtová (ed.), s. 11. Navíc „umělé psaní“ nepochybně znamenalo pouze „umělecké“ písmo, tedy pouze kvalitní písmo rukopisů.

8 *Tamtéž*, s. 13.

univerzální mimotextový prvek, který byl v první polovině 16. století užíván v prostředí tří vzájemně si konkurujících, ale současně personálně často propojených knihtiskařských sfér, tj. utrakvistické, židovské a církevněslovanské.

Publikace připomněla i roli hebrejského tisku na Moravě, kde se tisklo nesoustavně od počátku 17. století a s židovským tiskem byla spojena města Prostějov, Brno a Mikulov. Příspěvek Andrey Jelínkové se soustředil na život a působení nejvýznamnějšího a do poloviny 18. století jediného raně novověkého moravského židovského tiskaře Jicchaka ben Aharona Prostitzze a jeho zahraniční profesní zkušenosti, které významně ovlivnily i jeho tiskařské podnikání na Moravě. Formou katalogových záznamů autorka představila i čtyři známé tisky z jeho dílny.

Lenka Veselá připojila analýzu výskytu hebrejských typů v českých, respektive pražských nežidovských tiskárnách v raném novověku. Přiblíženy jsou v obecné rovině všechny typy tisků, v nichž se mohla hebrejšтина vyskytovat, tj. od učebnic, přednášek či příležitostné poezie až po hebrejské biblické citáty v ornamentální funkci jako doprovod dřevořezů v různých publikacích. Zvláštní pozornost je ovšem věnována tisku učebnic hebrejštiny a hebrejských gramatik. Výskyt hebrejštiny měl v kontextu celé domácí křesťanské typografie pouze marginální, respektive příležitostný charakter. Autorka naznačuje souvislost i s nízkou úrovní hebraistických studií v Čechách. V návaznosti na příspěvky Sixtové a Voita jsou doloženy i přímé vazby křesťanských tiskařů na židovské tiskárny, a to nejen při získávání typografického materiálu, ale zmíněna je i přímá spolupráce se zaměstnanci židovských oficín.

K tématu židovského knihtisku v Praze patří i problematika tisku a prodeje knih v jidiš, které prezentuje Shlomo Z. Berger. Praha se v tomto ohledu etablovala jako jedno z evropských tiskařských center od poloviny 17. století, kdy ztratila na významu původní střediska této knižní produkce, tj. Itálie a Polsko. Pražský knihtisk však ani tehdy nemohl konkurovat hlavnímu produkčnímu centru těchto knih v Amsterdamu, a to nejen celkovými počty vydaných titulů a jejich nákladem, nýbrž ani technickou kvalitou a koneckonců ani strukturou tematické skladby. K ní patřila díla náboženská, ale i světské literatury, přičemž právě druhý okruh titulů byl v Praze výrazně ovlivněn lokálním prostředím, především co se týká námětů. Berger však upozorňuje, že se jeho prezentace opírá pouze o exempláře tisků uložené v tzv. Oppenheimově sbírce v Oxfordu, protože vzhledem k „užitkovému“ charakteru pražské produkce knih v jidiš, se jich do současnosti dochovalo jen omezené množství. Výsledná sonda tak umožňuje čtenáři udělat si představu o tematickém zaměření tohoto tisku v Praze, ale rozhodně neposkytuje materiál pro postižení jeho typografického zázemí a mechanismů jeho fungování, jako se to podařilo u tisku hebrejského.

Pohled na vývoj židovského knihtisku a knižního obchodu v období raného novověku uzavírá příspěvek Alexandra Putíka, věnovaný cenzuře hebrejských knih. Studie, která se opírá i o pramenný výzkum, nahlíží na cenzuru tisku i prodeje židovských titulů jako na nedílnou součást domácího cenzurního vývoje. Oblast cenzury od počátku vývoje evropského knihtisku byla definována především jako cenzura křesťanská, což potvrdil i vývoj potridentský, kdy se v této oblasti angažovaly prvořadě církevní instituce, i když se současně stávala i prostorem pro zeměpanskou politiku. Židovské záležitosti představovaly i v českých zemích součást panovníckého regálu, což vytvářelo a priori významně větší prostor pro zásahy panovníka do oblasti cenzury židovské tištěné produkce než tomu bylo v případě produkce a distribuce křesťanské literatury. Putík sledoval dobovou cenzurní politiku na základě konfrontace vydaných cenzurních rozhodnutí, realizovaných cenzurních zásahů a skutečně vydaných knih. Dokladuje tak, že jezuité se jako cenzoři židovské tištěné produkce etablovali až od šedesátých let 17. století a základním rysem cenzurní politiky byl i v Čechách zákaz protikřesťanských blasfemií. Pro

obecnější závěry, které zůstávají v Putíkové příspěvku v řadě případů na úrovni hypotéz, by však stálo za úvahu využít i archiválie zahraničních archivů, které by mohly lépe osvětlit pozadí i realizaci zeměpanské cenzurní politiky v 16. a 17. století (řádové archivy, vídeňský Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Současně je nutno připomenout, že autorově precizní analýze do jisté míry unikal dovoz hebrejských tisků, který mohl významně doplnit nabídku domácích tiskáren a který rozhodně z dobových cenzurních zásahů nebyl vyňat.

Závěr publikace obstaral exkurs Ivety Cermanové k otázce vývoje hebrejského knihtisku v Čechách v poslední třetině 18. a první polovině 19. století, tedy v období zestátnění cenzury, kdy se hebrejské tisky příležitostně produkovaly i v nežidovských tiskárnách. Autorka podrobně zmapovala ediční politiku domácích židovských i křesťanských tiskáren v oblasti hebrejského tisku na pozadí regulace dovozu tohoto typu knih do českých zemí. Leitmotivem vydávání hebrejského tisku v Čechách se v tomto období stal zostřený konkurenční boj mezi jednotlivými tiskárnami, i když prvořadě se tyto střety týkaly tiskáren vídeňských a pražských.

Nedílnou součástí každé publikace je i její grafická stránka a nutno dodat, že v tomto případě je na vysoké úrovni. Kniha přináší řadu reprodukcí unikátních tisků, které více než názorně ilustrují jednotlivé studie. Sazba textu se dokonce do jisté míry pokouší evokovat i formální podobu starých tisků, když je poznámkový aparát vyčleněn do pozice marginálií. Tím spíše zamrzí chyby v sazbě (splývání slov bez mezer, např. strany 10, 60) a také absence některých titulů uvedených v poznámkách v závěrečném soupisu literatury. Vzhledem k nestandardnímu krácení citací, uvádějících pouze jméno autora a datum edice jeho díla, se takto absentující tituly stávají v poznámkách neidentifikovatelnými. Navzdory uvedeným spíše technickým nedostatkům však odborná veřejnost dostává do rukou významný příspěvek k dějinám knižní kultury raného novověku. Kniha, s ohledem na zaměření pražského židovského tisku i na zahraniční trhy, má rozhodně celoevropský význam.

Olga Fejtová

Nuntiatour des Ciriaco Rocci, aussenordentliche Nuntiatour des Girolamo Grimaldi (1631–1633), bearbeitet von Rotraud Becker, Nuntiatourberichte aus Deutschland (IV. Abteilung, 5. Band), Berlin–Boston, De Gruyter 2013, LIV+977 s., ISBN 978-3-11-027966-5.

V dlouhodobém a náročném procesu edičního zpřístupňování raně novověké diplomatické korespondence papežských nunciů u císařského dvora navazuje na období let 1592–1628 (které má vyhrazené již od dvacátých let 20. století Československý, resp. Český historický ústav v Římě) IV. oddělení ediční řady Nuntiatourberichte aus Deutschland připravované Německým historickým ústavem v Římě. V rámci tohoto oddělení bylo zatím vydáno pět svazků nunciaturní korespondence, pokud nepočítáme mimo danou koncepci vydanou korespondenci nunciů Ferreriho a Serry z let 1603–1606.¹ Hned tři svazky z této malé skupiny vzešly z pera Rotraud Becker, která se tím řadí mezi mimořádně zkušené editory nunciaturních zpráv. Všechny jí připravené svazky se týkají období třicátých let 17. století. Posledním výstupem R. Becker je

1 *Die Prager Nuntiatour des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatour des Giacomo Serra (1603–1606)*, bearbeitet von A. O. MEYER, Nuntiatourberichte aus Deutschland, IV. Abt. 3. Bd., Berlin 1913.

rozsáhlý svazek korespondence dvou papežských diplomatů působících u císařského dvora ve Vídni v letech 1631–1633.²

Prvním z nunciů byl Ciriaco Rocci, který v prestižní funkci u císařského dvora působil v letech 1630–1634. Jeho nunciaturní korespondence odráží mimořádně složitou vojenskou i politickou situaci, která se v této fázi třicetileté války projevila v oblasti Svaté říše římské a která byla poznamenána především porážkou císařského vojska v bitvě u Breitenfeldu a následujícím vítězným postupem Švédů do centrálních oblastí Německa a do Bavorska, znovupovolením Albrechta z Valdštejna do císařských služeb a bitvou u Lützen. Vztahy mezi papežem Urbanem VIII. a císařem Ferdinandem II. byly v této době negativně poznamenány dlouhodobým odmítavým postojem papeže poskytovat větší finanční podporu katolickým mocnostem. Byl za to kritizován i některými kardinály z prostředí římské kurie. Kvůli obhajobě papežova postoje došlo v roce 1632 k vyslání mimořádných nunciů na královské dvory Španělska a Francie, jakož i na dvůr císařský.³ Pro Vídeň byl určen Girolamo Grimaldi. Jeho cílem však bylo také podpořit papežův záměr mírového jednání mezi Španělskem a Francií, která stála na straně Švédů, i oslabit výtky, že zůstává lhostejný vůči švédskému postupu do Německa a ničení katolických zemí. Vzhledem k postoji Francie však celá akce nepřinesla očekávaný výsledek a mimořádný nuncius Grimaldi v lednu 1634 ukončil svoji aktivitu u císařského dvora. Editovaná korespondence obou papežských nunciů se dotýká i jiných témat než jen vojenské situace a relací mezi papežem a císařem. Jsou zajímavým zdrojem poznatků o císařském dvoře v této době, o jeho předních dvořanech a vyslancích jiných mocností.

Svazek Rotraud Becker přináší nunciaturní korespondenci z dramatického období počínaje 6. zářím 1631 a konče 28. květnem 1633. Jde o zprávy nunciů, dále instrukce ze Státního sekretariátu a šifry, v nichž byly zaslány důvěrné informace. Mezi editované texty, které jsou zpřístupněny formou in extenso, jsou zařazeny i dokumenty zasílané papežskými diplomaty na římské kongregace, především na Kongregaci De Propaganda fide nebo z této kongregace zpět na nunciaturu. Další písemnosti, které tvořily součást zásilek korespondence nunciatury, nebyly do edice zahrnuty. Jednalo se především o pravidelně zasílané avvisi, tedy soupisy zpráv různého typu, případně o další přílohy. Editorka však vždy poukázala na jejich lokaci v příslušném archivu a fondu, ocenitelné je především umístění stručného regestu těchto příloh jako součást kritického aparátu. V některých případech umístila editorka do poznámek i důležité části těchto textů, a tak čtenářům umožnila seznámit se detailněji s jejich obsahem.

Dočování dokumentů týkajících se vídeňské nunciatury v letech 1631–1633 je v archívech relativně dobré. Z šifer chybí evidentně pouze jeden text. Rukopisy využití v edici pocházejí z Vatikánské apoštolské knihovny (fond Barberiniani latini), z Vatikánského tajného archivu (fond Segreteria di Stato, Germania) a dále z archivu Kongregace De Propaganda fide (fond Scrittura originali riferite nelle Congregazioni generali).

- 2 Srov. její předchozí svazky: Rotraud BECKER (ed.), *Nuntiaturen des Malatesta Baglioni, des Ciriaco Rocci und des Mario Filonardi, Sendung des P. Alessandro d'Ales (1634–1635)*, Tübingen: M. Niemeyer, 2004, 833 s., TÁŽ (ed.), *Nuntiaturreportagen aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Nuntiaturen des Giovanni Battista Pallotto und des Ciriaco Rocci (1630–1631)*, Tübingen: M. Niemeyer, 2009, 644 s.
- 3 Diplomatische cesty směřovaly i opačným směrem ke Svatému stolci. Srov. Rotraud BECKER, *Der Skandal um den Rombesuch Kardinal Pázmány im Spiegel der Nuntiaturreportagen des Jahres 1632*, in: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken (QFIAB)*, vol. 92, ed. Deutsches Historisches Institut in Rom 2012, s. 381–429.

Z pohledu kvality zpracování a formy představuje nejnovější edice Rotraud Becker nepochybně vynikající práci. Odborný úvod má celkem 48 stran s vlastním stránkováním římskými číslicemi. Je členěn na kapitoly o dochování editovaných textů, jejich formě a o stavu pramenné základny včetně seznamu rukopisů s nunciaturní korespondencí, která je obsahem svazku. Následují kapitoly, které pojednávají o životě a aktivitách obou nunciů, jejich úkolech u vídeňského dvora, o personálu a vnitřních záležitostech nunciatury. Vlastní edice má rozsah úctyhodných 887 stran. Na konci svazku se nacházejí další standardní části kritické edice – seznamy zkratk a sigel, seznam využitých archiválií podle jednotlivých archivů, bibliografie a precizně zpracovaný rejstřík. Editované texty jsou rozděleny do číslovaných odstavců, k nimž přísluší stručné, avšak výstižné registry. Rovněž poznámkový aparát týkající se v nunciaturní korespondenci zachycených osob a událostí je velmi dobře a jednotně koncipovaný. Ojedinele se vyskytující překlepy (např. chyba v dataci na s. 52 v poznámce 3 nebo vynechané pořadové číslo u citovaného díla Thomase Winkelbauera na s. 145 v poznámce 3) nijak nesnižují kvalitu zpracování. Identifikace osob a událostí zmíněných v korespondenci nevykazuje zjevné poklesky. Jako mírný nedostatek hodnotím v tomto směru pouze opomenutí biogramu Albrechta z Valdštejna, který se nenachází ani na místě prvního výskytu jeho jména v editovaném textu, ani nikde jinde.

Pro dějiny českých zemí poskytují editované prameny důležité informace. Týkají se historických událostí, jakými bylo obsazení Prahy Sasy, znovuzískání města císařským vojskem, přesuny armád českými zeměmi a průběh rekatolizace. Zprávy přinášejí poznatky o výrazných osobnostech tohoto období, uveďme především jména Albrechta z Valdštejna či kardinálů Františka z Ditrichštejna a Arnošta Vojtěcha z Harrachu. V menší míře jsou zmíněni například František a Valerián Magni nebo Jindřich Matyáš Thurn. Editorka v této oblasti osvědčila velmi dobrou orientaci v historických reáliích i jednotlivých osobnostech. Ta byla podepřena znalostí výsledků české historické vědy, byť pouze těch prací, které vyšly v němčině, resp. angličtině. I tak lze v poznámkovém aparátu nalézt více odkazů na díla Zdeňky Hledíkové, Stanislava Sousedíka, Bohdana Chudoby, Josefa Pekaře či Josefa Polišenského, užívána je rovněž edice *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*.

Celkově lze konstatovat, že nový svazek z pera Rotraud Becker je důstojným a velmi kvalitním pokračovatelem předešlých dílů ediční řady *Nuntiatuerberichte aus Deutschland* a bude nepochybně výbornou pomůckou pro každého badatele, který se zabývá obdobím raného novověku a třicetileté války nebo se soustřeďuje na otázky mezinárodní a papežské politiky první poloviny 17. století.

Tomáš Černušák

Nové brazilské publikace o české reformaci a J. A. Komenském

Když před zhruba deseti lety vznikl bio-bibliografický lexikon zahraničních bohemistů,¹ nebyli v něm podchyceni žádní badatelé o českých dějinách v Latinské Americe. Za tu dobu se situace podstatně změnila. Bezmála dvousetmilionová Brazílie, která vyrůstá nejen ekonomicky a politicky v mocnost globálního dosahu, si začíná všimát i těch stránek evropských dějin a kulturního dědictví, jimž donedávna v této části světa nebyla věnována větší pozornost. Může

1 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I–III, Prague 2005.

překvapit, že v zemi s poměrně silnou katolickou tradicí se zájem o českou historii soustředil především na reformaci; podobně jako v Japonsku, kde působí znalec husitství a předbělohorské doby Hideto Satsuma, tam vnikají publikace týkající se období od 15. do 17. století.

Centrální úlohu zaujaly dvě osobnosti – Jan Hus a Jan Amos Komenský. Duchovnímu otci husitství věnoval rozsáhlou monografii Thiago Borges de Aguiar, profesor na Universidade Metodista de Piracicaba, který nespolehal pouze na tištěné zdroje dostupné v knihovnách na západní polokouli, ale v rámci heuristiky uskutečnil dvě studijní cesty do České republiky a zvládl češtinu do té míry, že může interpretovat česky psané prameny k dějinám husitství a Jednoty bratrské. Pokud se jeho kniha o Janu Husovi² dostane do rukou českých husitologů, shledají v ní bezpochyby značné bibliografické mezery, ale to je třeba přičíst nedostatku tradice bohemikálních výzkumů v Jižní Americe a tudíž velmi ztížené dostupnosti jak publikací, tak i výchozích informací. Pozoruhodné je však pojetí této práce, která představuje Husa jako vzdělance bojujícího o pravdu a osobnost, jež zanechala trvalý ideový odkaz světu. Autor, který v rámci vysokoškolské výuky se svými studenty rozebírá Komenského Labyrint světa a ráj srdce a který zadal mj. kvalifikační práci o Husitské kronice Vavřince z Březové, předvedl své znalosti také na velké mezinárodní konferenci konané v São Paulu v dubnu 2014. Vložil tam základní tendence českého reformačního myšlení od Husa a Chelčického po Lukáše Pražského a Komenského jako hledání pravdy a pravého náboženství. Pro úvahu o českých duchovních dějinách na přelomu středověku a novověku zvolil příznačný název, který odpovídá aktualizacímu přístupu ke kulturnímu dědictví reformace: Křesťané nepotřebují mnoho zákonů, ale svět potřebuje reformy.³

V prostředí Brazílie, která se dnes stává multikonfesijním gigantem, zaujali pozornost i méně známí představitelé reformace z 15. a 16. století, ale nade všemi zřetelně ční Jan Amos Komenský. Badatelka v oboru dějin pedagogiky, univerzitní profesorka a spisovatelka Dora Incontri dokonce založila nakladatelství nazvané Editora Comenius a dala je do služeb úsilí o reformu vzdělávání v 21. století. Komenský tam i před všemi ostatními světovými pedagogy vyrostl v patrona snah o všeobecné zpřístupnění vzdělávání bez ohledu na sociální rozdíly a tlaky komercializace a jeho heslo „omnia omnes omnino“, v portugalské podobě „tudo a todos totalmente“ či také „educação para todos“, se stalo vůdčím motivem činnosti Asociace pro duchovní vzdělávání (Associação Brasileira de Pedagogia Espírita) v desetimilionové megapoli São Paulu. U příležitosti II. mezinárodní konference o duchovním vzdělávání (*II International Conference of Education and Spirituality*) byly představeny badatelské výsledky této aktivity.⁴ Komenskému se dostalo zařazení do kontextu nejvýznamnějších světových osobností pedagogického a spirituálního myšlení (spolu s Františkem z Assisi, Rousseauem, Pestalozzím, Gándhím a jinými), ale také srovnávacích pohledů v kontextu moderní brazilské pedagogické teorie a praxe. O tom, nakolik jsou v Brazílii pokládány Komenského ideje za inspiraci pro naši dobu, svědčí komparace s největším tamním pedagogem; byl jím Paulo Freire (1921–1997),

2 Thiago BORGES de AGUIAR, *Jan Hus. Cartas de um educador e seu legado imortal*, São Paulo, Fapesp 2012, 441 s.

3 Thiago BORGES de AGUIAR, *Cristãos que não precisam de muitas leis em um mundo que precisa de reformas*, in: Dora Incontri (ed.), *Educação, Espiritualidade e Transformação Social*, Bragança Paulista – São Paulo 2014, s. 59–67.

4 Program konference spolu s charakteristikou jednotlivých badatelů podává publikace: *II Congresso Internacional de Educação e Espiritualidade. V Congresso Brasileiro de Pedagogia Espírita. Anais. Proceedings. Anais*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2014, 150 s.; vybrané výsledky mezinárodní konference byly předem zveřejněny v knize: Dora INCONTRI (ed.), *Educação, Espiritualidade e Transformação Social*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2014, 307 s.

autor „pedagogiky osvobození“ a teorie o vzdělávání dospělých či „utlačených“. Této tematice se věnuje zejména brazilský komeniolog polského původu Wojciech Kulesza, který se uplatňuje rovněž jako překladatel Komenského díla.⁵ Je pozoruhodné, že za účasti asi 200 odborníků z Brazílie, USA, Francie, Argentiny, Ekvádoru a dalších latinskoamerických zemí a při celosvětovém záběru dějin pedagogiky i jejích současných problémů byla Komenskému věnována bezkonkurenčně největší pozornost.

Setkání badatelů a pedagogů z obou amerických subkontinentů a částečně i z Evropy se stalo vhodnou příležitostí k prezentaci brazilských komeniologických publikací z posledních let. Pomineme-li již zmíněný konferenční sborník a popularizační tituly, jejichž úkolem je přiblížit Komenského život a dílo kulturní veřejnosti a mládeži,⁶ pak alespoň tři z nich si zaslouží zmínku. Především jde o dva spisy Komenského převedené do portugalštiny. Jako počtu svému patronu vydalo nakladatelství Editora Comenius za redakce Dory Incontri Labyrint světa a ráj srdce; samotný překlad je klasickým dílem českého polyglota a esperantisty Františka Lorenze (1872–1957), který roku 1891 emigroval do Brazílie a je tam znám pod jménem Francisco Valdomiro Lorenz. Ačkoli jde o tlumočení staré téměř sto let (1917), v roce 2010 bylo toto dílo interpretováno a přijato jako vynikající ukázka klasické české kultury a zároveň jako paralela mezi světovým labyrintem v době Komenského a v současnosti.⁷ O čtyři roky později vzniklo první brazilské vydání Pampaedie na základě překladu, který pořídil v roce 1971 jeden z čelných představitelů vědecké pedagogiky v Portugalsku a profesor na univerzitě v Coimbre Joaquim Ferreira Gomez (1928–2002). Text opatřený kritickými poznámkami překladatele a Dory Incontri přináší také rozsáhlou bibliografii, která by si však byla zasloužila kromě pečlivé korektury také zásadní aktualizaci; zařazení významnějších prací z posledních desetiletí by usnadnilo lepší využití nových komeniologických poznatků už proto, že mnohé jsou publikovány v západních jazycích, zatímco některé z citovaných prací v českém jazyce jsou již překonány. I toto dílo bylo v Brazílii přijato jako velice aktuální podnět k rozvinutí integrálního vzdělávání a k plnému uplatnění lidských schopností.⁸

Zcela specifický příspěvek k současné komeniologii představuje monografie Luise Colomba, všestranně (v humanitních i v technických vědách) vzdělaného univerzitního profesora designu. Tento autor se inspiroval Komenským, analyzoval několik jeho stěžejních děl (Labyrint, Orbis pictus, Schola pansophica) a pokusil se konfrontovat Komenského ideje a představy s komunikačními technologiemi postmoderního světa a s možnostmi vzdělávání ve virtuálním prostředí. Tento přístup se sice vymyká historickým metodám, ukazuje však, do jaké míry jsou Brazilci připraveni přijímat Komenského jako skutečně živý podnět pro současné (nejen pedagogické) myšlení.⁹

5 Wojciech Andrzej KULESZA, *Transformar o homem e a humanidade: a concordância entre as propostas educativas de Jan Amos Comenius e Paulo Freire*, in: Dora Incontri (ed.), *Educação, Espiritualidade e Transformação Social*, Bragança Paulista – São Paulo 2014, s. 69–77.

6 Například Dora INCONTRI, *O Educador Jan Amos Comenius*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2010, 88 s.

7 Jan Amos COMENIUS, *O Labirinto do Mundo e o Paraíso do Coração*. Tradução Francisco Valdomiro LORENZ, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2010, 175 s.

8 Jan Amos COMENIUS, *Pampaedia (Educação universal)*. Introdução, tradução e notas Joaquim Ferreira GOMES, apresentação Dora INCONTRI, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2014, 309 s.

9 Luís Augusto Beraldi COLOMBO, *Comenius, a Educação e o Ciberespaço*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2006, 228 s.

Komenský se v pohledu z Brazílie jeví nejen jako jeden z největších světových pedagogů a myslitelů, ale také jako tvůrce inspirací pro nový přístup ke vzdělávání na počátku třetího tisíciletí. Jeho pojetí systematicky promyšleného celoživotního vzdělávání, spjaté s ideou rovného přístupu ke vzdělávání všech, jež byla smělou vizí v Evropě 17. století, má v Jižní Americe specifickou váhu právě dnes. V potenciálně velmi bohaté zemi se rozpor mezi zámožnými vrstvami a chudinou v předlidských favelách rozevřel natolik, že má dopad nejen na neblaze proslulou, vsudypřítomnou brutální kriminalitu, ale i na všechny stránky společenského života. V této souvislosti se vzdělávání jeví jako nadějný nástroj k překonání obrovských sociálních rozporů. Brazilci shledávají v Komenském, zvaném „grande educador checo“, v jeho pedagogickém odkazu a zvláště v Pampaedii živou inspiraci. Dílo J. A. Komenského, šířené v lusitánském prostoru, a v sepečít s ním rovněž ideje jeho husitských a českobratrských předchůdců tak na jižní polokouli ožívají a dostávají se do zcela nových vědeckých i společenských souřadnic.

Jaroslav Pánek

Josef GRULICH

*Migrace městského a vesnického obyvatelstva
(Farnost České Budějovice 1750–1824)*

(Monographia Historica, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, Volumen 13),
České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2013, 392 s.,
ISBN 978-80-7394-374-5.

Migrace byly a jsou důležitým fenoménem, který v sobě zahrnuje nejen privátní motivace migrujících osob, ale zprostředkovaně vypovídá též o sociálních, ekonomických, náboženských, politických i dalších podmínkách ve sledované společnosti. Bohužel stav výzkumu tohoto tématu pro období před 19. stoletím není stále možno považovat za uspokojivý. Do určité míry je tato skutečnost dána pramennou základnou. Sledování pohybu a osudů lidí v době, kdy neexistovala spolehlivá soustavná centrální evidence všeho obyvatelstva, je velmi složité a pracné. Dalším možným odrazujícím faktorem mohla být představa, která se v části české historiografie tradovala poměrně dlouhou dobu. Soudilo se, že mobilita osob byla ve starších dobách velmi omezená, neboť byla svázána systémem panství, určujících obzory lidí, a že oživení v tomto směru nastalo až po vydání tzv. patentu o zrušení nevolnictví. Korekce tohoto názoru přinesly až výzkumy, které „sestoupily na nižší úroveň“ a zjišťovaly, jaká skutečná praxe na jednotlivých panstvích, statcích či městech panovala.

Práce Josefa Grulicha je právě jednou z takových sond, která se snaží postihnout dané téma na omezeném prostoru, jenž představuje farnost České Budějovice. Josef Grulich není na tomto poli žádným nováčkem. Naopak, je jedním z mála badatelů, kteří se u nás výzkumem migrací v 17. a 18. století soustavněji zabývají. Ani zvolená lokalita není náhodná. Josef Grulich působí na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, a tak je přirozené, že jeho pramenný výzkum má těžiště právě zde. Ostatně již jeho první monografie, věnovaná populačnímu vývoji a životnímu cyklu venkovského obyvatelstva, se týká jižních Čech. V ní se Grulichovi podařilo vytvořit i neobyčejně plastický obraz demografického vývoje jihočeského regionu, který se mu stal základem pro další výzkumy.

Grulichova nejnovější monografie obsahuje tři větší tematické celky. V prvním z nich nás uvádí do tématu, což činí velmi zasvěceně a zevrubně. Informuje o zahraničních teoriích migrací, které vycházejí z různých přístupů i zaměření autorů. Čtenáři ocení i zpracování jednotlivých

migračních teorií a konceptů do přehledných tabulek, které usnadňují orientaci v tématu. Za velmi záslužné je třeba považovat i představení terminologie, která se v souvislosti s migracemi používá a jejíž soustředění na jednom místě zájemce o studium tohoto tématu uvítá. V úvodní pasáži nás autor seznamuje i s hlavní metodou výzkumu, která má těžiště v excerpci matrik. Nešlo zde však pouze o tzv. anonymní excerpce, základem pro sestavení databáze se Josefovi Grulichovi naopak staly konkrétní osoby, k nimž přiřazoval další potřebné údaje. Jak neuvěřitelně pracnou metodu takový postup představuje, pochopíme, až když si uvědomíme, že Grulich tímto způsobem vytěžil více než dvanáct tisíc údajů jak v matrikách narozených, tak zemřelých (pro léta 1750–1800) a téměř šest tisíc dat shromážděných ve sňatkových matrikách (1750–1824).

Je logické, že takové množství sebraných dat Grulich nepoužil pouze k vlastnímu zkoumanému tématu, ale že mu posloužilo i k rekonstrukci demografického vývoje jak samotného města České Budějovice, tak celé farnosti. Populační vývoj představuje druhý základní oddíl práce. V případě města autor stručně seznamuje čtenáře s jeho historií a urbanistickým rozvojem, který je s demografickým vývojem přirozeně provázán. Pro výzkum problematiky byly využity i farářské relace, první konskripce z roku 1754 a dále též berní rula a Tereziánský katastr. Tyto prameny posloužily Grulichovi též k představení zkoumaných poddanských vsí, jejichž hospodářskou strukturu autor zpracoval do přehledných tabulek. Z hlediska studia migrací je zajímavá i tabulka, která uvádí dobu, za níž mohl obyvatel jednotlivých vesnic dojít do Českých Budějovic.

V rámci výzkumu populačního vývoje českobudějovické farnosti provedl Josef Grulich pozoruhodnou analýzu: Pokusil se využít údajů o počtu narozených k ověření teorie, zda se po roce 1781 obyvatelé venkova skutečně začínají stěhovat do měst ve větší míře než dříve. Za tímto účelem rozdělil počty narozených do tří skupin, a to na narozené v samotném městě České Budějovice, dále na jeho předměstích a konečně ve zkoumaných vsích. Pracoval s teorií, že k odchodu do měst se odhodlávali především mladí lidé, kteří stáli na prahu svého reprodukčního období. Výraznější příliv těchto osob by měl být logicky patrný na nárůstu počtu narozených ve městě, případně na předměstích, a tento jev by měl být naopak doprovázen poklesem počtu narozených na vesnicích. Podíl narozených v jednotlivých typech sídlišť však až do konce 18. století takovému vývoji nenasvědčují. Zde je třeba litovat, že Grulich ukončil excerpce dat potřebných k výzkumu rokem 1800, neboť vývoj v následujícím období by si zasloužil stejnou pozornost.

Skutečnost, že mezi obyvateli Českých Budějovic v průběhu druhé poloviny 18. století významně nerostl podíl narozených ve městech, ovšem neznamená, že by se České Budějovice nestávaly cílem imigrantů. Demografická analýza ukázala, že zatímco ve vesnicích byl celkový počet narozených v uvedeném období o 22 % nižší než zemřelých, na předměstích byly počty zemřelých i narozených téměř vyrovnané a ve městě zemřelo o 5 % více osob, než se zde narodilo. To prokazuje, že migrace směrem z vesnic do měst existovala po celou druhou polovinu 18. století. Zamrzí jen, že autor neprovedl podrobnější analýzu po jednotlivých desetiletích. Čtenář je tak v případě zájmu odkázán na provedení vlastních výpočtů, které jsou však na základě uvedených údajů možné.

V poslední části knihy se Grulich věnuje pracovním a sňatkovým migracím. Je škoda, že na úvod tohoto oddílu autor nezařadil zvláštní kapitolu, v níž by podrobněji popsal metodiku svého výzkumu. Grulich sice tuto stránku zcela nepominul, ale zvláště u pracovních migrací považují vysvětlení jeho postupu za příliš stručné a ne zcela jasné. Například není zřejmé, zda autor při výzkumu působiště otce využíval i údajů o místě narození jeho dětí. Základní otázkou, která v této souvislosti vyvstává, je, zda autorem zjištěná pracovní motivovaná migrace cca 2 % osob vypovídá o nepříliš časté pracovní migraci obecně. To se mi zdá nepravděpodobné. Spíše

to svědčí o nedostatečné vypovídací hodnotě pramenů, v jejímž důsledku se nepodařilo tento migrační motiv identifikovat u většího podílu osob.

Grulich při analýze opětovně využívá rozdělení sídlišť na tři typy (město, předměstí, vesnice), přičemž zkoumá nejen četnost migrací mezi různými typy, ale také to, zda lidé migrovali i v rámci jednoho typu sídelní jednotky. Nepřekvapí, že nejčastěji se lidé stěhovali z vesnic do Českých Budějovic, případně na jejich předměstí. Grulich však prokázal i opačný směr pohybu, který se týkal asi jedné pětiny migrantů. Autor dále zkoumal vzdálenost, kterou při migraci museli lidé překonávat, zabýval se rovněž migrací lidí ze vzdálenějších míst či z lokalit ležících za českými hranicemi. Zůstává však nejasné, jak častá byla opakovaná pracovní migrace, neboť je pravděpodobné, že někteří lidé se kvůli práci stěhovali vícekrát za život. Zároveň by bylo v této souvislosti vhodné odlišit četnost pracovní migrace svobodných osob na jedné straně a na straně druhé těch, kteří již vstoupili do manželství. Nabízí se totiž teorie, že první skupina byla mobilnější než druhá, resp. že sňatek mohl vést k usazení se celé rodiny a tím i k větší stabilitě. Takovýto typ analýzy je jistě komplikovaný a závisí na kvalitě dostupných pramenů, nicméně bylo jistě možné alespoň pro ilustraci uvést osudy několika konkrétních osob, které by celkový text oživily a přispěly k lepšímu pochopení zkoumaného jevu.

U kapitoly věnované sňatkové migraci nás autor nejprve seznamuje s rodinným stavem a věkem snoubenců, přičemž opět zohledňuje, z jakého typu sídliště jednotlivé osoby pocházely. Následně se Grulich zvláště věnuje sňatkovým migracím svobodných a ovdovělých osob, přičemž tuto analýzu odlišuje i podle pohlaví migrantů. Zabývá se i vzdáleností, kterou snoubenci při stěhování v souvislosti se vstupem do manželství urazili. Dochází k závěru, že jak ženy, tak muži si nejčastěji vybírali partnera v lokalitě stejného typu, z níž sami pocházeli. Z hlediska ochoty stěhovat se za partnerem hrál důležitou roli majetek. Kdo byl již před sňatkem držitelem nemovitosti, obvykle po sňatku místo svého působiště neměnil, což se logicky týkalo častěji ovdovělých než svobodných osob, především pak vdovců. Grulich ukazuje, že některé vdovy, které se kvůli prvnímu manželovi přistěhovaly z vesnice do města, si udržely kontakt se svým původním prostředím. Nebylo tedy vyloučeno, že se napodruhé provdaly za venkovana. Je škoda, že kromě úvah zabývajících se majetkem jako stabilizačním faktorem se autor nepokusil o analýzu sňatkových migrací z hlediska sociálního postavení snoubenců. Bylo by zajímavé zjistit, zda děti podruhá a především řemeslníků disponovaly při výběru partnera větším „akčním rádiem“ než například snoubenci pocházející z rodin sedláků, kde se dá předpokládat výběr partnera na základě znalosti ekonomického zázemí rodin v okolí.

Monografie Josefa Grulicha představuje cenný příspěvek ke studiu migrací. V žádném případě však nelze říci, že by bylo téma tímto počinem vyčerpáno, a to ani pro farnost České Budějovice. Zde představený historicko-demografický přístup není jediným možným metodologickým východiskem pro studium daného okruhu. Dalo by se snad namítnout, že i v rámci tohoto přístupu mohl autor pro svůj výzkum vytěžit více typů pramenů a neorientovat se do značné míry jednostranně na matriky, které z hlediska migrací nejsou ideálním zdrojem informací. Taková námitka však může padnout jen ze strany nezasvěceného badatele. Každý, kdo se kdy pustil do historicko-demografické analýzy, potvrdí, jak mravenčí a zdoluhavá práce badatele čeká. Každé rozšiřování pramenné základny znamená prodloužení výzkumu nejen o měsíce, ale o roky. Z tohoto hlediska považuji za přínosné, že nás Josef Grulich seznámil se svými výsledky již v této fázi. Jeho monografie může posloužit jako důležitý základní kámen, o nějž mohou své výzkumy opřít další badatelé. Zároveň se může stát východiskem pro další podrobnější výzkum i pro samotného autora.

Alice Velková

Pavel BĚLINA – Milan HLAVAČKA – Daniela TINKOVÁ
Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.a: 1792–1860
Praha, Nakladatelství Paseka 2013, 466 s., ISBN 978-80-7432-347-8.

Milan HLAVAČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Daniela TINKOVÁ
Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.b: 1792–1860
Praha, Nakladatelství Paseka 2013, 523 s., ISBN 978-80-7432-348-5.

Monumentální počin Nakladatelství Paseka věnovaný českým dějinám do roku 1945 byl dovršen v roce 2013 posledními dvěma svazky k období let 1792–1860. Skutečnost, že právě tento historický úsek byl zpracován jako poslední, je velkou symbolická, neboť je velmi obtížně uchopitelný a v rámci českých dějin nepochybně patří k těm nejméně probádaným. Především období let 1815–1848, označované jako doba předbřeznová, vždy stálo mimo hlavní proud zájmu českého i světového dějepisce, přinejmenším ve srovnání s bohatou literaturou k období Velké francouzské revoluce a napoleonských válek, respektive k revolučnímu kvasu let 1848–1849 a následujícímu vývoji v českých zemích i ve světě.

Tím spíše je nutno ocenit odvalu, s jakou se několik renomovaných historiků pustilo do vsazení posledního kamene do mozaiky českých dějin, která byla vytvořena v rámci edice *Velké dějiny zemí Koruny české*. Pro období zahrnující vládu tří císařů – Františka II./I., Ferdinanda I. a Františka Josefa I. – není snadné vystavět strukturu příběhu, být rozhodně nikoliv proto, že by byl chudý na události. V epoše ohraničené na počátku válkami s revoluční a napoleonskou Francií a na konci konfliktem s Piemontem a Francií, který otevřel cestu k obnovení ústavnosti v monarchii, došlo k procesu formování novodobého českého národa. Jak sami autoři upozorňují v úvodní části rozsáhlé práce, právě mezi lety 1792 a 1860 byly položeny základy moderní české společnosti, kdy došlo k přechodu od absolutismu ke konstitučnímu režimu, od stavovské společnosti k občanské, od zemského patriotismu k nacionalismu. Současně české země zažily řadu technologických inovací v rámci průmyslové revoluce, která přeměnila společnost z přírodně agrární na agrárně průmyslovou a urbanizovanou (XI.a, s. 13). Problémem tohoto období tak není absence děje, nýbrž jednotící dějová linie. Zatímco ta nechybí pro vládu Marie Terezie a Josefa II. (reformy, Prusko Bedřicha II. Velikého), zde příběh začíná uprostřed revoluce ve Francii, která se nejen radikalizuje, ale vyvolává konflikt s mnoha evropskými státy včetně habsburské monarchie, který s přestávkami pokračuje i za vlády Napoleona I. Po porážce císaře všech Francouzů a po Vídeňském kongresu z let 1814–1815 nastává doba zdánlivého klidu předbřeznové éry. Po 33 letech jisté „neakčnosti“ přichází třetí fáze, jmenovitě překotné události revolučních let 1848–1849, která je opět vystředána obdobím „uklidnění“ v rámci neoabsolutismu 50. let. To přetrvává až do roku 1859, kdy válka v severní Itálii otevře dveře významným změnám na rakouské vnitropolitické scéně.

Vysvětlit přehledně takto tematicky bohaté a současně i rozbité období je téměř nadlidský úkol, přesto se to autorům v zásadě podařilo. V prvním svazku zaměřili pozornost na politické a vojenské dějiny včetně vývoje národních hnutí. Ve třech oddílech kombinovali chronologický a tematický výklad: v první části se soustředili na průběh revolučních a napoleonských válek a jejich ohlas v českých zemích, v té druhé se věnovali vnitřnímu vývoji zemí Koruny české od sklonku 18. století až do konce doby předbřeznové, ve třetím oddíle pak byla analyzována zahraniční politika v letech 1815–1848, průběh revoluce z let 1848–1849 a konečně vnitřní i zahraniční politika Rakouska od roku 1849 až do roku 1860. Na samotném konci zbyl prostor pro vlastní kapitolu k vývoji rakouské armády od sklonku napoleonských válek. Z první části věnované revolučním a napoleonským válkám musím obzvláště vyzdvihnout kapitolu věnova-

nou reflexi událostí ve Francii i rakouské protirevoluční propagandy v českých zemích. Z celého prvního dílu pak považují za velmi přínosnou část o reformních názorech hraběte Wilhelma hraběte Wurmbanda, která přináší nové poznatky k dané problematice, a především více než poutavou sondu do životních osudů čtyř českých vlastenců ve sledovaném období (Antonín Jaroslav Puchmajer, Šebestián Hněvkovský, Vojtěch Nejedlý a Jan Nejedlý).

Ve druhém svazku je výklad členěn ryze tematicky: v prvním ze čtyř oddílů je pozornost věnována vlivu revolučních a napoleonských let a průmyslové revoluce na hospodářský a společenský vývoj českých zemí, v tom druhém je rozebrán rozvoj školství, věd a zdravotnické péče, zbylé dvě části se zabírají literaturou, hudbou a divadlem, respektive výtvarnou kulturou. Přes obrovské množství velmi různorodých témat a informací se autoři dokázali vyvarovat toho, že by například v rozsáhlé pasáži o umění a literatuře byl text suchým výčtem jmen a vytvořených děl. V mnoha částech tohoto svazku je jasně patrné, že se autoři pohybují v pro ně známém prostředí, viz podkapitoly věnované dějinám dopravy od Milana Hlavačky či zdravotní péči od Daniely Tinkové. Vysoká erudice všech autorů jim umožňuje vyvarovat se příliš jednostranných soudů, jak ukazuje zpochybnění tradičního a přesměřování kritického hodnocení rakouské byrokracie jako neschopné a zkorumpované. I když úřednický aparát měl velmi daleko k dokonalosti, vzhledem k relativně malému počtu úředníků schopných zajistit chod státu je zřejmé, že takto tvrdá kritika si zaslouží jistou revizi. Je jen škoda, že autoři tomuto problému věnovali pouze jednovětý dovětek (XI.b, s. 105). Snad rovněž i v kapitole o vývoji Prahy by možná nejen Moravané a Slezané uvítali alespoň krátkou zmínku o urbanistickém rozvoji Brna a Opavy. Z celého druhého dílu možná poněkud překvapivě vyzdvihnu poměrně nenápadnou podkapitolu o vnímání předbřeznových Čech očima cizinců, která je nejen čtenářsky vděčná, ale současně upozorňuje na užitečný a dosud málo využitý zdroj informací o situaci v českých zemích.

Ke struktuře i prostoru vyhrazenému jednotlivým tématům nemám v zásadě výhrady. Jak již bylo uvedeno výše, text má většinou vysokou úroveň a je čtivý. Tím více zamrzí, že vysoký standard si nezachovaly všechny části recenzovaného díla. Z některých pasáží prvního dílu mám dokonce velmi rozpačitý dojem. Například části věnované samotnému průběhu válek s revoluční a napoleonskou Francií je čtenář nucen čelit záplavě zbytečně detailních informací. Za všechny je možné uvést následující příklad: „Počátkem června 1796 překročila Jourdanova Sambro-máská armáda Rýn u Düsseldorfu, Kolína a Koblence, čímž přinutila 90 000 vojáků pod velením arcivévody Karla k ústupu z Falce. Po Karlově vítězství ve srážce u Wetzlaru a Uckerachu sice musely ustoupit i hlavní Jourdanovy síly zpět za Rýn, ale krátce nato přešla mezi Štrasburkem a Kehllem na východní břeh řeky Moreauova Rýnsko-moselská armáda, jíž nemohlo 55 000 císařských vojáků Maximiliena hraběte Baillet de Latour úspěšně čelit.“ (XI.a, s. 42) Nejen, že tento výklad je velice popisný, ale pro pochopení historie země Koruny české zcela zbytečný a nahraditelný jednou krátkou větou, pokud by vůbec byla nutná. Na druhé straně však autoři někdy zůstávají ve vysvětlování na půli cesty či nevysvětlují vůbec. Zatímco válka s revoluční Francií z roku 1796 je popsána velmi detailně, Radeckého plány tažení spojenců v roce 1813, které výrazným způsobem přispěly k Napoleonově porážce i maršálově vlastní zářné kariéře v dalších desetiletích, zůstávají nevysvětleny (XI.a, s. 145).

Za značně problematické považují i spoléhání se na zastaralou a tendenční literaturu. Pokud jde o vnitřní vývoj monarchie, není tento problém příliš častý, nejkřiklavějším příkladem je použití Springerových *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809* z roku 1865, a to na několika místech včetně hodnocení vlády Františka I. (XI.a, s. 193). Tento přístup logicky vede k výrokům, že hrabě Kolovrat byl umírněný liberál (XI.a, s. 264). V tomto případě se jedná o legendu, která se tradovala mnoho let, ale evropskými a americkými historiky již byla

revidována. Ostatně v souvislosti s tematizováním nepružnosti vládnoucích elit je nutné zmínit i fakt, že Kolovrat k ní značně přispíval zálibou v intrikaření a nedostatkem osobní odvahy. O negativním vlivu české šlechty v čele s Kolovratem na chod státní správy či hospodářská rozhodnutí významná pro celou monarchii, jako například upřednostnění výstavby dráhy směrem na Prahu a dále do Saska na úkor železnice do Terstu, která měla zásadní význam pro otevření se světovým trhům, se v knize nedočteme nic.

Rovněž překvapí, jaká pozornost je v tomto díle věnována plánům arcivévodý Karla na reformu státu z doby napoleonských válek (XI.a, s. 206–207), ale o Metternichových návrzích na správní reformy kolem roku 1815, které by vytvořily nejen ministerstva, ale také přispěly k jisté decentralizaci ve prospěch jednotlivých zemí monarchie, zde opět není žádná zmínka. Výklad v tomto směru ostatně končí rokem 1815. Je sice pravda, že ani jeden z těchto mužů se svými vizemi neuspěl, přesto se stávající interpretace jeví poněkud nedotaženou a jednostrannou. Naštěstí v souvislosti s analýzou vnitřního vývoje českých zemí i celé monarchie se jedná spíše o ojedinělé případy.

Kde znalost relevantní novější literatury vyloženě chybí, je zahraničněpolitický kontext vývoje českých zemí, respektive Rakouska, kterému je v prvním svazku věnován značný prostor. Jedná se především o období let 1814–1848, kdy se výklad nese mimo jiné v duchu obsahu zastaralé, tendenční a celkově špatné knihy Josefa Polišínského z roku 1962 *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822* (XI.a, s. 444). Odkazy na novější práce v tomto ohledu sice nechybějí, ale často nejsou příliš reprezentativní (například *Metternich: Councillor of Europe* od Alana Palmera z roku 1972) či je jejich použití poněkud zvláštní, když například u knihy Irby C. Nicholse *The European Pentarchy and the Congress of Verona* z roku 1971 je odkazováno na stranu 326, tedy poslední (půl)stranu závěru, která však neobsahuje relevantní informace k příslušnému textu recenzované knihy (XI.a s. 150, poznámka 273). S tím souvisí nepřesné odkazy na novou literaturu: například u monografie Alana Skeda *Metternich and Austria: An Evaluation* je jako rok vydání chybně uveden rok 2007 (XI.a, s. 440); i když na internetu (například na <http://books.google.cz>) je občas možné tento údaj najít, ve skutečnosti kniha poprvé vyšla až v roce 2008, což zjistí každý, kdo tuto práci vezme do ruky.

Při pohledu na použité zdroje a způsob práce s nimi se lze jen stěží divit výkladu, který je pro evropské dějiny doby předbřeznové v mnohých ohledech již překonaný a nepřesný. Často se zde opakují termíny „rovnováha sil“ a „Svatá aliance“. Například na straně 195 prvního svazku se píše, že Vídeňský kongres měl v Evropě nastolit to první. Tvrdí se, že Metternichovým ideálem „byla evropská rovnováha ve formě velmocenské pentarchie“ (XI.a, s. 261). Potíž s rovnováhou sil je, že i když samozřejmě představovala základní faktor k zachování míru v Evropě a Metternich jí přisuzoval velký význam, kouzlo Vídeňského kongresu i fungování evropského státního systému doby předbřeznové spočívalo v tom, že evropští monarchové, státníci a diplomaté ji nepovažovali za dostatečnou garanci pro zachování míru a pokoušeli se vytvořit a více či méně i dodržovat takzvaný systém Vídeňského kongresu, který měl spočívat na pevnějších základech mezinárodního práva. Tím právem však v žádném případě nebylo prohlášení Svaté aliance, které rozhodně nebylo ideovým základem systému Vídeňského kongresu, jak se čtenář dočte na straně 251. Svaté alianci se v této práci přisuzuje všeobecně velký význam, který jí však nepřislouší. Byla samozřejmě symbolem reakční politiky té doby, ale povýšit ji na leitmotiv evropské politiky je nesmysl. Totéž platí u termínu „kongresy Svaté aliance“ (XI.a, s. 196), který sice čeští historikové rádi používají, třebaže dvou z nich se oficiálně (a dalších dvou neoficiálně) účastnil stát, který členem Svaté aliance nikdy nebyl: Velká Británie. Pochopitelně to není jediný argument proti používání uvedeného výrazu, ale pro potřeby této recenze snad dostatečný.

Za další klišé je možné označit výrok ze strany 198, že se Metternichovi nepodařilo na Vídeňském kongresu nastolit předrevoluční pořádek. Samozřejmě je to pravda, ovšem o to tento státník ani neusiloval! S tím je spojen další zvláštní výrok, že po skončení napoleonských válek bylo oddáleno řešení ožehavé otázky sjednocení Německa. Toto však v letech 1814–1815 vůbec ožehavá otázka nebyla, neboť politickou jednotu Německa na národním principu nechtěl téměř nikdo a drtivá většina německy hovořících obyvatel střední Evropy byla v dané chvíli spokojena s Německým spolkem (XI.a, s. 150). Tvrzení, že Metternich „byl zapřísáhlým monarchistou odchovaným rokokovým dvorem v Koblenzi“ (XI.a, s. 260), je sice vyjádření možná vzletné, ale chybné: Metternich uznával republikánský systém Spojených států amerických a navrhoval ho aplikovat i v době geneze nezávislého řeckého státu na přelomu 20. a 30. let 19. století.

Je sice chvályhodné, že se autoři snaží zasadit české dějiny do širšího kontextu evropských dějin, ale informace o dění mimo monarchii jsou místy nadbytečné, fráze, zbytečně podrobné a snad až příliš orientované na politické a vojenské události. Je otázkou, zda jsou v této podobě pro vývoj v českých zemích skutečně nezbytné. V tomto směru mi chybí hlubší interakce mezi událostmi uvnitř a vně české kotliny. Za jejími hranicemi jsou autoři často „nejistí“, což je patrně nejen z již překonaných interpretací (viz příklady výše), ale také z faktografických chyb: pruský král Bedřich Vilém III. nevyhlásil Napoleonovi I. válku 22. ledna 1813, ale až 17. března téhož roku (XI.a, s. 130); bavorský král přešel na stranu protinapoleonské koalice již před bitvou u Lipska, nikoliv až po ní (XI.a, s. 146); František I. nejmenoval Metternicha domácím, dvorským a státním kancléřem v roce 1825, ale již o čtyři roky dříve (XI.a, s. 132). Druhým extrémem je označování Metternicha kancléřem již před rokem 1821 (XI.a, s. 132 a 195), což je chyba, protože do té doby byl pouze ministrem zahraničí. Toto by však měl odstranit pozorný redaktor, stejně jako dvojaké psaní Kurandova listu *Die Grenzboten* (XI.a, na straně 305 správně, na straně 269 nesprávně *Grenzbote*), případně Osmanské říše s malým „o“ (XI.a, například na straně 251), což je nanejvýš neobvyklé, neboť se jednalo o oficiálně uznávaný a používaný název státu a v českém jazyce jsem se s uvedenou formou ještě nesešel.

Celkově vyvolává recenzované dílo velký respekt, byť jeho hodnocení nemůže být jednoznačně pozitivní. Na jedné straně se nepochybně jedná o nejkomplexnější a nejlepší syntézu obtížně uchopitelných a místy stále málo prozkoumaných dějin českých zemí v letech 1792–1860, na straně druhé ji lze jen stěží považovat za definitivní či zcela adekvátní nárokům doby, ve které vznikla. Navzdory velkému množství občas zbytečně detailních informací ponechává některé otázky bez odpovědi, obsahuje některá tradiční a v zahraničí již vyvrácená klišé a v pokusu o zasazení českých dějin do širšího evropského kontextu není příliš úspěšná, byť právě v tomto směru nabízí nejnovější zahraniční historická produkce řadu fundovaných prací.

Miroslav Šedivý

Karol BÍLEK

Archivář František Dvorský a Sobotka

(Knihovnička Českého ráje – Sobotka, II. řada, sv. 4), Sobotka,

Městské kulturní středisko 2010, 84 s., ISBN 978-80-254-6832-6.

František Dvorský (1839–1907) patří mezi téměř zapomenuté postavy české historiografie, ačkoli ve druhé polovině 19. století byl jedním z poměrně respektovaných dějepisců a dočasně zaujal i vedoucí místo v českém archivnictví. Ani dnes se mu však nevyhne žádný badatel o raném novověku, který využívá Sněmy české a další pramenné edice. Zasluhou Karola Bílka, který

věnoval F. Dvorskému pozornost jako jednomu z řady historiků spjatých s městem Sobotkou, vznikl ucelený životopis, umožňující lépe začlenit tuto zajímavou a zároveň kontroverzní osobnost do procesu profesionalizace našeho oboru.

Mimořádně silnou stránkou Bílkovy publikace – rozčleněné do kapitol o rodových kořenech, mládí a studiích, archivním působení, literární a společenské činnosti, rodinném životě a vztahu k rodnému městu – je perfektní znalost pramenů a literatury. Ačkoli knížka vyhlíží jako příspěvek k vlastivědě jednoho z českých regionů, ve skutečnosti má podstatně širší dosah. Je založena na nevšedně rozsáhlém archivním výzkumu a na důkladné znalosti jak obecně historické, tak i regionální literatury. Patří k dnes stále vzácnějším pracím, které se snaží vyčerpat veškeré dostupné zdroje k tématu i k jeho širším souvislostem. Splnit tento nárok není jednoduché už proto, že paleta organizační, společenské a literární činnosti F. Dvorského byla mimořádně pestrá. Navíc po čtyři desetiletí zaujímal – nejprve jako blízký spolupracovník A. Gindelyho, potom jako ředitel Zemského archivu Království českého v Praze – ústřední postavení v jedné z nemnoha tehdy existujících vědeckých institucí. Za těchto okolností jeho organizátorská a ediční činnost, stejně jako osobní a koncepční konflikty na sklonku profesní dráhy spoluutvářely povahu českého archivnictví a historiografie.

Přes neskrývané sympatie k F. Dvorskému nastínil K. Bílek realisticky jeho místo ve vývoji ústřední archivní instituce. Právem ocenil Dvorského zásluhy o zvýšení archivní péče a o záchranu ohrožených písemných pramenů, o rozšíření dokumentární základny centrální sbírky opisů a o ediční činnost. Velmi cenné jsou Bílkovy poznámky k propojení zemského archivu s výzkumem v Římě v době působení tamní české vědecké expedice. Pochopitelně jen v náznaku zůstala problematika nevyhnutelného a zároveň svým způsobem tragického konfliktu mezi agilním, pilným a bezpochyby manažersky nadaným ředitelem vědecké instituce, který vlivem nepříznivých životních osudů nedosáhl ani na maturitu, a jeho podřízenými, kteří měli za sebou Gollovo školení, zahraniční studia a dlouhodobá badatelská stipendia v Římě.

V tomto případě nešlo ani jen o srážku osobních ambicí, ani o dílčí pochybení A. Gindelyho a F. Dvorského, nýbrž především o odlišný přístup k historické vědě. Inteligentní svérázný samouk Dvorský nemohl obstát jako partner mladé generace historiků s úplně jiným rozhledem, což on sám zřejmě včas nepochopil. Avšak ani „mladí rozhněvaní muži“ v čele s K. Kroftou, jimž se podařilo Dvorského roku 1903 dotlačit k penzionování, neměli dostatečně realistickou představu o svém budoucím počínání. Prosadili sice náročnější vědecký přístup k archivní heuristice a ediční práci, ale tyto nároky sami nebyli schopni zvládnout. Na tomto rozporu ztroskotaly tak velké projekty jako Sněmy české či Korespondence Karla staršího ze Žerotína. Velkými torzy bez pokračování či naděje na dokončení byla zaplácena zrychlená cesta k důslednější profesionalizaci nejen ediční činnosti, ale i celé infrastrukturní základny české historiografie, onoho mnohotvárného procesu, který se kolem roku 1900 prosadil v centrálních institucích, ale na úrovni regionů byl dovršen až ve druhé polovině 20. století.

Sledování životních osudů aktivního vlastence, publicisty, beletristy a archivního úředníka i v jiných částech knihy přechází k výkladu obecnějších témat, přesahujících rámec biografie. Jedním z nich je vytváření sítě odborných a (ne)přátelských kontaktů mezi historiky navzájem, popřípadě mezi nimi a představiteli politického a kulturního života. V daném případě jde o vztahy mezi F. Dvorským a řadou českých dějepisců od V. Hanky, F. Palackého, V. V. Tomka, J. Kalouska či J. Jirečka přes J. Golla, A. Rezka, Z. Wintra, Č. Zíbrta nebo A. Sedláčka až po J. Pekaře, J. V. Šimáka či K. Kroftu. V některých případech K. Bílek motivaci a povahu těchto kontaktů osvětluje, jinde styky pouze registruje na základě zachované korespondence. I stručné zmínky tohoto druhu jsou důležité pro poznání společenského zázemí české historiografie.

Užitečný je rovněž výčet mnoha veřejných a kulturních institucí a společností, jichž byl F. Dvorský členem nebo do jejichž činnosti se aktivně zapojil. Dokladem pozoruhodně neformálního přístupu k nedostatečnému školnímu vzdělání a zároveň k některým nepochybně pozitivním výsledkům samouka, spisovatele mnoha odborných publikací a vynikajícího řečníka byla skutečnost, že byl F. Dvorský na návrh tří univerzitních profesorů (J. Emlera, A. Gindelyho a J. Kalouska) roku 1891 zvolen mimořádným členem Královské české společnosti nauk. Taková volba do elitního kruhu české inteligence názorně potvrzovala účinné působení společenských sítí, do nichž se F. Dvorský cílevědomě zapojoval.

Ačkoli je zřejmé, že F. Dvorský se – s výjimkou cest do vybraných zahraničních (zejména německých) archivů – pohyboval téměř výlučně v českém prostředí, K. Bílek zaznamenává také jeho styky s představiteli českoněmeckého dějepiscetví (B. Bretholz) a zahraniční bohemistiky (L. Leger). Právě zde, podobně jako u zmínky o ohlasu Dvorského publikací v zahraničí, by byl velmi žádoucí hlubší rozbor, který by ovšem poněkud vybočil ze sevěřeně koncipované biografie. Určitou náhražkou chybějící analýzy se stává detailní poznámkový aparát, do něhož K. Bílek začlenil odkazy na již zjištěné prameny a usnadnil tím cestu dalším badatelům.

Životopis doplňuje Bibliografie F. Dvorského, do jejíhož sestavení vložil K. Bílek mimořádné heuristické úsilí. Nespokojil se s podchycením odborných knih, rozsáhlejších edicí a divadelních her, ale ve strážlivém výběru zaznamenal také rozptýlené novinové a časopisecké články. V knižní a článkové části bibliografie by byl z badatelského hlediska výhodnější chronologický sled článků, který by dokumentoval proměny tematických zájmů F. Dvorského, ale ani abecedně uspořádaný soupis nepostrádá informační hodnotu.

V závěru své rozpravy Karol Bílek napsal, že chtěl především připravit faktografické podklady pro objektivní hodnocení osobnosti Františka Dvorského. Lze říci, že dosáhl mnohem víc. Rozsáhlou a přesnou heuristickou prací, jasným utříděním a narativním zvládnutím látky významně přispěl k spravedlivému hodnocení historika, jehož dílo bývá občas zběžně hodnoceno v duchu sto let starých úsudků, které však dnes – v odstupu několika generací – nemůže probouzet dávné osobní spory. Přehledná, faktograficky spolehlivá publikace prohlubuje poznání proměn české historiografie a společenského zázemí práce historiků na přelomu 19. a 20. století, včetně porozumění dramatickým konfliktům mezi stoupenci konzervativně vlasteneckého a pozitivisticky kritického přístupu k minulosti. Stává se výborným východiskem i k tomu, aby Františku Dvorskému mohlo být perspektivně věnováno zasvěcené heslo v chystaném slovníku českých historiků.

Jaroslav Pánek

Lucie FILIPOVÁ

Francouzi a Němci na cestě ke sblížení. Partnerství měst a obcí (1950–2000)

Praha, Academia 2013, 450 s., ISBN 978-80-200-2217-2.

Otázka partnerství měst a obcí je aktuálním politickým, ekonomickým a sociálním tématem, v českých zemích řešeným na mnoha institucionálních úrovních, s zpracovanou metodikou prezentace a propagace. Méně zamýšlení vzniklo na téma historických kořenů tohoto fenoménu, a to i v případě českých měst a jejich zahraničních partnerů, natož pak analýz, které by problém sledovaly v širším evropském kontextu. Přitom první vztahy tohoto typu byly navázány už po druhé světové válce, ještě pod dojmem jejich hrůz, z iniciativy starostů několika měst přesvědčených o oprávněnosti tohoto kroku coby základu nekonfliktních vztahů mezi obyvateli Evro-

py. Prvními partnery byly obce Francie a Německa, tradičních nepřátel a hlavních protivníků obou světových válek (rivalita obou států má ale hlubší kořeny, k obrazu „ennemi héréditaire“, resp. „Erbfeind“, je možno přidat obecně negativní „obraz druhého“, vytvářený na obou stranách po celá staletí). Téma partnerství měst v Evropě je tedy důležitým tématem historickým, které má – na rozdíl od většiny historických témat – neméně důležité aktuální perspektivy.

Kniha *Francouzi a Němci na cestě ke sblížení. Partnerství měst a obcí (1950–2000)*, vycházející z několikaletého badatelského soustředění Lucie Filipové,¹ založená na původním výzkumu, je na tomto teritoriu prvním, užitečným a metodicky inspirujícím krokem. Autorka sleduje problém z několika perspektiv – z politologické, historické, právní, kulturologické a z perspektivy praktického využití; své téma pak chápe jako předmět multidisciplinárního výzkumu. Pokud se týče historické perspektivy, Filipová upozorňuje na dosud malou pozornost, kterou evropská historiografie zkoumanému fenoménu věnovala – historici moderních dějin se jím začali zabývat až v devadesátých letech minulého století; v současné době si prvenství udržuje německá historiografie.

Historická perspektiva studovaného problému zahrnuje celé půlstoletí – od roku 1950 (navázání prvního partnerství mezi Montbéliardem a Ludwigsburgem), resp. 1948, kdy došlo k prvnímu setkání představitelů francouzské a německé komunální samosprávy na neutrální švýcarské půdě, až na práh třetího tisíciletí. Autorka postupuje od partnerství poněkud nerovnoprávného, kdy francouzsko-německé vztahy zatěžovala konfliktní minulost, přes „čas krize a nedůvěry“, pokrývající období od začátku šedesátých do začátku sedmdesátých let, až k vrcholnému období francouzsko-německé kooperace v osmdesátých letech, kdy už se objevila také první úskalí vybudovaného partnerství. Závěr monografie tvoří poslední desetiletí druhého tisíciletí, naplněná hledáním nových forem a perspektiv spolupráce. Lucie Filipová vysvětluje, že k navázání dlouhodobého partnerství mezi obcemi a městy Francie a Německa přispěly nejen politické, hospodářské a kulturní elity, ale i miliony řadových občanů, kteří se v této spolupráci angažovali přímo v daných lokalitách. Na přelomu tisíciletí tak existovalo přes dva tisíce uzavřených partnerství.

Práce, založená na původním výzkumu, je inspirativním počinem také z metodologického pohledu. Autorka pracuje s jasně vymezenými pojmovými kategoriemi (inspirace je zde především německá, nicméně objasněná s ohledem na českého čtenáře), práci logicky strukturuje. Použité metody vycházejí ze sledovaných perspektiv: statisticko-analytický přístup byl nezbytný pro získání přesných údajů o počtu partnerství, s nimiž bylo dále pracováno na úrovni jednotlivých spolkových zemí Německa. V užití komparativně-analytického přístupu vycházela autorka z výsledků pěti případových studií, konkretizujících závěry jednotlivých kapitol. Rámcově jsou v monografii zřetelné dva profilující historiografické proudy druhé poloviny 20. století, sociální dějiny a dějiny každodennosti. Za pozoruhodnou lze považovat i heuristickou základnu spisu, ať pokud se týče pramenů (autorka pracovala mj. s narátory), či mimořádně rozsáhlého korpusu sekundární literatury, včetně internetových zdrojů.

Knihu ocení především odborníci i laičtí zájemci o minulost a perspektivy partnerství měst a obcí, stejně jako ti, kteří se zabývají dějinami Francie a Německa. Budě ale velmi užitečná také pro badatele, zkoumající tuto problematiku v České republice či studující dějiny česko-německých vztahů.

Milena Lenderová

1 Srov. např. Lucie FILIPOVÁ, *Německo-francouzská partnerství měst a obcí (1950–1990). Příklad soupeření mezi SRN a NDR*, Český časopis historický 105, 2007, s. 585–608.

Dvadsať rokov v dejinách určitého štátneho útvaru je relatívne dlhá doba. Každé takéto výročie býva vhodnou príležitosťou na bilancovanie. Ani dvadsať rokov od vzniku Slovenskej a Českej republiky ako dvoch samostatných štátov nie je v tomto smere výnimkou. V českých i slovenských médiách bola na prelome rokov 2012 a 2013 tejto téme venovaná značná pozornosť. Zhodnotenie uplynulých dvadsiatich rokov v našich krajinách si dal za cieľ aj autorský kolektív publikácie s názvom „Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti“. Participovalo na ňom vyše šesťdesiat autorov zastupujúcich široké spektrum slovenského a čiastočne aj českého spoločenského života.

Publikácia je rozdelená na sedem hlavných tematických okruhov – prvý zahŕňa politologicko-sociologické pohľady na vývoj Slovenska a Česka, druhý sa zaoberá právom v týchto dvoch štátoch, tretí okruh mapuje postavenie menšín na Slovensku, štvrtý sa venuje slovenskému vzdelávaniu, kultúre a komunikácii, piaty pojednáva o občianskych iniciatívach na Slovensku, témou šiesteho je slovenská ekonomika a siedmy okruh zahŕňa úvahy o minulosti, súčasnosti a budúcnosti obyvateľov Slovenska.

Publikáciu otvára pohľad historika Romana Holeca. Jeho príspevok sa pokúša o porovnanie rokov 1918 a 1992/1993. Zamýšľa sa v ňom nad tým, či Slováci boli víťazmi 20. storočia, nad nezrelosťou slovenských politických elít v 20. storočí, nad pripravenosťou, či nepripravenosťou obyvateľov Slovenska na plebiscit v roku 1918 a v roku 1992 a nad „otcami“ štátu po prvej svetovej vojne a po Novembri 1989. Otvorenú necháva otázku, prečo nacionalizmus na Slovensku nevymrel po roku 1993. Hovorí taktiež o chybách prvej ČSR, zároveň však aj o tom, že Slováci vznikom ČSR nepochybne mnoho získali. Celým príspevkom sa nesie porovnávanie dvadsiatich rokov prvej ČSR a dvadsiatich rokov Slovenskej republiky, pričom Holec konštatuje, že napriek nepochybne výhodnejším podmienkam Slovensko, „ani zďaleka nedosiahlo toľko, koľko sa stihlo v toľko kritizovanej ČSR“ (s. 18).

V závere Holec vyslovuje dve nanajvýš problematické tvrdenia. Tvrdí, že Slováci ako národ by existovali naďalej aj keby nevzniklo Československo a tiež si myslí, že pre Slovákov by bolo lepšie, keby nevyhlásili Slovenský štát, pretože v tom prípade by mali po vojne bezproblémovú pozíciu a komunisti by mali možno podstatne ťažšiu cestu k moci. S týmito názormi by sa dalo polemizovať a z Holecovho príspevku robia jednu z najkontroverznejších častí predkladanej publikácie. Samotný autor sa však polemikám nevyhýba a ako sám hovorí: „Je nepochybne daný predpoklad (či riziko) aj na viaceré subjektívne hodnotenia a názory, ktoré môžu vyvolať následné polemiky a diskusiu. ... Diskusia je napokon aj jeho legitímnym účelom“ (s. 3).

Autorom ďalšieho príspevku s názvom „Z jedného štátu dva. Proč a jak se to stalo?“ je právnik a niekdajší predseda senátu ČR Petr Pithart. Rozoberá v ňom príčiny a okolnosti rozpadu Československa. Pithart je oveľa kritickejší k vývoju českej spoločnosti ako k slovenskej, pričom okrem iného hovorí, že „slovenská sebereflexe je, zdá sa mi, systematickejšia, vytrvalejšia, empirickejšia. Kontinuálnejšia“ (s. 31).

Politológ Miroslav Kusý naopak vývoj v Slovenskej republike za posledných dvadsať rokov nevidí vo veľmi pozitívnom svetle, rovnako nie príliš pozitívne vidí okolnosti za ktorých SR vznikla. Podľa neho sme rozdelením ČSFR viac stratili, ako získali. Myslí si, že „nijaké pozitívne dedičstvo po zakladaní a zakladateľoch štátu na Slovensku ani nezostalo. Na rozdiel od Československa“ (s. 50).

Príspevok „Tri čeští králové“ novinára Karla Hvizďalu pojednáva o troch českých prezidentoch – Václavovi Havlovi, Václavovi Klausovi a Milošovi Zemanovi. Kým prvého velebí, k zvyšným dvom je pomerne kritický, o čom svedčí aj jeho záverečné hodnotenie: „S každým novým prezidentom, ktorý nastoupil po Václavovi Havlovi, politická kultúra Českej republiky poklesla“ (s. 60).

Nedávno zosnulý historik Milan Zemko vo svojej stati opisuje cestu Slovákov a ich identity naprieč dejinami zo sociologicko-psychologického hľadiska. Podľa neho je pre Slovákov dlhodobým problémom neschopnosť prelomiť mentalitu provinčnosti. „Nedostatočnosť – ľudská i občianska – súvisí podľa mňa predovšetkým s naším doteraz nezavršeným mentálnym prechodom od vidieckej k mestskej spoločnosti“ (s. 79). Pri pohľade na Zemkov príspevok sa natíska porovnanie s Holecovým textom. V porovnaní s ním je Zemkov pohľad vecnejší, menej emotívny a expresívny.

Autorom príspevku s názvom „Svätý Václave, vyžeň fašisty! – A pokračovaní o tom, jak je (zase) nevyhnal“ je literárny a kultúrny historik Martin C. Putna. Hovorí v ňom o návrate fašizmu prostredníctvom nacionálno-katolíckej kontrakultúry. Myslí si, že „stojíme na prahu éry nového fašizmu“ (s. 86). Putnov príspevok vyznieva trochu rozpačito, čo je spôsobené niektorými špekulatívnymi tvrdeniami a pomerne nejasným posolstvom.

Nasledovný text politologičky Sone Szomolányi s názvom „Cesta Slovenska od devianta k štandardne problémovej krajine EÚ“ sa vyznačuje vysokou erudovanosťou. Autorka sa v ňom venuje dvom kľúčovým otázkam: Prečo bola demokratická tranzícia SR komplikovanejšia, klukatejšia ako u našich susedov a v akom zmysle bolo oprávnené považovať Slovensko za „devianta“? Ktoré faktory prispeli k tomu, že Slovensko pomerne rýchlo prekonal odklon od cesty svojich susedov a v máji 2004 vstúpilo do EÚ? V súvislosti s prvou otázkou hovorí, že „deviácia Slovenska v prvých rokoch samostatnosti od demokratizačnej cesty svojich susedov predstavuje teoreticky očakávanú trajektóriu. To však neznamená, že to bola trajektória nezvratná“ (s. 95). V súvislosti s druhou otázkou zasa tvrdí, že „stav konsolidovanej demokracie nepredstavuje samozrejme a zaručené vyústenie, iba jeden z možných výsledkov“ (s. 99). Z minulosti podľa nej pretrvávajú mnohé negatívne javy a záverom konštatuje, že „ani tie najdokonalejšie formálne inštitúcie nie sú dostatočnou zárukou konsolidácie a pretrvania liberálnej demokracie, ak sú tie neformálne s nimi v rozpore“ (s. 102).

Spisovateľ a novinár Martin M. Šimečka vo svojom príspevku sleduje rozdiely a podobnosti Slovákov a Čechov. Všíma si napríklad vplyv jazyka, rozdiely vo vnímaní prírody, peňazí, demokratizácie, či vzťahu Čechov a Slovákov k Európskej únii.

V stati „Dost, (alebo málo) bolo demokracie na Slovensku?“ sa politológ Grigorij Me-sežnikov zamýšľa nad vývojom demokracie na Slovensku. Porovnáva Slovenskú republiku s Ruskom a Taiwanom. Hovorí taktiež o česko-slovenskej spolupráci a o nutnosti zotrvania v Európskej únii.

Autorok textu s názvom „Ako chutí slovenská samostatnosť“ s podtitulom „Peripetie a paradoxy vývoja verejnej mienky“ je sociologička Zora Bútorová. Svoj pohľad na rozdelenie Československa podkladá mnohými štatistikami. Objektom jej záujmu je najmä to, ako vnímali Slováci a Česi rozpad spoločnej republiky vtedy, po desiatich rokoch a v súčasnosti. Analyzuje pohľady Čechov a Slovákov na to, čo vznikom samostatných štátov získali a čo stratili a aká je ich miera hrdosti na svoje krajiny.

Sociológovia Jan Červenka a Paulína Tabery v príspevku „Rozdělení ČSFR: Kde jsme byli a kde jsme?“ na základe mnohých štatistík sledujú ako Slováci a najmä Česi vnímali rozpad Československa v priebehu dvadsiatich rokov. Taktiež predmetom ich záujmu sú ich vzájomné

vzťahy a to ako Česi vnímajú svoj štát. Tento príspevok českých autorov vhodne dopĺňa predchádzajúci text venujúci sa najmä pohľadu Slovákov na rozdelenie a dvadsaťročný vývoj.

„Od štátu slovenského národa k multietnickej demokracii?“ je názov príspevku sociálneho antropológa Juraja Buzalku. Hlavnou myšlienkou Buzalkovho textu je to, že prospešnejšie je žiť v multietnickom štáte ako tvrdo presadzovať jednonárodný štát. Hneď na začiatku uvádza citát Roberta Fica, ktorý spomínajú aj niektorí ďalší autori publikácie v rámci svojich statí: „Náš nezávislý štát sme prednostne nezakladali pre menšiny, akokoľvek si ich vážime, ale najmä pre slovenský štátotvorný národ, lebo práve Slováci nemohli v bývalom spoločnom Československu rozvinúť všetky svoje schopnosti a talent“ (s. 161). Buzalka s týmto názorom polemizuje, preferuje tolerantný prístup a hovorí o neudržateľnosti jednonárodného štátu.

Etnologička Monika Vrzgulová vo svojom príspevku hovorí o tom, že aj v súčasnosti ešte existujú rôzne interpretácie dejín Slovenského štátu a holokaustu. Podľa nej je potrebné, aby sa v školách a v médiách hovorilo o negatívach spomínaného obdobia. Taktiež si myslí, že je nutné vyrovnať sa s touto traumou a odmieta názory, že o holokauste sa toho už popísalo a hovorilo veľa a netreba sa k tejto téme vracat.

Ako už napovedá názov príspevku novinára a politológa Martina Ehla, autor sa v ňom zamýšľa nad tým „Co znamená evropanství pro země Visegrádské čtyřky“. V tomto texte Ehl analyzuje vzťah Slovákov, Čechov, Maďarov a Poliakov k Európskej únii. Najviac proeurópski sú podľa neho Poliaci a Slováci. Aj napriek mnohým problémom vidí Ehl v Európskej únii a mene euro jedinú možnosť pre štáty Visegrádskej štvorky.

Parametre vysoko odborného textu má stať politológa Jozefa Bátoru s názvom „Europeizácia zahraničnej politiky Slovenska a strednej Európy v postlisabonskom kontexte.“ Autor sa zamýšľa nad problémom zosúladenia harmonizácie s hlavným prúdom európskej politiky na jednej strane a presadzovaním vlastných záujmov štátov strednej Európy vrátane Slovenska na strane druhej. Záverom konštatuje, že „klúčovou výzvou ... je dokázať presadzovať vlastné záujmy a zároveň zachovať stabilitu inštitucionálneho usporiadania vzťahov v strednej Európe i v EÚ“ (s. 202).

Posledným príspevkom prvého, historiografiu previazaného tematického okruhu je text sociológov Martina Bátoru a Olgy Gyárfásovej s názvom „Slovensko – ako nás vidia iní.“ Predchádzajúce príspevky sa venovali prevažne pohľadom Slovákov a Čechov na rozpad spoločného štátu, na seba samých, na seba vzájomne a na iných. Dôležité však je aj poznanie, ako je Slovensko vnímané zahraničím a práve tento aspekt je témou state Bátoru a Gyárfásovej. Na pomerne širokom priestore sledujú, aký bol obraz Slovenska počas dvadsiatich rokov samostatnosti a aký je v súčasnosti. V prvom období existencie SR bol jej obraz skôr negatívny. Časom sa presunul do neutrálnej polohy. Najväčším nedostatkom podľa autorov je to, že pod pojmom Slovensko si zahraničie nevie predstaviť nič konkrétne. Pri úvahách o budúcnosti tvrdia, že „obraz Slovenska bude v mnohom závisieť od okolností, ktoré so samotnou tvorbou prezentácie bezprostredne nesúvisia – od vnútropolitického vývoja, ekonomických pomerov, od pohody, či nepohody, aká v krajine panuje“ (s. 222).

Pri hodnotení publikácie „Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti“ treba v prvom rade vyzdvihnúť dobrú prácu editorov. Väčšinou ide o esejistické texty, nezriedka prechádzajúce až do úvah. Odborné texty sú zastúpené len v minimálnom počte. Charakteristickou črtou celej knihy je jej politická nekorektnosť, ktorá je miestami až zarážajúca. Kniha sa v ďalších tematických okruhoch nevyhýba žiadnym citlivým témam ako sú súdnictvo, rómska problematika, či korupcia. Priamo sa v nej spomínajú mená mnohých verejných činiteľov, čo môže vyvolať polemiky zo strany verejnosti. Najviac spomínaní politici sú Vladimír Mečiar, Václav

Klaus a Václav Havel. Kým Mečiar a Klaus sú vykresľovaní prakticky len negatívne, Havel je zasa neustále glorifikovaný.

Najväčším prínosom publikácie je komplexný pohľad na uplynulých dvadsať rokov Slovenskej a čiastočne aj Českej republiky. Zásadný význam má vykreslenie vzájomných súvislostí jednotlivých javov v slovenskej spoločnosti, ktoré boli možno viac alebo menej skryté. Pre slovenskú a českú historiografiu má kniha význam v tom zmysle, že mnoho príspevkov práve pre hľadanie súvislostí presahuje aj hlbšie do obdobia pred rokom 1993. Zároveň sa dá povedať, že publikáciu je možné chápať aj ako dejiny Slovenska v rokoch 1993 až 2013 s už spomenutými presahmi do skorších období.

Martin Furmanik

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Pavel KRAFL

Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku / Medieval Synods and Statutes of the Diocese of Olomouc,

řada B – Editiones, sv. 10

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 440 s., ISBN 978-80-7286-220-7.

Publikace Pavla Krafla „Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku“ je druhým vydáním autorovy stejnojmenné knihy z roku 2003. Práce je věnována problematice církevního zákonodárství a slavení synod na území olomoucké diecéze od poloviny 13. do konce 15. století. Nové vydání reflektuje aktuální výsledky bádání dosažené v oblasti synodální problematiky během posledních deseti let.

Oproti prvnímu vydání knihy, které autor rozdělil na čtyři samostatné části (Úvod, Studie, Katalogy, Texty), představuje nové vydání formálně jeden celek. Ten lze dle obsahu rozdělit na monografickou a ediční část. Na úvod se autor zabývá problematikou diecézních synod a statut obecně, a to z hlediska terminologického a významového, dále pak genezi církevního práva na středověké Moravě. Jednu z úvodních kapitol představuje také přehled bádání, který se od původní verze v prvním vydání knihy liší novou strukturou textu. Vlastní obsah kapitoly autor aktualizoval a podstatně rozšířil s přihlédnutím ke středovýchodní Evropě.

Jádro monografické části tvoří výklad věnovaný synodálnímu životu v olomoucké diecézi a výsledkům normotvorné činnosti tamních představitelů církevní moci. V sou-

vislosti s tím autor sleduje rukopisnou tradici moravských statut, zabývá se jejich obsahovou stránkou a upozorňuje zde na přítomnost formulí právního i neprávního charakteru převzatých z jiných zdrojů. Pozoruhodnou informací, kterou ocení zejména právní romanisté, představuje autorova zmínka o aplikaci citátu z Digest v textu několika statut. Nově se stala součástí knihy samostatná kapitola o legátských a provinciálních statutech, která pro církevně-právní úpravu olomoucké diecéze představovala právní předpisy vyšší právní síly. Exkurs o synodách slavených v předmětném období v pražské, litomyšlské a vratislavské diecézi umožňuje čtenáři srovnání frekvence synodální činnosti v jednotlivých církevních teritoriích. Oproti prvnímu vydání obsahuje anotovaná publikace tři kapitoly v angličtině, ve kterých autor shrnuje nejdůležitější poznatky z první části knihy. Druhou část knihy představuje edice a příslušné katalogy. Předmětem edičního zpracování se stávají jednak synodální a nesynodální diecézní statuta, notářské instrumenty a listiny papeže případně metropolitů týkající se synodálních statut, v poslední řadě pak konvokační písemnosti. V edici synodálních statut P. Krafl zohlednil nedávny nález kutnohorského zlomku statut z roku 1413 a litoměřického opisu statut z roku 1419. Synodální a diecézní statuta byla nově seřazena do jednotné chronologické řady. Ke zpřehlednění přispělo přemístění věcných poznámek z konce textu statut na příslušnou stranu editovaného textu, jehož se týkají.

Součástí publikace je rozsáhlý soupis pramenů a literatury umístěný v úvodní části knihy. Autor svůj výklad průběžně doplnil množstvím přehledných tabulek, které mají zpra-

vidla komparativní charakter. Knihu Pavla Krafla ocení zejména historici se zaměřením na dějiny církevního práva. Lze však předpokládat, že se toto téma v budoucnu stane také předmětem zájmu právních romanistů, neboť z hlediska římskoprávního jde o pramen dosud neprobádaný.

L. Šmídová Malárová

Tibor ŽIVKOVIĆ – Vladeta
PETROVIĆ – Aleksandar UZELAC –
Dragana KUNČER (edd.)
Anonymi descriptio Europae Orientalis.

Anonymní popis východní Evropy.

Izvori za srpsku istoriju, knjiga 13 /
Latinski izvori, knjiga 2, Istorijski institut
Beograd 2013, ISBN 978-86-7743-102-0.

Descriptio Europae Orientalis (dále DEO) je zeměpisné, hospodářské a politické pojednání, sepsané latinsky neznámým autorem začátkem XIV. století. Popisuje země a kraje Malé Asie a Východní Evropy v sedmi tematických celcích: Konstantinopolské císařství (Byzantium), Albánii, království Rašku (Srbsko), Bulharsko a Rutenii, Uhry, Polsko a Čechy. Rukopisy, ve kterých je DEO zachován, neuvádějí jeho název. V moderní vědě vžitý název díla zavedl polský historik a filolog Olgierd Górka, který vydal první kritickou edici DEO (1916).

Námětem i obsahem má DEO blízko k literárnímu žánru označovanému spojením *de recuperatione Terrae Sanctae*. V řadě rysů však naopak do uvedené kategorie nespádá, protože jeho cílem není podpořit myšlenku křížových výprav za účelem dobytí svatého hrobu. Pokud propaguje myšlenku na vojenskou výpravu, tato by měla být namířena proti východní církvi a v jejím čele by měli stanout titulární císař Konstantinopole Karel z Valois a uherský král Karel Robert.

Górkova domněnka, že spis vznikl v první polovině roku 1308, autor byl Francouz a dominikán ve službách Karla de Valois a většinu

z popisovaných krajín skutečně navštívil, se ukázala správná jen částečně. Moderní poznatky ukazují, že autor čerpal z díla Vincence z Beauvais (*Speculum historiae*) a Bartoloměje Anglického (*De proprietatibus rerum*). Dalším zdrojem DEO mohly být spisy Haythona (Chetuma) z Koriku, ba dokonce se zdá, že DEO se pokusil na Haythonovo dílo navázat. Kromě těchto zdrojů se autor DEO zjevně inspiroval i literárními díly, např. Vergiliovou *Aeneis* a Suetoniovými *Životopisy dvanácti císařů* (zveřejněno 119–122 n. l.).

Jako nesprávná se ukázala rovněž hypotéza, že autor DEO patřil do okruhu blízkých spolupracovníků Karla z Valois. Mnohem pravděpodobnější se jeví možnost, že autor měl blízko ke dvoru papeže Klimenta V. O tom svědčí pozoruhodně přesné informace o jednáních poselstev se srbským a byzantským dvorem. Anonym ne navštívil osobně Řecko, Albánii, Uhry, Polsko, Čechy ani Moravu. Popis byzantského prostředí mohl pocházet od Fulka z Villaretu, pozdějšího velmistra johanitského řádu. Fulk byl členem poselstva vyslaného na jaře roku 1307 k byzantskému císaři Andronikovi II. (1282–1328) za účelem vyjednávání o převzetí ostrova Rhodos. Výjimku tvoří popis Rašky, prozrazující znalosti shromážděné přímo na místě: zeměpisné údaje i dobrá obeznámenost s politickým prostředím skýtají prostor pro hypotézu, že autor byl v Srbsku osobně, snad jako jeden z papežových vyslanců na královském dvoře Stefana Uroše II. Milutina, který slíbil přestoupit na katolicismus, poté však papežova očekávání zklamal.

Pro českého zájemce o knihu bude přitažlivá krátká část DEO, popisující středověkou Bohemii a mentalitu Čechů: Češi jsou popisováni jako zruční lapkové, nijak bojechtiví. Mocní jsou ne snad díky svým zbraním a vojskům nebo velikostí jejich území, ale spíše bohatým nalezištím stříbra. „Země je bohatá na obilí, ale není v ní k máni víno, leda z dovozu. Pivo však mají Češi dobré. A protože český královský rod vymřel po meči, římský

král se hodlá země zmocnit pro svého syna, ale naráží na odpor českých pánů. Tolik o Bohemii postačí.“

Nová kritická edice s komentářem, vydaná Historickým ústavem Srbské akademie věd a umění (SANU), věnuje pozornost starším historiografickým analýzám. V úvodní části shrnuje dosavadní edice díla, aby se v dalších kapitolách věnovala otázce, jak se na DEO dívá moderní věda. V kapitole o narativních pramenech otevírá otázkou případných zdrojů díla, jejichž určením se podařilo zjistit, ve kterých z popisovaných zemí anonym skutečně pobýval. Za důležité považují autoři nové edice rovněž okolí, ze kterého vzešel autor, aby mohli přesněji rozkrýt jeho identitu. Také čas vzniku díla se podařilo určit, a to díky podrobné analýze popisovaných osob a událostí. DEO nemohl vzniknout v první polovině roku 1308, ale o něco později, protože popisuje právě události roku 1308, zejména neúspěšný pokus o obrácení srbského panovníka na katolicismus. V závěrečných kapitolách úvodní části pak věnují pozornost intelektuálním kruhům, soustředěným okolo papeže Klimenta V., jakož i rukopisné tradici a filologické analýze spisu.

Sám text DEO je uspořádán do dvou sloupců, levý představuje kritické vydání textu (na základě pěti rukopisů), v pravém se nachází překlad do srbštiny. Jiné než filologické, tedy historické komentáře jsou přiřazeny jako zvláštní oddíl za textem a představují zajímavý náhled do způsobu, jakým anonym pracoval s informacemi, posbíranými z různých zdrojů. Edice je rovněž opatřena genealogickou tabulkou uherských Arpádovců, kterým DEO věnuje nejvíce místa. V závěru publikace nacházíme anglické shrnutí obsahu, bibliografii a jmenný rejstřík.

L. Blechová

Erhard HIRSCH

Generationsübergreifende Verträge reichsfürstlicher Dynastien vom 14. bis zum 16. Jahrhundert

Berlin, Lukas Verlag 2013, 284 s.,

ISBN 978-3-86732-146-4.

Dynastické smlouvy (pro něž němčina užívá specifických pojmů Erbverbrüderungen a Erbbündnisse) jakožto mocensko-politický instrument nepředstavují v mediivistickém bádání novum, stačí připomenout nedávnou knihu Maria Müllera zaměřenou na tuto problematiku v prostředí markrabat brandenburských. Erhard Hirsch nicméně téma pojímá v dosud nejširším komparativním rámci. Práce je zaměřena na středoevropský prostor, na sféru vlivu a zájmů Askánců, Hohenzollernů, Wettinů, landkrabat hessenských a Witeltsbachů.

Na základě rozsáhlého srovnávacího materiálu autor analyzoval kontexty, v nichž se smlouvy uzavíraly, strategie, jež v krátkodobém (a částečně i v dlouhodobém) horizontu sledovaly, jakož i nástroje, kterých k tomu jednotlivé smluvní strany využívaly. „Statisticky“ vyhlížející otázky, kdo s kým smlouvy uzavíral a jaké byly obvyklé počty smluvních stran, dávají ve skutečnosti nahlédnout do celého mechanismu: výrazná převaha smluv uzavíraných pouze dvěma stranami byla stejně charakteristická jako fakt, že každá strana paralelně uzavírala více smluv. Pokud ovšem vyjdeme ze skutečnosti, že žádná smlouva dvou stran nemůže být striktně „separátní“, ale vždycky má větší či menší dopad i na okolí stojící mimo smlouvu, je vcelku evidentní, že jednotlivé smlouvy byly nebo minimálně mohly být pocítovány jako osten zaměřený proti straně či stranám dalším. Ty opět mohly reagovat ve smluvní rovině.

V naznačeném smyslu jsou smlouvy tématem velmi přitažlivým, de facto samostatnou kapitolou středoevropských politických dějin pozdního středověku a raného novověku. Úvahy nad momentální aplikací i pozdějšími

osudy jednotlivých smluv totiž zapadají do širšího rámce ideálních konceptů teritoriální moci, jejího reálného uplatňování a její legitimizace prostřednictvím cílené návaznosti na dílo předků; přizpůsobení aktuální mocensko-politické situaci a jejím potřebám bylo naprosto nevyhnutelné. Vývojové tendence, jež Hirsch v daném směru postihuje, promítá i do roviny mravního kodexu – „nicht mehr die Norm der Ehre sei ausschlaggebend gewesen, sondern die pragmatische Nützlichkeit“, tak zní jeho úsudek o proměně, k níž došlo v průběhu středověku (cit. s. 226). Je ovšem přirozeně otázka, nakolik jsou právě dynastické smlouvy vhodným podkladem k úsudkům naznačeného druhu.

Povahou tématu a tím i jeho geografickým rámcem (středoevropský prostor) je dáno, že v knize nacházíme celou řadu bohemikálních přesahů. V tomto smyslu je přelomovým obdobím vláda Karla IV., v jehož zlaté bule pro Říši (1356) se vůbec poprvé povoluje uzavírání mezinárodních dědických (nástupnických) dynastických smluv, jakkoli se reálně uplatňovaly již dříve. Není to náhodné, neboť sám Karel byl v příštích šestnácti letech účastníkem plných osmi smluv naznačeného typu, a důsledně v nich vystupoval z pozice českého krále. Jeden z klíčových nástrojů Karlovy politiky došel opakovaně pozornosti i v české historiografii (připomeňme alespoň práce J. Spěváčka, F. Kavky anebo L. Bobkové). Nerad ovšem konstatuji, že Hirsch žádou z těchto prací (cizojazyčně vydané v to počítaje) nezná nebo minimálně neviduje. Totéž pak platí o dalších případech – mám na mysli především Jiřího z Poděbrad, jehož diplomatická virtuozita na jevišti středoevropské politiky je neméně proslulá, a v knize opakovaně dochází pozornosti už kvůli vazbám, jež jej poutaly do prostředí německých dynastií, které jsou středem zájmu textu.

Jako celek je Hirschova kniha nepochybně inspirativním příspěvkem i z hlediska možnosti koncepce výkladu středoevropských politických dějin 14. až 16. století, ovšem s tím,

že podobně lze uvažovat již celé století nad dosud jako celkem nepřekonanými Stieberovými Českými státními smlouvami (1910).

R. Šimůnek

Harald MÜLLER – Brigitte HOTZ (edd.)

Gegenpäpste. Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen

(Papsttum im mittelalterlichen Europa, Bd. 1)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau 2012, 468 s.

+ 4 barevné ilustrace,

ISBN 978-3-412-20953-7.

Fenomén protipapežů ve středověku, ať jako prostředek či výsledek boje uvnitř církve, ale i mezi církví a císařstvím (resp. francouzským královstvím), je pochopitelně plně reflektován jak v pracích o církevních dějinách středověku, tak i v jeho dějinách politických. Nicméně jako samostatné téma zpracován nebyl. Nemůže tomu tak být ani v předkládané knize, i když její název by mohl takovému závěru nasvědčovat. Ale už to, že kniha má editory, nasvědčuje něčemu jinému, totiž že jde o sborník analytických statí o jednotlivých problémech či osobnostech. Upoutá skutečností, že jde o první svazek nové ediční řady, která si do značné míry klade podobné otázky jako řada *Päpste und Papsttum* založená Georgem Denzlerem v Hiersemannově stuttgartském nakladatelství (od r. 1971 už 42 svazků!). Ta má ale chronologický záběr v plném rozsahu existence papežství a nevyhýbá se ani tématům, která bezprostřední hranice papežství překračují. I zde anotovaná řada si ovšem klade ve stručném jednostránkovém úvodu za cíl (zatím bez jakékoliv konkretizace možného obsahu příštích svazků či jejich periodicity) sledovat i otázky herezí, správních problémů kurie včetně kancelářských zařízení a interaktivity papežství a místních církví, tedy otázek, které se snaží pokrývat takřka už půl století i řada Denzlerova. Uvidíme, jaká bude životnost této série.

Přehlédneme-li produkci byt i jen posledních let, vidíme, že téma papežství v nejrůznějších kontextech je mimořádně živé a frekventované (uvedme vedle české práce Zdeňky Hledíkové z cizích prací namátkou jen biografii legendární papežky Johanny od Maxe Kernerera a Klause Herberse či spis Heike Johanny Mierau o vztahu císaře a papeže ve středověku, obě z r. 2010). Nicméně o žádné seriózní práci nelze říci, že by nebyla k užítku, protože papežství v důsledku svého postavení a také vzhledem k relativnímu množství pramenů je tématem, jež prostě nelze vyčerpávat. Anotovaný svazek je výsledkem konference v Cáchách z roku 2010, kde odeznělo celkem 16 příspěvků od autorů ze sedmi zemí. V knize jim předchází čtyřstránkové úvodní slovo editorů, kteří v něm akcentují pět základních momentů různých rovin, jež považují pro program své řady za podstatné a jež i stručně konkretizují. Jednoslovně na ně upozorním: 1) Příklady; 2) Nástroje; 3) Argumenty; 4) Vnímání a posléze 5) Působení. Bylo by jistě možno tyto body rozvádět, přidal bych ještě bod, týkající se pramenů a jejich interpretace, ale snad bude stačit, upozorním-li se, jak jednotlivé aspekty referovaný svazek aspoň rámcově naplňuje. Přitom je ovšem třeba mít na paměti, že body zpravidla nelze od sebe oddělovat a že v jednom každém příspěvku se zrcadlí více výše zmiňovaných momentů. Příkladem může být konkurence protipapežů 8. a 9. století (Klaus Herbers) či reformní papežství a „jeho“ protipapeže (Rudolf Schieffer). Nástroji se mívá upevňování si půdy pod nohama; sem patří stať Wernera Maleczka o strategiích v schismatu způsobeném Friedrichem Barbarossou, *damnatio memoriae* protipapežů od pozdní antiky až po papeže basilejského koncilu Felixe V. (Gerard Schwedler), jemuž je nadto věnována i samostatná studie Ursuly Giessmannové, či (dis)kontinuita kancelářů Urbana VI. a Klimenta VII. na počátku „velkého západního schismatu“ na sklonku doby

Karla IV. (Patrick Zutshi). Počátků tohoto schismatu se ovšem týkají i jiné stati; nás tu zajímá stať Armanda Jammeho o komunikaci a předivech vztahů v jeho počátcích a ovšem i stať Andrease Rehberga o současných svědectvích o volbě Urbana VI. (1378). Do „Působení“ možno zahrnout zejména stať Ottfrieda Kraffta o funkci a průběhu svatořečení v dobách schismatu. Klíčovou a nejrozsáhlejší statí je ovšem úvodní práce prvního z obou vydavatelů o fenoménu protipapežů jako prubířským kamením univerzální autority ve středověku (s. 13–53). Marginální zmínky o Karlu IV. a Václavu IV., jakož i o pražském biskupu jako účastníku výše citovaného schismatu za Friedricha Barbarossy nové poznatky nepřinášejí. Závěrečného resumování, jemuž předchází stručné souhrny jednotlivých statí, se ujal Heribert Müller, který upozorňuje, že nepíše nic (zcela) nového pod sluncem, neboť již před více než čtvrt tisíciletím vyšlo v Neapoli dvousvazkové dílo věnované fenoménu protipapežů. Přesto jde o téma žádající si nové pohledy a nová řešení. Seznam autorů, alfabertický soupis zmiňovaných papežů (bez udávání dob jejich pontifikátů je jeho smysl značně relativizován) a rejstřík tvoří definitivní konec tohoto prvního svazku nové řady. Uvidíme, co bude dál.

I. Hlaváček

Jörg PELTZER

Der Rang der Pfalzgrafen bei Rhein. Die Gestaltung der politisch-sozialen Ordnung des Reichs im 13. und 14. Jahrhundert (= Rank 2)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 504 s. + 27 vyobr. v textu, z toho 17 pečeti členů rodu, ISBN 978-3-7995-9122-5.

Objemná Peltzerova kniha by neměla zůstat stranou zájmu naší medievistiky nejen pro své obecné téma, které pojednává o důležitém komplexu otázek říšských středověkých

ústavních dějin, ale také proto, že jde o důležitě bohemikum. Netýká se jen doby před a kolem diskutabilního sesazení Václava IV. z říšského trůnu, ani jen doslova celého lucemburského období, kdy se stýkaly a potýkaly zájmy Wittelsbachů, zejména jejich rýnské, falckrabské větve, ale už i přemyslovské doby královské. V knize profesora heidelberské univerzity se tak na příkladu jednoho z nejvýznamnějších říšských rodů, různě příbuzensky propojeného i s českými králi, reflektují institucionální dějiny říše v podstatě od počátku 13. století do počátku 15. věku.

Nejde přitom o tradiční přístup, kombinují se tu aspekty právně-historické v nejširším slova smyslu s aspekty politickými a ovšem také s pozorováními nejrůznějších rituálů, které tvořily neodlučitelnou složku vzájemných kontaktů na vysoké úrovni. A to do takové míry, že zdánlivě nepatrné prohršky proti nim mohly mít významné následky politické, ale i další. Autor dokládá velmi zřetelně, že Říše nebyl jen panovník, tedy král či císař, ale že mezi „sloupy“ jejího trvání neodmyslitelně patřila z hlediska struktury i jeho knížata. Z nich se od počínajícího 13. století postupně vydělovala konstituující se instituce kurfiřtů, která přebírala řadu „ústavních“ povinností a na panovníka vyvíjela tu větší, tu menší tlak (v dané souvislosti je třeba upozornit na soubor prací Armina Wolfa, na nějž bude upozorněno v bezprostředně návazném čísle). Mezi světskými kurfiřty – odhlédneme-li od českého krále, který ale hrál specifickou roli – zaujímal klíčové postavení falckrabí rýnský. Jeho postavení v průběhu doby posilovalo, až se pak ve 14. století, zvláště jeho závěrem, stalo klíčovým. Tehdy na sebe – ještě než získal říšskou korunu (1400) – přechodně strhává vedoucí pozici jako říšský vikář (stačí jen vzpomenout jeho roli v době prvního zajetí Václava IV.). Peltzer sleduje jednotlivé peripetie vývoje, detailně také rozpracovává rozdíly vikářské funkce *vacante imperio* či *absente rege*. A pochopitelně jsou tyto ambice podkládány i dalšími politickými kroky, jako

bylo navazování či prohlubování příbuzenských svazků „na úrovni“ (něco o tom vědí i české dějiny).

Role rýnských falckrabí na říšských sjezdech tvoří další kapitolu. Poučná je šíře koncipovaná kapitola o formalitách vládnutí a gest, která doprovázela jednotlivé právní akty i zdánlivě neformální kontakty, a to až do otázek, které se věnují zdánlivě okrajovým, ale v tehdejší světě významným momentům, jako bylo např. oblečení. Kniha je přehledně strukturována a každému většímu samostatnému oddílu patří jeho bezprostřední shrnutí. Bohatých informací se dostává i diplomatikovi (kurfiřtské *Willebriefe*), stejně tak i sfragistikovi, kdy jsou falckrabské pečeti interpretovány jak v obrazu, tak v opisu z hlediska obecně politických potřeb. Že práci uzavírá rozsáhlý, takřka padesátistránkový soupis použité literatury a pramenů (vidíme zde i nevydané jednotliviny), je stejně tak samozřejmé jako jmenný rejstřík (heslu Böhmen patří celý sloupec). Rejstřík věcný nepřichází. Není to však na závadu, protože jasně strukturovaný obsah tu do značné míry vykoná příslušnou službu.

I. Hlaváček

Ulrich SCHLUDI

Die Entstehung des Kardinalkollegiums.

Funktion, Selbstverständnis,

Entwicklungsstufen

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 45)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2014, 480 s.,

ISBN 978-3-7995-0537-6.

Tak jako mají církevní dějiny ve středověku mimořádnou obecnou důležitost, tak i kardinálové jako jednotlivci, ale zejména jako kolegium mají výrazný dopad na regionální církve (potažmo na regionální světské struktury v širokém kontextu), zvláště pokud do nich vstupují jako papežští nunciové. Je proto nutno, aby byly tyto fenomény sledovány zřetelně též naší historiografií. V posledních letech lze

upozornit na více prací především německé historiografie k tomuto tématu.¹

Sám pojem (resp. funkce) kardinála jako specifického hodnostáře v katolické církvi je dosvědčen už od raného středověku. Ke vzniku pevně konstituovaného kardinálského kolegia dochází vývojem na sklonku 11. století v úzké souvislosti s tzv. wibertinským papežským schismatem (ravenský arcibiskup Wibert, jako protipapež Kliment III.). Podle Schludiho šlo ovšem o proces, který byl tehdy teprve iniciován, aby k jeho završení došlo za dalšího schismatu, totiž v třicátých letech 12. století za Anakleta II. (1130–1138), resp. Inocence II. (1130–1143). Odráží do značné míry turbulentní poměry uvnitř papežské kurie a snahy o prosazení reformního papežství. Navenek se to týkalo zejména vztahu k římské šlechtě, ale i k říši. Kardinálové trojího řádu (biskupové a jáhnové na jedné a kněží na druhé straně) byli do těchto souperení vtahováni. Papežové se je snažili tak či onak stmelit a získat jejich podporu, tím spíše, že jde o dobu, v níž papežové intenzivně cestovali a byli se svými přívrženci často v každodenním styku.

Tuto historii Schludi detailně sleduje a dokumentuje s až zahlcujícím poznámkovým aparátem. Vedle popisu obecného vývoje jsou víc než dvě třetiny knihy věnovány exkurzům, které mapují průběh voleb jednotlivých papežů od Viktora III. (1086) až k III. lateránskému koncilu (1179). Předchází jim výklad rekonstruující představy 11. století o správném postupu při papežské volbě. Závěrečné repertorium papežských listin od Urbana II. po Inocence II., pokud nesou kardinálské podpisy, je svým způsobem východiskem pro autorovy předchozí výklady, které navazují na významnou stať Hanse-Waltera Klewitze z roku 1936. Kardinálské kolegium po svém

ustavení či spíše jeho přední představitelé pak při řízení církve postupně získávají (případně na sebe strhávají) různá další práva, ať šlo o kanonizace světců či o každodenní aktivity. Protože se toto divadlo odehrává v poměrně úzkém rámci centra, je pochopitelné, že o nějaké bohemikální vazbě nelze vážněji hovořit. Dvě nevýznamné výjimky uvádím: na s. 122 jde o kontakt blíže neurčeného kardinála Jana s pražským biskupem Menhartem (dle Codexu Udalrici) a na s. 124 o poselství papežského legáta Guidona do českých zemí v 40. letech 12. století podle L. Spätlinga (v *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* – MIÖG 66), který ale není v Schludiho seznamu literatury uveden.

I. Hlaváček

Raný novověk

Jaroslav MILLER a kolektiv
Prameny urbánní historiografie do roku 1800. Svazek 1 – Morava
Olomouc, Univerzita Palackého
v Olomouci – Filozofická fakulta 2013,
270 s., ISBN 978-80-244-3593-0.

Jaroslav Miller, čelný představitel bádání o dějinách měst v raně novověké střední Evropě, se ujal koordinace osmnáctičlenného týmu archivářů a muzejníků, který za jeho vedení vydal první díl proponované třísvazkové řady pramenů starší urbánní historiografie. Tato série má postupně zahrnout všechny tři české historické země. Svazek věnovaný Moravě vytvořil metodický a strukturální model také pro publikaci českou a slezskou, zatímco v materiálové části kromě úvodní studie přinesl rozsáhlou evidenci narativních pramenů

1 Tak namátkou lze uvést sborník *Geschichte des Kardinalats im Mittelalter (Päpste und Papsttum Bd. 39)*, Stuttgart 2011, XXIV+608 s., vydaný Jürgenem Dendorferem a Ralfem Lützelschwabem, který ještě Schludi nezná.

k dějinám jednotlivých moravských měst a městeček.

Všeobecně přijatelné je časové vymezení soupisu pozdním středověkem a raným novověkem, což znamená podchycení textů vzniklých do roku 1800 a svou povahou předcházejících pozitivistický přístup k dějinám. Rovněž věcný záběr (městské kroniky, soukromé a rodinné kroniky a záznamy, analistické zápisky různého druhu včetně významnějších historizujících vkladů do městských knih, chvály měst) je dobře promyšlený; zůstává jen otázka tematického přesahu programově opomenutých kronik, jež vznikaly v církevních a některých školských institucích a často věnovaly značnou pozornost vývoji svého sídelního města. Rovněž popis jednotlivých rukopisných či tištěných pramenů je vyhovující, neboť přináší všechny podstatné údaje, potřebné k jejich detailnímu studiu.

Prozkoumání zhruba 250 archivních, muzejních a knihovních fondů v České republice i v zahraničí přineslo kromě deskriptivního soupisu několik podstatných poznatků zahrnutých do úvodní studie. Potvrdilo se dominantní postavení tří nejvýznamnějších moravských měst (Olomouce, Brna a Jihlavy, nikoli již Znojma) v počtu zjištěných pramenů; z toho plyne i váha němčiny, odpovídající etnickému složení jejich obyvatelstva. Významný je však také podíl českých a latinských vyprávěcích textů, pocházejících z českojazyčných měst jihovýchodní, střední a jihozápadní Moravy. Téměř mizivé je však zastoupení kronikářské tvorby početného židovského obyvatelstva moravských měst. V této souvislosti by bylo zajímavé komparativně prozkoumat kroniky novokřtěnců, které sice mají odlišné zaměření, ale vypovídají o další z nepriviligovaných složek moravské společnosti ve venkovských městech a jejich okolí. Knižní evidence pramenů urbánní historiografie je vybavena užitečnou bibliografií vydaných textů a současně je doprovázena internetovou verzí, kterou bude možno průběžně aktualizovat a na níž jsou mnohé měst-

ské narativní prameny zpřístupněny. První svazek ediční řady představuje pozoruhodný podnět k rozvoji bádání o dějinách jednoho z opomíjených proudů raně novověké historiografie i o samotné historii měst. Zaslouží si, aby byl brzy následován obdobným zpracováním Čech a Slezska.

J. Pánek

Josef HRDLIČKA

Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2013, 733 s., ISBN 978-80-7394-426-1.

Badatelsky poctivá monografie, zpřístupňující autorovu habilitační práci, je významným příspěvkem k dějinám protireformace a k dějinám české raně novověké šlechty. Autor sleduje dva hlavní cíle. V první řadě jeho práce představuje výsledek mikrohistorické analýzy, jejímž prostřednictvím se snaží zodpovědět, jakými prostředky došlo ke konfesní homogenizaci v prostředí doposud multi-konfesního vrchnostenského města. Tímto se hlásí k aktuálním výzkumům čerpajícím z německého konceptu konfesionalizace. Ve druhé rovině se Hrdlička zamýšlí nad možnostmi a limity aplikace tohoto paradigmatu na prostředí Českého království v období kolem roku 1620. Připojuje se tak k autorům, kteří shledali určité trhliny v koncepci prezentované Heinzem Schillingem a Wolfgangem Reinhardem. Ti nahlíželi tento proces etatisticky, tedy jako státní konfesionalizaci. Hrdlička se výsledky podrobného studia bohaté prameně základny spojené s Jindřichovým Hradcem v posledním desetiletí 16. století a v prvních třech dekádách 17. století kloní zvláště k pracím Thomase Winkelbauera, který zdůrazňoval význam šlechticů jako vrchností ovlivňujících konfesní příslušnost jejich městských a venkovských poddaných.

Na příkladu jindřichohradeckém je zvláště patrné, že vliv státu byl v období, jež si autor vymezil, mizivý, a to dokonce i po roce 1624 v souvislosti s plošnou rekatolizací. Jak dokládají dochované prameny, prosazování rekatolizace bylo ve světské linii v ruku vrchnosti, jež do tohoto procesu aktivně zapojovala nižší subjekty. Lze proto hovořit o konceptu šlechtické konfesionalizace. Ta je ovšem ve světle jindřichohradeckých pramenů zřejmá až po porážce stavovského povstání, do jehož průběhu se i Jindřichohradští zapojili, byť se jednalo stále o město vrchnostenské.

Prostředí jindřichohradecké je specifické zejména skutečností, že katolicky orientovaná vrchnost vlastnila město od počátku 17. století. Zůstává otevřenou otázkou, jak důsledně postupovali jiní představitelé šlechtické obce, zvláště konvertité, kteří byli vlastníky jednotlivých panství na území Českého království. Jistě je možno očekávat určité rozdíly a představený model nelze považovat za statický, o což autor sám neusiluje.

Unikátní pramenná základna jindřichohradeckého prostředí umožnila promyslet s velkou pečlivostí strukturu práce a postihnout v ní všechny aktéry i faktory (jedinou výjimkou je nedostatek pramenů z jindřichohradecké fary), jak docházelo k jejich proměnám v průběhu čtyř dekad. V daném rámci je pochopitelně nejvýraznějším mezníkem porážka protihabsburského povstání v roce 1620. Hrdličkův text ukazuje složitost celého procesu s patřičným odstupem a líčí ve vysledovatelných etapách zejména vztahy mezi vrchností zastupovanou zámeckou kanceláří a představiteli multikonfesního města, kde se už v roce 1594 usadili jezuité. Ve světle dochovaných písemností je možno hovořit o skutečně konfliktním soužití pro období let 1604–1618, které vyhrotila následná dvouletá revolta. Po jejím potrestání městská správa opět přechází pod dozor vrchnosti. Touto proměnou mocenských poměrů se otevřela cesta ke změně konfesijní podoby Jindřichova Hradce. Velmi cenné je, že Hrdlička za-

chytil i případy, kdy se s vědomím vrchnosti někteří jedinci, spojení nějakým způsobem s prostředím jindřichohradeckého zámku, konverzi úspěšně vyhýbali. V řadě případů došlo též jen k formálnímu přestupu na katolickou víru.

Pouze na okraj bych se vyjádřila k některým nepřesnostem či sporným formulacím. Nelze jednoznačně říci, že vysoká frekvence na místě městského rychtáře svědčí „o neoblíbenosti této funkce“ (s. 85). Poté, co se ve městech podařilo úřad vykoupit, stalo se jeho obsazování součástí úředního kolečka, kdy držitelé tohoto postu obvykle přecházeli na místo konšelské, bezpochyby mnohem lukrativnější. Byla to v jistém smyslu příležitost přiblížit se v praktické rovině městské radě a předběžně si zajistit postup mezi radní. Vyvarovala bych se též používání termínu „obec“ pro vesnice, jež byly ve sledované době ve vlastnictví Jindřichova Hradce (s. 92). Místo pojmu „příjmení“ bych pro dané období ještě používala slovo „příjmí“ (např. s. 104).

Uvedené připomínky nemohou zpochybnit kvalitu recenzované monografie, která zásadním způsobem posouvá naše znalosti v oblasti českých raně novověkých dějin.

J. Vojtišková

Karel MALÝ

Trestní právo v Obnoveném zřízení zemském

Právněhistorické studie 43, 2013, s. 25–52.

Žijící klasik českého právně historického bádání Karel Malý navázal na své předchozí studie z let 2006–2009, věnované Obnovenému zřízení zemskému pro České království z roku 1627 (OZZ) a směřující k jeho celkovému zhodnocení v kontextu ústavního vývoje. V nejnovější studii důkladně zhodnotil tuto oktrojovanou ústavu z hlediska její opomíjené trestněprávní složky. V jedenácti kapitolách podal výklad o systému trestněprávních ustanovení, o stíhání jednotlivých typů kri-

minality, o normativní ochraně soudního řízení a právního řádu a o útrpném právu. Třebaže každá z kapitol přináší důležité poznatky o dobovém vymezení, zdrojích a vývojových perspektivách jednotlivých trestněprávních ustanovení v časovém rozpětí od 16. do 18. století, pro historii českého státu jsou mimořádně významné zvláště oddíly analyzující ustanovení na pomezí trestního a ústavního práva; osvětlují totiž, „do jakého právního prostředí se ... vedoucí část české společnosti po roce 1627 dostala a jak tato změna právního postavení nutně musela změnit vztah této politické elity k státu i proměnit její právní vědomí“ (s. 25). Jelikož OZZ vycházelo z teorie propadlých (dříve platných) práv, konstruovalo „jednotejné právo“ v zájmu vládnoucí dynastie a v duchu postavení panovníka jako jediného zdroje práva. Tato skutečnost se promítla do mimořádné expanze až bezbřehého pojmání klíčového deliktu urážky panovníka (*crimen laese majestatis*), do něhož bylo možné zařadit vše, co se mohlo jevit jako nebezpečné pro zájmy Habsburků. Pod trest ztráty života, cti a veškerého majetku byl postaven nejen jakýkoli odpor či pouhé opoziční jednání, ale také úvahy zpochybňující habsburskou dědičnou sukcesi v zemích České koruny či dokonce pouhý pokus o zákonodárnou iniciativu na zemském sněmu. V souladu se závěrem K. Malého, že v OZZ byl vytvořen „trestněprávní základ absolutistické moci“ (s. 30), umožňující brutálně likvidovat jakýkoli náznak opozice a uplatňovat fiskální zájem na konfiskacích, lze dodat, že šlo zároveň o nástroj k umrtnění politického života a k přerušení staletého vývoje české politické kultury. Zatímco do roku 1620 byla – jakkoli nedokonalá – správa veřejných záležitostí otázkou širší společenské participace na zájmech země, po vydání OZZ šlo i z ústavního hlediska pouze o službu panovníkovi. „Trestní právo obsažené v OZZ mělo především zajistit nedotknutelnost absolutistických principů vlády habsburské dynastie“ (s. 46).

Studie představuje pozoruhodnou ukázkou suverénního rozboru velmi komplikovaného pramene, v němž autor soustavně provádí srovnávací analýzy horizontální (mezi jednotlivými částmi nepřilíši soustavné kodifikace) a vertikální (mezi ustanoveními OZZ a předbělohorskými kodifikacemi zemského i městského práva na jedné straně a mezi OZZ a pozdějšími normami, což byly především Deklaratoria a Novelty z roku 1640 a josefínský a tereziánský trestní řád z let 1707 a 1768). Práce Karla Malého je závažným příspěvkem do evropské diskuse o povaze raně novověkého absolutismu, ale zároveň přináší podstatné argumenty také ke kritice naivních představ o habsburské monarchii jako předobrazu Evropské unie.

J. Pánek

Martina HRDINOVÁ

Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století

Praha, Academia 2013, 694 s., barev. il.
+ 1 CD, ISBN 978-80-200-2196-0.

Oblíbeným tématem na poli bádání o dějinách šlechty jsou projevy symbolické komunikace a způsoby jejího širokého uplatňování. Jednu z cest ke studiu symbolických projevů chování a jednání urozenců nabízí pečlivá interpretace pestré škály heraldických pramenů. Spíše stranou pozornosti však zůstávaly heraldické rukopisy. Vydáním obsáhlé kritické edice erbovníků z osmdesátých let 17. století se pokusila tento stav změnit Martina Hrdinová, která se již delší dobu zabývá vývojem české heraldiky a genealogie v širokém kontextu dějin raně novověké šlechty. Edici dvou tzv. Dírenských erbovníků, uložených v soukromém rodinném archivu Vratislavů z Mitrovic, předchází obsáhlá studie. Hrdinová se v ní zaměřila na otázky po původu, funkci a obsahu vydávaných erbovníků i na život a genealogicko-heraldické zájmy je-

jih autorů Kryštofa Viléma Haranta z Polžic a Bezdržic (1617–1691) a Václava Ignáce Vratislava z Mitrovic (1645–1727). Opřela se o rozmanitou pramennou základnu, v níž se vzácným způsobem prolínaly prameny písemné, ikonografické i hmotné povahy.

Po úvodním rozlišení jednotlivých typů erbovníků a jejich začlenění mezi ostatní heraldické prameny přistoupila Hrdinová ke kodikologickému rozboru Dírenských erbovníků rukopisů. Určila způsob jejich vyhotovení, skladbu i autorství. Stranou jejího zájmu nezůstaly ani životopisy tvůrců erbovníků. Autorka plastickým způsobem představila život vysokého vojenského hodnostáře s pozoruhodnou zálibou ve šlechtické heraldice Kryštofa Viléma Haranta z Polžic a Bezdržic, stejně jako o generaci mladšího Václava Ignáce Vratislava z Mitrovic usilujícího s podobným zápalem o vyzdvžení starobylosti českých a moravských rodů. Osudy Václava Ignáce byly navíc úzce spojeny s politickým a společenským vzestupem jeho rodu na počátku 17. století. S bezpečnou znalostí dobových podmínek rodopisné a heraldické činnosti pak autorka rekonstruovala pramennou základnu Harantova a zejména Vratislavova erbovníku a dílo obou šlechticů uvedla do souvislostí s pracemi dalších genealogů. K nejpřínosnějším částem studie patří prosopografická analýza šlechtických rodů, které byly nositeli znaků zachycených v erbovnících, provedená s důrazem na jejich stáří, původ či dosažený sociální status. Rozbor autorka prováděla s využitím elektronického databázového systému, který jí pomohl při zpracování velkého množství údajů.

V druhé části knihy se nacházejí fotografické edice obou erbovníků. Reprodukce jsou doprovázeny katalogem rodů s přepisy souvisejících textů, s heraldickými popisy erbů, identifikací jejich nositelů i odkazy na prameny a literaturu. Kvalitu aparátu podpořil rozsáhlý rejstřík rodů a příložené CD, které obsahuje úplnou elektronickou databázi erbů s informacemi o jejich šlechtických držitelích.

Práce Marty Hrdinové zaujme pečlivým zpřístupněním dvou dosud téměř neznámých heraldických rukopisů, způsobem kladení otázek a využitím nepříliš rozšířených pramenů. Kniha se tak stává výzvou k zvýšení zájmu o šlechtickou heraldiku a zpřístupňování dalších raně novověkých erbovníků. Zdařilá kritická edice ukázala jednu z možných cest k tematice stojící zatím spíše na okraji badatelského zájmu a vyžadující užší mezioborovou spolupráci.

F. Koreš

19. a 20. století

Marek ĎURČANSKÝ – Tomáš RATAJ – Igor VOTOUPAL (edd.), Josef MERKL *Dějiny královského města Nymburka* Praha, Scriptorium 2012, 279 s., ISBN 978-80-87271-59-9.

Nymburský lékař, purkmistr a amatérský historik Josef Merkl napsal na počátku 19. století (dokončeno roku 1819) „Geschichte der k. Stadt Nimbürg“. Trojice archivářů a historiků předložila po bezmála dvou stoletích pečlivou edici Merkelova autografu tohoto rukopisu – vydanou paralelně v německém originále a v českém překladu Tomáše Rataje. Edici je předřazena rozsáhlá úvodní studie (s. 15–55). Zde je Merkel představen jako osobnost, jeho dílo je posouzeno v kontextu dobové historiografie a čtenář je informován o materiálu v osobním fondu J. Merkla v Nymburském archivu. Vysvětlen je i ediční přístup k editovanému textu. Ten je pak opatřen bohatým poznámkovým doprovodem výkladového i textového charakteru. K edici je jako dodatek připojen Merklův starší (patrně nedokončený) a v torzu dochovaný český náběh k dějinám Nymburka a jako druhá příloha dopis Františka Jana Vaváka Merkelovi z roku 1807 o pramenech k dějinám Nymburka. Knihu uzavírá seznam pramenů a literatury, seznam vyobrazení, německé

Zusammenfassung, osobní a místní rejstřík. Krásně vypravená a po všech stránkách odborně precizně zpracovaná edice je cenným příspěvkem k dějinám Nymburka a ovšem i k regionální historiografii a obecněji ke kulturní situaci a úrovni v Čechách na počátku 19. století.

J. Pešek

Pavel MARŠÁLEK

Pod ochranou hákového kříže.

Nacistický okupační režim

v českých zemích 1939–1945

Praha, Auditorium 2012, 302 s.,

ISBN 978-80-87284-20-9.

Solidní, s oporou v o deset let starší, identicky zaměřené autorově knize (Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002) zbudovaná syntéza politických, správních a právních dějin od obsazení českých zemí nacisty po poválečnou rekonstrukci. Kniha je rozdělena do devíti tematických kapitol. Po nich následuje přehled použitých (hlavně tištěných a editovaných) pramenů a literatury, místo rejstříku je otištěn identifikační „soupis dobových aktérů“, po něm následuje resumé a seznam zkratk. Maršálek knihu otevírá popisem aktu okupace a vznikem protektorátu Čechy a Morava, poté věnuje pozornost státoprávním a politickým aspektům okupačního režimu. Třetí kapitola je věnována struktuře, působnosti a činnosti orgánů veřejné moci v protektorátu, další tvorbě a aplikaci práva v podmínkách okupace. Pátá kapitola sleduje vývoj politického systému. Z právně-správní roviny vybočuje kapitola o společenském klimatu a každodenním životě. Sedmá kapitola je věnována zániku protektorátu a bilanci okupačních let, osmá kapitola problémům obnovy státoprávní situace po konci války a poslední kapitola jednak bilancuje, jednak podává stručný přehled stavu bádání.

Maršálkova práce je solidní, promyšlenou a domyšlenou, přitom přehlednou syntézou, která systematicky vytěžila obsáhlou literaturu z pera českých autorů nebo zahraniční literaturu do češtiny přeloženou. Je to kniha, která sice nepřináší nové objevy ani zásadně nové pohledy, ale která solidně přezkoumává a rektifikuje stav znalostí a vytváří tak bezpečnou základnu pro další – nejen právně historický – výzkum okupačních let.

J. Pešek

Jakub RÁKOSNÍK – Jiří NOHA

Kapitalismus na kolenou.

Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934

Praha, Auditorium 2012, 333 s.,

ISBN 978-80-87284-29-2.

Rákosníkova kniha (J. Noha se podílel čtyřmi podkapitolami) sleduje jednu z klíčových dějinných „událostí“ moderního světa – velkou hospodářskou krizi od roku 1929. Autoři deklarují, že jim nejde o to „soudit, kdy naši předci jednali chytře, a kdy nikoli...“, namísto toho jsme se pokusili porozumět logice hospodářského, politického a sociálního vývoje ve 30. letech a diagnostikovali podmínky, za nichž jednotlivci významní i ti neznámí činili svá rozhodnutí“. Téma přitom od počátku pojali velmi komplexně, v podstatě globálně, ovšem s důrazem na vývoj v Evropě a zejména v Československu, nadto v dlouhé perspektivě od 19. století do současnosti. Dílo ovšem není postaveno na empirickém výzkumu, jde spíše o diskusi nad ohromným souborem dobové i dnešní literatury ekonomické, sociologické, politologické a ovšem dějepisné. Kniha je rozdělena do pěti částí, dílem dělených na podkapitoly. V první části je v diskusi s rozsáhlou literaturou velká hospodářská krize charakterizována jako „krize modernizačního procesu“, tedy jako všeobjímající jev, který se vymyká z rytmu ekonomických cyklů, ale ukazuje se jako moment, kterým

končí dosavadní dějinný vývoj kapitalismu a kdy globální společnost následně přechází do jiného dějinného stadia.

Druhá kapitola sleduje „kořeny krize“ a poukazuje na labilní základy meziválečného hospodářství, resp. na skutečnost, že první světová válka do základů změnila ekonomické paradigma (do velké míry odstranila kapitalismus volné soutěže a nahradila ho státním kapitalismem). Tuto změněnou realitu však podle autora nebyla evropská společnost schopna reflektovat a – marně – usilovala o návrat do „kapitalistické svobody“. Rákosník se dále zabývá teoriemi vzniku krize a vývojem od burzovního krachu roku 1929 k „velké depresi“ třicátých let.

Třetí kapitola konkrétně popisuje dopady krize v zemědělství, průmyslu, obchodu – vše především s důrazem na nezaměstnanost. Poslední podkapitola této části je věnována veřejným rozpočtům a sociálnímu pojištění.

Čtvrtá kapitola sleduje pokusy a cesty řešení krize. Ta je tu opět vnímána jako celospolečenská, tj. především krize demokracie. Jiří Noha zde diskutuje Rooseveltův New Deal, dále koncepční dilemata socialistů a pozice komunistů, pohybujících se mezi snahou o rozpoutání revoluce a mezi lidovou frontou. Rákosník pak podrobněji sleduje dobovou atraktivitu korporativního modelu státu.

Závěr knihy tvoří kapitola „Na cestě k poválečnému světu“ – nikoliv facit či shrnutí výsledků předloženého výzkumu, nýbrž přepracovaná Rákosníkova studie z roku 2009, která zkoumá velkou hospodářskou krizi v zrcadle současné finanční světové krize a dává rady k jejímu řešení.

Rákosníkova a Nohova kniha je spíše než historickým dílem o „dopadu velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934“ zajímavým, ohromnou sečtělost prokazujícím koncepčním „makroesejem“ teoreticko-polemického charakteru. Autoři v něm sice nehodnotí názory a výkony dějinných postav, tím spíše však „mustrují“ autory konzultované literatury. Jejich pohled

a komentáře jsou přitom nezřídka poněkud – antikapitalisticky – ideologické. To je jistě dobré právo autorů, nesvědčí však o proklamovaném odstupu od problematiky. Poněkud jako z 19. století vyznívá – v závěru knihy opakovaně zdůrazněná (s. 304) – proklamační, že historik nemá hodnotit ani vyvozovat morální soudy o minulosti, nýbrž jen popisovat zkoumané procesy. Autoři sami (tamtéž) přitom rezignují na vysvětlení „pravé příčiny krize“ a soudí, že „tyto otázky musí historikové přenechat odborníkům v záležitostech ekonomické teorie“.

Celkově tedy čtenáři zůstane řada cenných podnětů i dílčích polemických výhrad, souhrnný, názorově kompaktní a argumentačně zakotvený závěr však dílo nenabízí. Kniha operuje s řadou citačně nepodložených dílčích údajů, z nichž mnohé vyhlížejí lehce „podezřelé“. A takové „drobnosti“, jako že evropští židé jsou tu vydáváni za „národnost“ (Karel Poláček a tisíce dalších českých obětí nacistických rasových vražd by s takovým pojetím těžko souhlasily), je pak při zajímavé četbě třeba ponechávat stranou.

J. Pešek

Miloš TRAPL – Karel KONEČNÝ –
Pavel MAREK

*Politik dobré vůle. Život a dílo
msgre Jana Šrámka*

Praha, Vyšehrad 2013, 464 s.,
ISBN 978-80-7429-345-0.

Monsignore Šrámek nikdy nevytizel zcela z české historiografie. V intenzitě zájmu o zpracování jeho životních osudů a zhodnocení jeho historické role se však věrně odráží obecné trendy vývoje novodobého českého dějepisce. Zatímco do roku 1989 byl Šrámek, přední představitel českého politického katolicismu konce 19. a první poloviny 20. století, téměř opomíjen, případně byl jeho vliv bagatelizován, po odeznění reglementace historického bádání se objevilo množství

menších i větších analytických i syntetizujících studií usilujících z nejrůznějších zorných úhlů o zachycení stop, jež zanechal v českých a československých dějinách. Množství faktů, postřehů a názorů, jež tato produkce přinesla, ukázalo, že nazrál čas předložit veřejnosti ucelenou, vědecky fundovanou Šrámkovu biografii.

Úkolu se chopila trojice bezpochyby nejpopulárnějších badatelů, historiků, kteří po řadu let zkoumali problematiku politického katolicismu i samotnou Šrámkovu osobnost. Nemaleou výhodou jim byla jejich vzájemná spolupráce v rámci společného pracoviště na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, jež se stala i jejich zásluhou jakýmsi neformálním centrem bádání o těchto tématech.

Jan Šrámek patřil k osobnostem, jejichž životní dráha dokonale splynula s dějinnými fázemi novodobých českých, resp. československých dějin. Je přirozené, že tuto skutečnost vzali v úvahu i autoři při koncipování struktury přítomné biografie a při dělbě práce na ní. Jejich cílem bylo vytvořit ucelený obraz Jana Šrámkova. Při pozorném čtení lze však přece jen nalézt jisté odlišnosti v přístupu k tématu, rozdíl v akcentu na určité stránky bohatě diferencovaných aktivit tohoto kněze, veřejného činitele a politika. Tyto difference bychom jistě mohli přičíst charakteru vědecké práce každého z autorské trojice, nelze však pominout ani vliv vnějších okolností, zejména tlak materie, jež vedla každého z nich k poněkud rozdílnému pojetí. Jan Šrámek totiž prožil jako aktivní politik několik zásadně odlišných historických etap. V každé z nich zaujímal jiné postavení a stál před zcela novými problémy, a tyto skutečnosti nebylo zřejmě možné beze zbytku překlenout.

I když postřehneme v jednotlivých částech práce subjektivní přístup, neztratily se zřetelné integrální rysy Šrámkovy osobnosti, rysy, které se kontinuálně promítaly do jeho ideové, společenské a politické orientace i do jeho chování. Pokud lze shrnout, pak se celým Šrámkovým životem prolíná trvalé úsilí o ob-

hajobu a regeneraci pozic katolicismu v silně sekularizované české společnosti, trvalý zájem o řešení vážných sociálních otázek, příklon k demokratickým principům politického systému a neustálé hledání politického konsensu v hluboce politicky a sociálně diferencované české společnosti. V celé práci se neztrácí ani nejnápadnější rys Šrámkovy osobnosti, totiž niterné přesvědčení o nutnosti pozitivního řešení problémů, jimiž se zabýval, jeho vytrvalost při prosazování svých představ a schopnost hledání přijatelných kompromisů, které by nezamezily cestu k pozdějšímu řešení.

Pozoruhodné rovněž je, a autoři to zřetelně doložili, že ve veřejné a politické činnosti Šrámkově není nápadná osobní, tj. prestižní motivace. Naopak zůstával často v pozadí, odkud usiloval o dosažení pozitivního východiska. Šrámkovo vystupování postrádalo spektakulární rysy charakteristické pro většinu politiků. Teprve po uplynutí jisté situace, nebo s delším časovým odstupem bylo možné postřehnout a zhodnotit jeho podíl na řešení konkrétního problému. Autoři přitom nikterak nezastírali, že se tento přístup neosvědčoval v každé situaci. Bylo možné jej vcelku úspěšně uplatňovat v relativně demokratickém prostředí, v etapě zužující se demokracie po roce 1945 však byla tato taktika neúčinná i chybná. Tolik k celkovému dojmu a nyní alespoň několika slovy k individuálnímu přínosu tří autorů.

Pavel Marek se – poté, co připomenul Šrámkův sociální původ a okolnosti, jež ho přivedly k přípravě na kněžské povolání na katolickém gymnáziu v Kroměříži a na teologické fakultě v Olomouci – soustředil na složitý proces zrání Šrámkovy osobnosti. Ten, aniž by explicitně podceňoval každodenní působení církve na veřejnost, stále zřetelněji opouštěl pastorační činnost a věnoval se plně sociální a poslůžce i politické práci. Přínosem Markova přístupu je, že neustrnul na pouhém registrování Šrámkových aktivit při zakládání katolicky orientovaných svépomocných

spolků a při jeho pozdějších snahách o založení a sjednocení katolického politického hnutí, ale ukázal jej jako člověka hluboce vzdělaného, orientujícího se v složitých peripetiích ideových proudů konce 19. a počátku 20. století. Marek zasadil Šrámkovu osobnost do složitého prostředí katolické církve vyrovnávající se tehdy s procesy modernizace společnosti, ukázal, z jakých ideových zdrojů Šrámek čerpal a jak je přetvářel.

Zdaleka nešlo jen o vyrovnání se s podněty encykliky *Rerum novarum* z roku 1891, nebo o impulzy, které vycházely z hnutí české katolické moderny, ale i o obecně evropské tendence. Šrámek se v Markově pojetí jeví jako politik chápající tyto podněty, ale bedlivě zvažující podmínky i limity, jež stanovovalo konzervativní prostředí katolické církve. Podobně se Šrámek vyrovnával i s reálnými možnostmi výstavby a sjednocování katolického politického hnutí v českém prostředí. Po zvážení všech možností v politické sféře zvolil zaměření na Moravu, kde se mu podařilo založit českou křesťansko-sociální stranu, jež se stala trvalou základnou jeho dalšího politického vlivu. Při těchto aktivitách se musel neustále vyrovnávat se svým postavením v katolické církvi, která, jak známo, nevítila přímou angažovanost kněží v politice. Za zmínku stojí i podrobná Markova prezentace Šrámkova působení v roli poslance vídeňské říšské rady či poslance moravského zemského sněmu. V linii předválečné politiky zůstalo i jeho chování v letech první světové války. Případla mu i rozhodující role při přechodu politického katolicismu do republiky. Především díky Janu Šrámkovi překonal politický katolicismus snahy o exkomunikaci z české politiky a Československá strana lidová se díky jemu záhy stala pevnou součástí systému československé parlamentní demokracie.

Šrámkovým působením v období první Československé republiky se zabýval Miloš Trapl. V centru jeho pozornosti jsou především Šrámkovy aktivity ve vrcholové sféře státní politiky. Trapl navázal na vyústění Markova

výkladu a doložil podíl Jana Šrámkova na realizaci úspěšné taktiky, jež přenesla katolickou stranu přes nebezpečnou fázi nálad valné části české veřejnosti koncentrovanou do hesla „prýč od Říma“ a začlenila ji jako významnou složku do stranickopolitické struktury nového státu. V centru Traplova výkladu stojí především Šrámkovo chování ve vládách první republiky, kde se uplatnila jeho schopnost otupovat rozpory mezi koaličními partnery. Jan Šrámek se nedal odradit nutností uzavírat řadu kompromisů, jeho zásadou bylo, že se strana musí udržet v exekutivní sféře, aby mohla ovlivňovat možné nebo i reálné pokusy o oslabení pozic křesťanské ideje, resp. katolické církve ve společnosti.

Vrcholem jeho kariéry bylo období, kdy na konci dvacátých let zastupoval jako místopředseda vlády dlouhodobě nemocného premiéra Antonína Švehlu. Přitom musel čelit opozičním proudům ve vlastní straně, ale i radikalismu Hlinkovy slovenské lidové strany, kritice části katolických intelektuálů, a konečně i jisté nedůvěře ze strany papežské kurie, i když byl za zásluhy o modus vivendi vyznamenán papežskou zlatou medailí. Pro prudké ideové rozpory a vlivy nacionalismu v národnostně pestré československé společnosti se mu však nepodařilo prosadit myšlenku vytvoření bloku katolických stran. Přes trvalé opoziční tlaky byla jeho pozice v čele Československé strany lidové neotřesitelná. Šrámek zůstával – navzdory tomu, že se v třicátých letech v katolických kruzích objevovaly tendence k prosazování stavovského státu – důsledným zastáncem parlamentní demokracie. Projevilo se to jak v jeho podpoře kandidatury Edvarda Beneše na prezidentský úřad, tak později v mnichovské krizi a následně v období druhé republiky. Již předtím se dostával do sporů s agrární stranou, v nové situaci bránil spojení lidové strany se vznikající Stranou národní jednoty, až posléze pod vnitrostranickými tlaky rezignoval. Po okupaci zbytku Čech a Moravy nacistickým Němcem přešel do odbojového hnutí a v červenci

1939 odešel do emigrace, aby se i tam podílel na odboji. Jednoznačně podpořil Edvarda Beneše v situaci, kdy teprve usiloval stát se vůdčí osobností zahraniční akce. Byl vůči němu loajální i později jako předseda londýnské exilové československé vlády. Opět se projevil jeho vlastnost zůstat v pozadí, otupovat rozpory a podporovat pozitivní řešení. I když byl ve stínu Benešovy osobnosti, patřil k jeho nezpochybnitelným spolupracovníkům. Ke konci této etapy Šrámkova života se však již ohlašoval jeho ústup z aktivní politiky, doložitelný zejména při jednáních o budoucím vládním programu a při sestavování tzv. košické vlády.

Úkol analyzovat a zhodnotit obě závěrečné fáze Šrámkova života připadl Karlu Konečnému. Autor musel reflektovat určitou dichotomii v Šrámkově postavení a chování. Zatímco se ve straně projevil bezprostředně po válce výrazný kult Šrámkovy osobnosti, ve sféře vrcholové politiky nastal jeho zřetelný ústup. Nebyl podmíněn jen vývojem celkové politické situace, ale i slabinami v jeho přístupu k dění ve státě. Jeho taktický a promyšlený přístup k problémům se měnil ve váhavost až pasivitu. Přitom si ve straně udržoval monopol rozhodování, což přirozeně limitovalo její aktivitu zejména v momentech, kdy do boje o moc ve státě vstupovala stále agresivněji komunistická strana.

Karel Konečný dokládá, že se Šrámek pokoušel hledat spojení. Zřetelně se projevil jeho příklon k národně socialistické straně, což nebylo šťastné zejména proto, že ani tato strana neměla dostatečně jasno, jak čelit narůstajícímu ohrožení parlamentního systému. Snad Janu Šrámkovi vzhledem k pokročilému věku již docházely síly, snad působily i vnější faktory, které ho vedly v řadě případů k rezignaci na narůstající konflikt. Autorovi se nepodařilo nalézt dostatečné vysvětlení. Popsal, že tato situace vyvolávala ve straně pnutí a bylo zřejmé, že je jen otázkou času, kdo převezme její vedení. Nicméně situaci „řešil“ únor 1948. Lidová strana

v tomto klíčovém střetnutí, stejně jako další demokratické síly, zklamala. To však zdaleka nebylo jen vinou Šrámkovou. Osud tohoto politika se tragicky dovršil poté, kdy se komunisté v Československu chopili moci. Po nezdařeném pokusu o emigraci následovalo věznění, internace a opět uvěznění. Jan Šrámek zemřel v roce 1956 ve věku 86 let v nemocnici v Praze Na Bulovce.

Záslužnou práci trojice autorů zvýrazňují dva exkursy připojené k biografii. V prvním jsou shrnuty tzv. šrámkovské tradice, tj. stopy, které Šrámek zanechal v katolickém politickém hnutí, zejména diskuse o jeho odkazu. V druhém exkursu nazvaném Přehled pramenů a literatury je obsažena zasvěcená historiografická analýza literatury o Šrámkovi a jeho díle. Publikaci doplňuje početný fotografický materiál, zachycující nejen epizody ze života Jana Šrámkova, ale zahrnující formou marginálních miniportrétů desítky postav zmiňovaných průběžně v celé biografii. Zřejmě na delší dobu se završuje bádání o stopě, kterou Jan Šrámek zanechal v českých a československých dějinách. Ponor autorů do hloubky pramenů je natolik důkladný, že pro další bádání pravděpodobně zůstávají jen drobty, jež nemohou zásadně změnit nastíněný obraz této osobnosti.

J. Harna

Jiří KOŘALKA –
Johannes HOFFMANN (edd.)
Tschechen im Rheinland und in Westfalen 1890–1918. Quellen aus deutschen, tschechischen und österreichischen Archiven und Zeitschriften (= Studien an der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Band 44). Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2012, 426 s., ISBN 978-3-447-06697-6.

Plodem více než dvacetileté badatelské pozornosti Jiřího Kořalky se stala německá edice dokumentů k dějinám českých vystěhova-

leckých komunit v Porýní a Vestfálsku, připravená ve spolupráci s Johannesem Hoffmannem. Uvozuje ji souhrnná stať z pera Jiřího Kořalky a jeho zesnulé manželky Květy, jež v českém znění vyšla již roku 1998 ve sborníku *Češi v cizině*. V ní jsou rozeznány dvě vlny českého přistěhovalství: starší tvořili převážně vyučení řemeslní dělníci usazující se ve velkých městech, mladší vlnu vyvolala po přelomu 19. a 20. století rostoucí poptávka po pracovních silách v expandujícím hornickém průmyslu v Porúří a účastnili se jí především kvalifikovaní horníci ze severočeských uhelných revírů, dále pak Moravci z Hlučínska a Ratibořska, tedy občané pruského státu. Na základě kombinace údajů z pruského sčítání lidu, které na rozdíl od rakouských sčítání zjišťovaly mateřský jazyk, nikoli obcovací řeč, a každoročních úředních statistik o počtu zahraničních dělníků v Prusku odhadují Kořalkovi počet Čechů v obou pruských provinciích před první světovou válkou na třicet tisíc.

Dobové prameny zachycují především spolkový život v českých krajských komunitách. Kniha přináší seznam devíti desítek českých spolků (v několika případech se jedná o rakouské supraetnické spolky s českou účastí), které úvodní stať rozděluje do tří kategorií. Vlastenecko-maloburžoazní spolky, tvořené převážně řemeslníky, zůstaly omezeny na několik větších měst. Početnější byly spolky sociálnědemokratické, vznikající v Porúří a v povodí řeky Wupper od roku 1907. V ostrém protikladu vůči nim vystupovaly spolky katolické, zřizované za podpory místní duchovní správy i misíi vysílaných z Moravy a Hlučínska a usilující o disciplinaci náboženského života horníků. Uvedeným třem typům odpovídala i skladba periodik zaměřujících se na zahraniční Čechy, jejichž odběr byl mnohdy povinnou podmínkou spolkového členství: v Berlíně vycházející *Vlast*, sociálnědemokratický *Český vystěhovalec* a katolické *Hlasy z domoviny*, vycházející jako příloha listu *Svatý Vojtěch*.

Právě výběr z korespondenčních zpráv spolků ze zmíněných periodik, uveřejněných v německém překladu a opatřených registry, tvoří páteř chronologicky řazené edice dokumentů. Doplňují je přetisky pramenů z porýnských archivů, přepisy interpelací českých poslanců z říšské rady a z rakousko-uherských delegací stejně jako pozdější vzpomínky českých řemeslníků a dělníků pocházející z tzv. Klepovy sbírky. Podařilo se tak docílit plastického líčení, jehož jednotlivé aspekty se navzájem doplňují: například stížnosti sociálnědemokratického vystěhovaleckého tisku na denunziace ze strany představitelů katolických spolků jsou potvrzovány archivním materiálem policejních úřadů.

Na stránkách edice se rozvíjí obraz bohaté spolkové činnosti krajanů, vyplňované pravidelným během schůzí, divadelními představeními, festivity, agitačními přednáškami či hudební produkcí, jež hrála důležitou roli pro obraz Čechů v očích většinové společnosti. Důraz byl kladen i na budování spolkových knihoven, čítajících desítky až stovky svazků. Nechybí ani inzeráty v pražských vystěhovaleckých periodikách orientované na krajské komunity v Porúří anebo varování před činností agentů lákajících na vidinu nereálného zisku. Díky edici můžeme sledovat rovněž snahu o překonávání jazykové bariéry mezi českou komunitou a většinovou společností – krajské spolky pořádaly pro své členy kurzy němčiny, úřední orgány se naopak snažily nalézt policisty, kteří by byli jazykově vybavení ke kontrolám schůzí českých spolků.

Vyhlášení první světové války s sebou přineslo útlum spolkové činnosti v důsledku narušení většiny krajanů do rakousko-uherské armády (jejich místa ve spolkových funkcích přebíraly ženy). Adresa představitelů sedmi krajských spolků zveřejněná 14. prosince 1918, jež přivítala vyhlášení Československé republiky, pak vyslovila přání krajanů navrátit se do vlasti. O omezeném úspěchu této akce, stejně jako o dalších osudech krajské komunity v Porýní a Vestfálsku či reemig-

rantů (nejznámějšími se stali Marie Švábová-Švermová a Václav Sedláček), však již kniha neinformuje.

Kořalkova a Hoffmannova edice otevírá širší veřejnosti svět porýnských Čechů, jejichž osud – na rozdíl od téměř půlmilionové polské a mazurské komunity v Porúří – zůstával dosud stranou pozornosti. Badatele potěší, že péčí Masarykovy demokratické akademie vychází v elektronické podobě rovněž česká verze této edice.

P. Píša

Helena MANDELOVÁ

Moje školní i jiné dějepisné historie

Praha, soukromý tisk 2013, 142 s.

Formou soukromého tisku vyšly paměti Heleny Mandelové, dlouholeté předsedkyně Asociace učitelů dějepisu (kolektivního člena Sdružení historiků České republiky). Autorka je věnovala retrospektivně památce svého otce Josefa Kafky, zavražděného nacisty v Berlíně-Plötzensee roku 1943, a perspektivně svým potomkům. Vyjádřila tím své celoživotní krédo o úloze dějepisu a jeho výuky jako spojnice mezi minulostí a budoucností. I když je kniha psána jako ryze subjektivní výpověď o nedávné minulosti, zaslouží si pozornost nejen didaktiků dějepisu, ale i všech, kdo uvažují o proměnách vyučování tohoto předmětu ve druhé polovině 20. a na počátku 21. století. „Rozpomínky“ H. Mandelové – na rozdíl od většiny pamětí – nejsou členěny jednoduše chronologicky, nýbrž tematicky se zřetelem k proudění času, a skládají se ze čtyř oddílů, jež autorka nazývá „dějství“. První sleduje proměnu žačky a studentky v učitelku dějepisu, druhé zachycuje střetání autorky učebnic s „mnohohlavou saní úředníků a historiků“ v osmdesátých letech 20. století, třetí dějství je zasvěceno zápasu o dějepis a jeho místo ve školním vyučování po roce 1989, poslední část pak pojednává o vlastním literárním díle se zvláštním zaměřením na tvorbu

učebnic, dějepisných atlasů a dalších školních pomůcek (jejich soupis je připojen v závěru publikace).

Paměti H. Mandelové jsou psány pod převažujícím zorným úhlem celoživotní učitelky a středoškolské profesorky humanitních předmětů, především dějepisu. Už tím je dán důraz na taková témata jako školství, školské reformy a vytváření či zužování prostoru pro uplatnění dějepisu ve výchově a vzdělávání, dále nástroje ke zprostředkování historie nehistorikům a politicko-spoločenské ovzduší, v němž byl dějepis v uplynulém zhruba půlstoletí vyučován. Pro období těsně poválečné zachycuje autorka podněty, jež se přenášely z reformního školství třicátých let a jež pozitivně zapůsobily na žáky i po roce 1945; upozorňuje na to, jak se prolínaly a střetaly přežívající tendence ke školní samosprávě s vnucenou reglementací padesátých let. Pro historiky českého dějepisectví může být zajímavý také stručný, ale příznivě hodnotící pohled na profesorský sbor Vysoké školy pedagogické v Praze.

Vlastní výklad o okolnostech výuky dějepisu začíná H. Mandelová rokem 1972, kdy po působení na venkově získala možnost vyučovat dějepis na jedné z pražských škol. Kromě neznámých údajů o zákulisí „metodické“ práce s učiteli dějepisu, o výukové praxi pro budoucí učitele a o katastrofálně neúspěšné „reformě“ výuky dějepisu na základních školách z roku 1979 jsou zajímavé zmínky o tehdejší kladném působení profesionálních historiků, zejména Roberta Kvačka, na vzdělávání učitelů.

Výklad o tom, jak vznikaly učebnice dějepisu v osmdesátých letech, jak byly recenzovány a jak zbytečná byla mnohdy jejich odborná kritika, má dvojitý význam. Na jedné straně ukazuje rozdílnost názorů vědecky pracujících historiků a učitelů dějepisu na výběr historické tematiky a její zpracování, odhaluje občasná nedorozumění mezi historikem a pedagogem i v těch případech, kdy na historikově straně byla rozsáhlá zkušenost nejen

s popularizací, ale také s tvorbou učebních textů. Na druhé straně tento výklad naznačuje dalekosáhlé přehmaty, k nimž docházelo při přenosu poznatků historické vědy do společenské či přesněji řečeno školské praxe.

Pohled H. Mandelové na vývoj po roce 1989 zachycuje mj. spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd a s Historickým klubem, současným Sdružením historiků ČR. Znamenává snahy o rychlé zprostředkování aktuálních vědeckých poznatků učitelům dějepisu, vznik nových učebnic, liberalizaci výuky a snahy o zvýšení hodinové dotace školního dějepisu. Pozitivně hodnotí provizorní učebnice českých a československých dějin (1991–1992), které zpracovali badatelé z Historického ústavu. Naproti tomu velice emotivně líčí konflikty kolem vzniku nových učebnic, na nichž se autorka paměti význam-

ně podílela a při jejichž tvorbě se střetla nejen s nakladateli, ale i s historiky; tvrdé odsudky bude muset příští badatel důkladně porovnat se stanovisky druhé strany.

Knih, která je obohacena desítkami dokumentárních fotografií, přináší řadu jmen českých i zahraničních historiků a metodiků dějepisu a uvádí je do jinde nepostižitelných souvislostí. Proto je škoda, že není opatřena rejstříkem, neboť i při nízkém nákladu publikace by byla taková pomůcka velice užitečná. Svědectví Heleny Mandelové není jen historickým pramenem o uplynulých desetiletích; je také podnětem k hledání odpovědi na otázku, proč a do jaké míry se změnilo postavení školního dějepisu a nakolik poklesl jeho vliv na utváření historického povědomí české společnosti na přelomu 20. a 21. století.

J. Pánek